

Peter Patyi

FUNDAMENTÁLNE
SMERY MYSLÉNIA
VO VÝSKUME
SOCIÁLNYCH VIED
A ICH UPLATNENIE
V SOCIÁLNEJ PRÁCI

TRNAVA 2024

CENTRUM
RODINNÝCH
ŠTÚDIÍ

TRNAVSKÁ UNIVERZITA V TRNAVE
FAKULTA ZDRAVOTNÍCTVA A SOCIÁLNEJ PRÁCE

Recenzenti:

doc. PhDr. Peter Brnula, PhD.
doc. Mgr. Vladimír Lichner, PhD.

PETER PATYI

**FUNDAMENTÁLNE
SMERY MYSLÉNIA
VO VÝSKUME SOCIÁLNYCH VIED
A ICH UPLATNENIE
V SOCIÁLNEJ PRÁCI**

TRNAVA 2024

© Peter Patyi, 2024

ISBN print 978-80-568-0643-2

ISBN-online 978-80-568-0651-7

DOI: 10.31262/978-80-568-0651-7/2024

OBSAH

Úvod	7
1 Sociálne teórie a ich miesto vo vedeckej metóde poznania	11
2 Štrukturálne koncepcie	14
2.1 Štrukturalizmus	16
2.2 Funkcionalizmus	21
2.3 Systémový prístup	26
3 Interakčné a interpretatívne koncepcie	33
3.1 Symbolický interakcionizmus	35
3.2 Fenomenológia	40
3.3 Konštruktivizmus	46
4 Kritické a radikálne koncepcie	53
4.1 Feminizmus	54
4.2 Kritická teória	60
4.3 Konfliktualizmus	66
4.4 Postmoderna	73
5 Aktuálne trendy, výzvy a smery vo výskume sociálnych vied	80
5.1 Trendy a výzvy v kontexte globalizácie	81
5.1.1 Transnacionalizmus	85
5.1.2 Digitálna a kultúrna komunikácia	89
5.1.3 Skúmanie identity v digitálnej dobe	93
5.1.4 Multikulturalizmus	96
5.2 Environmentálna spravodlivosť	99

5.3 Gender a Queer štúdie	103
5.4 Technosociológia	110
5.5 Posthumanizmus	116
5.6 Well-being	122
Záver	129
Použitá literatúra a dostupné referenčné zdroje odporúčané na ďalšie štúdium	130
Zoznam príkladov	152

ÚVOD

Sociálne vedy predstavujú mimoriadne rozmanitú a dynamickú oblasť poznania, ktorá sa od prírodných vedných disciplín odlišuje predovšetkým svojou pestrosťou prístupov k javom, ktoré sa snaží skúmať. Každá z disciplín patriacich do množiny vied o spoločenských javoch prispieva k tomuto skúmaniu svojimi vlastnými teoretickými smermi myslenia. Sociálne teórie tak pokrývajú neuvěřiteľne široké spektrum oblastí skúmania od individuálneho či skupinového správania, sociálnych interakcií, inštitúcií, kultúrnych noriem až po globálne sociálne štruktúry. Preto sa v súčasnosti zdá nemožné určiť celkový počet teoretických koncepcií, ktoré by uspokojivo a nespochybniteľne objasňovali fungovanie spoločnosti vo všetkých jej kontextoch. I napriek tomu je však možné z celej tejto šírky prístupov vybrať najvýznamnejšie smery myslenia, ktorých vplyv na úroveň poznania spoločnosti je mimoriadny. Sú to smery, ktoré ďaleko presahujú rámec jednej disciplíny, či už je to sociológia, psychológia alebo sociálna práca a ktoré počas svojej existencie podnietili výskumníkov a výskumníčky neustále prehodnocovať svoje hypotézy, presvedčenia, ale dokonca i postoje či hodnoty.

Predkladaná publikácia je druhým pokračovaním série učebníc zameraných na východiská pre výskum v sociálnej práci určených pre univerzitných študentov a študentky, ktorí a ktoré študujú nielen odbor sociálna práca, ale i príbuzné spoločenské vedy. Nepochybne bude však užitočná i výskumníkom a výskumníčkam ako publikácia vedúca k nasmerovaniu k vhodnému teoretickému ukotveniu ich výskumných zámerov. Aby však študent, študentka, výskumník či výskumníčka mohli pri realizácii svojho výskumného zámeru vôbec uvažovať o prepojení ich výskumu s teoretickým pozadím, musia v prvom rade disponovať základným porozumením fundamentálnych východísk myslenia v sociálnych vedách, ktoré

sú nevyhnutným predpokladom pre porozumenie špecifických konceptov v sociálnej práci. Cieľom tejto učebnice je tak pokračovať v poskytovaní komplexného prehľadu o východiskách vedeckého poznania na úrovni vysokoškolského vzdelávania. V tomto zmysle publikácia prináša priestor na vysvetlenie a diskusiu k fundamentálnym východiskám vedeckého myslenia v sociálnych vedách. Predstavuje výber teoretických koncepcií, ktoré v priebehu času významne ovplyvnili výskum v sociálnych vedách a položili základy formovania vlastných teórií v sociálnej práci, a tým i jej postupnú emancipáciu vo vedeckom prostredí. Nevyhýba sa však ani teoretickým výzvam objavujúcim sa vo výskume sociálnych vied počas prvých dekád 21. storočia.

Prvá kapitola sa sústreďuje na základné vymedzenie sociálnej teórie a jej pozície vo vedeckej metóde poznania. Snaží sa o uchopenie pojmu teória z hľadiska elementárneho zadefinovania bez hlbšieho etymologického skúmania a ponúknuť tak čitateľom a čitateľkám podstatu a zmysel teórie v procese vedeckej metódy poznania.

Ďalšie kapitoly následne predstavujú výber najvýznamnejších smerov myslenia vo výskume sociálnych vied a ponúkajú prehľad koncepcií zhrnutých do troch základných množín (*štrukturálne koncepcie; interakčné a interpretatívne koncepcie; kritické a radikálne koncepcie*). V týchto množinách tak môžu čitatelia a čitateľky nájsť koncepcie, obsahovo i vedecky blízke teoretické východiská, ktoré významne ovplyvnili vedu, výskum a poznanie v spoločenských vedách. Táto učebnica nemá ambíciu podávať vyčerpávajúci monografický výklad jednotlivých teórií, ale snaží sa o vymedzenie základných rámcov teórií a ich prehľad s dôrazom na ich presah, aplikáciu a uplatnenie v sociálnej práci a jej výskume primeranou formou i rozsahom.

Posledná časť publikácie je venovaná aktuálnym trendom, výzvam, ale i teoretickým smerom myslenia vo výskume sociálnych vied, ktoré majú svoje miesto v súčasnom vedeckom poznaní. Berúc do úvahy emancipačný charakter sociálnej práce, posledná kapitola obsahuje východiská najcitlivejších oblastí súčasného

vedeckého, spoločenského, ale i politického diskurzu. Tými sú predovšetkým problémy spojené s globalizáciou, environmentálnou spravodlivosťou, právami žien a sexuálnych menšín, ale i so vzťahom spoločnosti k novým technológiám a ich vplyvu na ďalší vývoj spoločnosti, až po čoraz naliehavejšiu diskusiu o well-beingu človeka v čase technologického pokroku.

Štruktúra kapitol je koncipovaná tak, aby poskytovala vždy tie najdôležitejšie informácie potrebné na štúdium daného problému. Nachádza sa v nich preto: úvod – vysvetlenie konceptu; najvýznamnejší autori a ich diela; všeobecné charakteristiky konceptu a presah do sociálnej práce. Podobne ako v prvej časti série zameranej na výskum v sociálnej práci *Základy vedeckej metódy poznania vo vzťahu k sociálnej práci* (Patyi, 2024), i táto publikácia obsahuje súbor pomocných príkladov podporujúcich pochopenie konkrétnejšieho uplatnenia daných teoretických rámcov vo výskume sociálnej práce.

Obsah i štruktúra učebnice reflektujú pedagogické skúsenosti autora v oblasti výskumu v sociálnej práci a vychádzajú tak zo súčasných potrieb vo vzdelávaní budúcich sociálnych pracovníkov a sociálnych pracovníčok. Tvorba obsahu je tak výsledkom hĺbkovej obsahovej analýzy a následného abstrahovania množstva informácií z dostupných literárnych prameňov zahŕňajúcich:

- Práce autorov a autoriek zaoberajúce sa analýzou a popisom sociálnych teórií, ale tiež práce zaoberajúce sa objasňovaním teórií v sociálnej práci;
- Originálne diela najvýznamnejších autorov a autoriek, ktoré prispeli k formovaniu jednotlivých smerov myslenia vo výskume sociálnych vied;
- Vedecké a odborné štúdie publikované v databázach renomovaných periodík z oblasti filozofie, sociológie, psychológie, sociálnej práce a príbuzných spoločenských vied.
- Recenzie a komentáre k najvýznamnejším klasickým i súčasným dielam publikované akademikmi z rôznych spoločensko-vedných disciplín.

Vzhľadom na spôsob tvorby obsahu učebnica ponúka bohatý rešerš dostupnej literatúry odporúčanej na ďalšie štúdium, koncipovaný s cieľom podnecovať čitateľov a čitateľky k štúdiu priamych zdrojov, originálnych prameňov a referenčnej literatúry. Samotná učebnica tak má byť „odrazovým mostíkom“ k hlbšiemu poznávaniu a návratom k systematickému štúdiu do hĺbky problému prostredníctvom vedeckého bádania.

Reflektujúc aktuálne potreby študentov a študentiek v dobe digitálnej transformácie, použitá a odporúčaná literatúra v publikácii (v elektronickej verzii) ponúka priame online prepojenia na väčšinu prác využitých pri tvorbe jej obsahu. Ide o prepojenia na diela, ktoré sú verejne dostupné, ale tiež práce dostupné za poplatok, či už v rámci vedeckých databáz (v univerzitných knižniciach dostupných bez poplatku), alebo databáz komerčných poskytovateľov poskytujúcich predaj literatúry.

Štúdium i s pomocou tejto učebnice prinesie čitateľom a čitateľkám ucelený základ na pochopenie východísk vysvetľujúcich zložitosti sociálnych javov a otvorí tak priestor pre pokročilejšie spôsoby vedeckého bádania.

Autor

1 SOCIÁLNE TEÓRIE A ICH MIESTO VO VEDECKEJ METÓDE POZNANIA

Sociálnu teóriu možno podľa Harringtona (2006, s. 27) definovať ako „*štúdium vedeckých spôsobov myslenia o spoločenskom živote*“. Podobne i Mátel (In: Mátel, Schavel, Grey, 2015, s. 161) vníma teóriu ako „*vedeckú konštrukciu*“ či „*vedecký model*“, alebo Gavora (2007, tamže) ako abstraktnú koncepciu. Vychádzajúc z takto všeobecne ukotvených názorov tak sociálnu teóriu môžeme chápať v širokom kontexte ako **oblasť zahŕňajúcu v sebe štúdium teoretických prístupov alebo východísk, konceptov, rámcov či paradigiem a perspektív, ktoré slúžia ako základy na pochopenie sociálnych javov, ale i tvorbu výskumných stratégií.**

Viacero domácich autorov v sociálnej práci (Brnula et al., 2015; Mátel, 2015; Levická et al., 2016; Šlosár et al., 2017) však zachádza pri definovaní teórie hlbšie a termíny ako napr. východisko, koncept, rámec, model, paradigma alebo perspektíva a pod. popisujú oddelene s rôznym priradením významov. Východiskom tohto prístupu je predovšetkým dôležitá práca Malcolma Payneho *Modern Social Work Theory* (2020) publikovaná prvýkrát v roku 1991. Payneho dielo sa podrobne zaoberá teoretickými základmi sociálnej práce a ponúka komplexný prehľad o prístupoch využívaných v sociálnej práci. Od prvého vydania však práca prešla niekoľkými revíziami a aktualizáciami reagujúcimi na dianie v odbore, čo poukazuje na dynamický vývoj v teórii, ale i v praxi sociálnej práce.

Účelom tejto publikácie ale nie je vynakladať úsilie o vyčerpávajúci výklad pojmu teória a jeho špecifických aspektov v sociálnej práci, ale upriamiť pozornosť na význam základných smerov teoretického myslenia v sústave výskumných procesov vedeckej metódy poznania v sociálnych vedách. Pri bádani o tomto význame tak narazíme na niekoľko významných autorov, ktorí sa zmyslom

sociálnych teórií a ich vplyvom na úroveň poznania spoločenských vied zaoberajú podrobne. Osobnosti ako Austin Harrington (2006), Anthony Giddens (2013), Jeffrey Alexander (1995, 2013, 2017) či Craig Calhoun (2002, 2012a, 2012b) prostredníctvom svojich interpretácií a analýz (dôležité diela na hlbšie štúdium uvádzame na konci publikácie) významne prispeli k lepšiemu pochopeniu prác klasických i moderných teoretikov v sociálnych vedách.

Teoretické základy vedeckého poznania tak v zmysle vedeckej metódy poznania poskytujú výskumníkom a výskumníčkam východiská interpretácie dát, analýzu výsledkov a vysvetlenie sociálnych procesov. Slúžia teda ako určité „vodítka“, na základe ktorých výskumníci a výskumníčky formulujú svoje výskumné otázky, navrhujú metodológie a interpretujú získané dáta.

Ak by sme vyššie spomenuté charakteristiky zhrnuli do zjednocujúcej a zjednodušenej definície v zmysle výskumu v sociálnych vedách a cieľov tejto publikácie, moli by sme ju vyjadriť nasledujúco:

Sociálne teórie ako teoretické východiská skúmania vo vedeckej metóde poznania v sociálnych vedách sú charakteristickým spôsobom a smerom myslenia, akým výskumník alebo výskumníčka nazerá na svet a poznávanie výskumných problémov.

Smer myslenia, ktorým výskumník alebo výskumníčka orientuje svoj výskumný zámer, je tak dôležitou súčasťou procesu poznania prostredníctvom vedeckej metódy (pozri metóda vedy v ucelenom systéme v publikácii *Základy vedeckej metódy poznania vo vzťahu k sociálnej práci* (Patyi, 2024). **Bez teoretického výkladu akéhokoľvek sociálneho fenoménu by nebolo možné jeho skúmanie.** Primárnymi cieľmi teoretických smerov myslenia vo výskume sociálnych vied je preto vysvetliť, porozumieť, predikovať a podrobovať kritike spoločenské javy, vznikajúce v dôsledku samotnej existencie spoločnosti a ľudskej činnosti v nej a poskytnúť tak základný obsahový rámec na rozširovanie poznania prostredníctvom výskumu.

Pre potreby tejto publikácie v nasledujúcich kapitolách uvádzame najvýznamnejšie teoretické prístupy, ktoré ovplyvnili výskum a poznávanie v spoločenských vedách. Mnohé z týchto prístupov sa uplatňujú i v súčasnosti, avšak vzhľadom na štruktúru ich vývoja a priebeh akademických diskusií hovoríme o nich ako o „klasických“ východiskách. Usporiadanie týchto teoretických prístupov zohľadňuje ich približný vývoj v čase, s ohľadom na ich vznik a vývoj v jednotlivých disciplínach.

Kontrolné otázky k 1. kapitole:

1. Uveďte všeobecnú definíciu sociálnej teórie.
2. Ktoré významné dielo je východiskom na štúdium teórie v sociálnej práci?
3. Čo je primárnym cieľom teoretických smerov myslenia vo výskume sociálnych vied?

2 ŠTRUKTURÁLNE KONCEPCIE

Štrukturálne koncepcie v sociálnych vedách sú elementárnym východiskom analýzy vnútorných štruktúr formujúcich sociálne javy a spoločenské vzťahy. Predmetom tejto publikácie v rámci vymedzenia štrukturálnych koncepcií sú preto tri najdôležitejšie smery myslenia, ktoré výrazne ovplyvnili vývoj vedeckého poznania nielen v sociálnych vedách (*štrukturalizmus, funkcionalizmus a systémový prístup*). Hoci každý z týchto konceptuálnych rámcov myslenia poskytuje odlišný prístup k skúmaniu spoločnosti, existujú medzi nimi spoločné charakteristiky definujúce ich zaradenie do jednej množiny konceptov. V nasledujúcom texte sú uvedené najvýraznejšie spoločné charakteristiky jednotlivých štrukturálnych koncepcií vychádzajúce z obsahovej analýzy pôvodných literárnych prameňov jednotlivých autorov, ale tiež prác zaoberajúcich sa štúdiom sociálnych teórií, ktoré sú uvedené na konci publikácie v referenčnej literatúre odporúčanej na ďalšie štúdium.

Najdôležitejším jednotiacim prvkom týchto koncepcií je ich **zameranie na definovanie vlastností jednotlivých štruktúr spoločnosti**. Štrukturalizmus sa snaží poukázať na to, že spoločenské javy a individuálne správanie jednotlivcov sú determinované zakorenenými štruktúrami vo vnútri spoločenského systému. V tomto smere potom funkcionalizmus venuje pozornosť interakcii týchto štruktúr spoločnosti pri udržiavaní stability a rovnováhy v nej. Systémový prístup nazerá na spoločnosť ako na komplexný systém, v ktorom sú jednotlivé štruktúry vzájomne prepojené a závislé od seba.

Ďalším dôležitým jednotiacim prvkom štrukturálnych koncepcií je vyjadrenie záujmu o **skúmanie vzťahov medzi jednotlivými štruktúrami spoločnosti a spoločnosťou ako celkom**. Všetky tri prístupy tak orientujú svoj záujem o skúmanie integrácie týchto

menších častí spoločnosti (napr. sociálne inštitúcie či normy) do celého sociálneho systému.

Významným spoločným prvkom štrukturálnych koncepcií je **vzdvihovanie udržiavania rovnováhy a stability v spoločnosti**. Predovšetkým funkcionalizmus a systémový prístup presadzujú myšlienku o nevyhnutnosti rovnováhy a stability v spoločnosti. Každá spoločnosť má podľa týchto teoretických rámcov svoju funkciu pri udržiavaní celku. I napriek tomu, že štrukturalizmus nie je výrazne orientovaný na túto rovnováhu a stabilitu, uznáva postoj, že jednotlivé štruktúry sú základným prvkom organizácie spoločnosti.

Špecifickou vlastnosťou spoločnou pre štrukturálne koncepcie je **využívanie abstraktného analytického prístupu k skúmaniu**. Štrukturálne koncepcie významnou mierou využívajú abstraktné modelovanie na analýzu komplexných sociálnych fenoménov, v ktorej vyvíjajú snahu o identifikáciu ukazovateľov, štruktúr alebo systémov formujúcich sociálnu realitu.

Orientácia na funkcie a integráciu štruktúr je ďalším spoločným znakom štrukturálnych koncepcií. Kým funkcionalizmus a systémový prístup zameriavajú svoju pozornosť špeciálne na to, ako rôzne štruktúry (jednotlivé časti) spoločnosti prispievajú k jej celkovej funkčnosti a vzájomnej integrácii, štrukturalizmus sa viac angažuje pri skúmaní nemenného stavu týchto štruktúr, avšak akceptuje význam vzájomných vzťahov medzi nimi.

Okrem vyššie spomenutých spoločných charakteristík množiny tzv. štrukturálnych teoretických konceptov je nevyhnutné spomenúť tiež jednu z ich dôležitých vlastností, ktorá spočíva v prísnom dodržiavaní **systematického a objektívneho skúmania sociálnych javov**.

Uvedené jednotiace prvky štrukturalizmu, funkcionalizmu a systémového prístupu odzrkadľujú záujem týchto teoretických smerov myslenia v sociálnych vedách o definíciu spoločnosti ako vzájomne prepojeného systému, v ktorom jednotlivé štruktúry, ich funkcie a interakcie tvoria základný rámec na pochopenie sociálnej dynamiky.

2.1 Štrukturalizmus

Zameriava sa na identifikáciu a analýzu vzťahov v štruktúrach spoločenského systému, vyzdvihuje dôležitosť týchto vzťahov pri skúmaní spoločnosti a spoločenských javov.

Štrukturalizmus ako jeden z hlavných teoretických prístupov klasického obdobia sociológie sa vyznačuje snahou identifikovať opakujúce sa vzorce a vzťahy v spoločenských javoch. Tento prístup sa často opiera o lingvistické metódy a prístupy, ako napr. dekompozícia (analýza rozkladu na menšie časti) a následná rekonštrukcia (štruktúry z týchto častí). Štrukturalizmus upozorňuje, že týmto spôsobom je možné odhaliť skryté zákonitosti a pravidlá, ktoré riadia správanie ľudí a spoločenské systémy. V štrukturalistickom smere myslenia sa tiež vyskytuje diskusia o vplyve spoločenských štruktúr na normy a hodnoty v spoločnosti.

Štrukturalizmus tak ponúka pohľad na spoločnosť a jej kultúru ako na komplexné systémy vzťahov, ktoré možno analyzovať a porozumieť im prostredníctvom ich základných štruktúr a mechanizmov.

Štrukturalizmus ako východisko výskumu v sociálnych vedách má korene v prvej polovici 20. storočia a jeho vplyv bol značný najmä v oblasti antropológie, lingvistiky a sociológie. Medzi najvýznamnejšie osobnosti štrukturalizmu možno zaradiť niekoľko jeho predstaviteľov.

Francúzsky antropológ **Claude Lévi-Strauss** (1908 – 2009) je považovaný za najdôležitejšiu osobnosť vzniku štrukturalizmu. Lévi-Strauss sa zaoberal predovšetkým štúdiom mytológie, kultúrnych vzorcov a symboliky, pričom pri analýze týchto javov aplikoval štrukturalistický prístup. Jeho práce v oblasti etnológie a antropológie (*Elementary Structures of Kinship*, 1969; *Structural Anthropology*, 1958, in: Lévi-Strauss, 2000) mali mimoriadny vplyv na štrukturalistický smer myslenia.

Nemenej významným predstaviteľom štrukturalizmu bol švajčiarsky lingvista **Ferdinand de Saussure** (1857 – 1913). Saussure mal významný vplyv predovšetkým na štrukturalistickú teóriu jazyka. Jeho dielo Kurz všeobecnej lingvistiky (orig. *Cours de linguistique générale*, 1916, in: Saussure, 2008), ktoré vyšlo tri roky po jeho smrti, je považované za jedno z najdôležitejších diel štrukturalizmu. Saussure (2008) rozvíjal myšlienky o vzťahoch medzi jazykom, symbolikou a spoločnosťou, pričom zdôrazňoval význam jazyka pri tvorbe a udržiavaní kultúrnych štruktúr.

Dôležitými osobnosťami vo vývoji štrukturalizmu boli tiež **Roland Barthes** (1915 – 1980), ktorý uplatňoval štrukturalistický prístup vo svojich analýzach textov a produktov kultúry (*Mythologies*, 1957, in: Barthes, 2018; *Système de la mode*, 1967, in: Barthes, 1990), či **Roman Jakobson** (1896 – 1982). Jakobsonov prínos k štrukturalizmu spočíva predovšetkým v jeho štúdiách jazykových štruktúr a komunikácie (*Problèmes de Linguistique Générale*, 1976, in: Jakobson, Halle, 2002).

Hlavné charakteristiky štrukturalizmu vo výskume sociálnych vied

Zhrnutie dostupných literárnych prameňov (Lévi-Strauss, 1969, 2000; Saussure, 2008; Barthes, 1990, 2018; Jakobson, Hale, 2002; Harrington et al., 2006) ponúka **vymedzenie hlavných charakteristík štrukturalizmu vo výskume sociálnych vied:**

- **Štruktúry a vzorce** – štrukturalizmus sa zaoberá identifikovaním štruktúr a vzorcov, ktoré formujú spoločnosť a jej kultúru. Tieto štruktúry považuje za dôležité, pretože ovplyvňujú správanie ľudí a spôsob, akým vnímajú svet.
- **Rozklad štruktúr** – štrukturalistický prístup sa snaží analyzovať spoločenské javy, ich základné zložky a vzťahy medzi nimi. Tieto procesy sa často uskutočňujú prostredníctvom dekompozície na menšie štruktúry či základné prvky.

- **Jazyk a symbolika** – v rámci štrukturalizmu sa kladie dôraz na jazyk a symboliku ako prostriedky na prenášanie štruktúrálnych vzorov a kultúrnych hodnôt. Napr. de Saussurova lingvistická teória presadzuje význam jazyka pri formovaní myslenia a spoločnosti.
- **Univerzálnosť a porovnateľnosť** – štrukturalizmus sa snaží identifikovať univerzálne štruktúrne vzorce alebo vlastnosti, ktoré sa nachádzajú v rôznych kultúrach a spoločnostiach. Tento prístup umožňuje porovnávať rôzne kultúry a hľadať spoločné znaky fungovania spoločnosti.
- **Formálne metódy** – štrukturalizmus často využíva formálne metódy a modely na prezentáciu štruktúrnych znakov. Tieto modely môžu byť grafické alebo matematické.
- **Odmietanie historického vývoja** – štrukturalizmus sa často zameriava na štúdium štruktúr mimo historického kontextu. Zaoberá sa tak tým, ako sú spoločenské javy usporiadané bez hľadania ich historických koreňov.

Kritika štrukturalizmu

Štrukturalizmus ako teoretický prístup neunikol rozsiahlej kritike, ktorá sa opiera o niekoľko dôležitých argumentov (Bourdieu, 1980, 1984; Giddens, 1984, in: Peillon, 1985; Foucault 1975, 1976, in: Foucault, 1999, 2004; Laclau, Mouffe, 2001 a ďalší) zhrnutých v nasledujúcom texte.

Najvýznamnejším argumentom kritiky štrukturalizmu je jeho redukcionistický prístup. Vzhľadom na to, že sa štrukturalizmus zameriava na štruktúry a systémy, môže prehliadať individualitu a jedinečnosť ľudských skúseností. Tento prístup tak môže byť nevhodný pri vysvetľovaní sociálnych javov, ktoré sú ovplyvnené ďalšími inými faktormi, ktoré nie sú z hľadiska systému viditeľné. Niektorí kritici a kritičky vyjadrujú tiež názor, že štrukturalizmus môže podporovať deterministický pohľad na spoločnosť. Tento determinizmus vidí jednotlivcov len ako pasívne produkty štruktúr, v ktorých existujú. Výsledkom tak je, že štrukturalistický prístup

môže prehliadať individuálnu schopnosť jednotlivcov ovplyvňovať a meniť tieto spoločenské štruktúry. Ďalším argumentom v tomto zmysle je absencia subjektivity. Štrukturalizmus sa často snaží o objektívny pohľad na spoločnosť, preto môže často prehliadať emocionálnu a psychologickú stránku subjektívnych skúseností jednotlivcov.

V kritickej argumentácii sa vyskytujú tiež názory poukazujúce na tzv. „kultúrnu slepotu“ štrukturalizmu. Tento argument vychádza zo snahy štrukturalizmu sústrediť sa na všeobecné štruktúry spoločnosti bez ohľadu na historické či kultúrne a špecifické aspekty danej spoločnosti. Pre niektorých kritikov a kritičky tak predstavuje analýza štruktúr pomerne abstraktný koncept, ktorý môže byť ťažko aplikovateľný do konkrétnych stratégií a riešení napríklad v sociálnej práci.

Presah štrukturalizmu do sociálnej práce

Zhrnutie dostupných literárnych prameňov v zmysle štrukturalizmu uvedených vyššie prináša možnosť vyabstrahovať charakteristické prvky jeho možného **presahu do sociálnej práce, ktoré sa dajú všeobecne popísať nasledujúco:**

- **Analýza systémov a štruktúr** – sociálni pracovníci a pracovníčky môžu uplatňovať štrukturalistický prístup na skúmanie systémov a štruktúr ovplyvňujúcich životy prijímateľov a prijímateľky služieb, ako je napr. identifikácia sociálnych a ekonomických faktorov, ktoré spôsobujú ich problémy. Môžu sa pokúsiť o zmeny týchto systémov na zlepšenie životných podmienok v spoločnosti.
- **Kritika sociálnych nerovností** – štrukturalizmus môže pomôcť sociálnym pracovníkom a pracovníčkam lepšie pochopiť sociálne nerovnosti a systémovú nespravodlivosť. Tento prístup môže slúžiť ako základ sociálnych aktivít, ktorých snahou je zmena takýchto štruktúr.

- **Analýza vzťahov a sietí** – štrukturalizmus upozorňuje na vzájomné vzťahy a vzorce, ktoré sa vyskytujú v spoločnosti. V sociálnej práci je v tomto zmysle veľmi dôležité analyzovať rodinné, komunitné a iné sociálne siete pre pochopenie dynamiky, ktorá ovplyvňuje prijímateľov a prijímateľky služieb.
- **Kultúrna kompetencia** – sociálni pracovníci a pracovníčky môžu uplatňovať štrukturalistický prístup pre lepšie pochopenie kultúrnych a spoločenských štruktúr rôznych komunít. Takýto spôsob myslenia môže napomôcť pri práci s prijímateľmi a prijímateľkami služieb z rôznych kultúrnych a sociálnych pozadí.
- **Systémové riešenia** – štrukturalizmus môže inšpirovať sociálnych pracovníkov a pracovníčky k hľadaniu systémových riešení pre problémy prijímateľov a prijímateľky služieb. Namiesto zamerania sa iba na individuálne problémy môžu pracovať na zmene štruktúr, ktoré tieto problémy spôsobujú.

Príklady výskumu v sociálnej práci, v ktorom je uplatnený štrukturalistický prístup

Príklad 1: Analýza sociálnych nerovností v prístupe k zdravotnej starostlivosti

V tejto štúdii by sa mohli sociálni pracovníci a pracovníčky zamerať na skúmanie štruktúr a systémov starostlivosti, ktoré ovplyvňujú prístup rôznych sociálnych skupín k zdravotnej starostlivosti. Mohli by analyzovať faktory ako napr. prístup k zdravotnej starostlivosti v závislosti od príjmu, etnického pôvodu, vzdelania a miesta bývania. Štrukturalistický prístup by tak umožnil identifikovať systémové nerovnosti a štruktúry, ktoré spôsobujú problém nerovného prístupu k zdravotnej starostlivosti a navrhnúť riešenia alebo zmeny v systéme, ktoré by mohli tieto nerovnosti zmierniť.

Príklad 2: Skúmanie sociálnych sietí a podpory pre osamelých seniorov a seniorky

V tejto štúdii by sa sociálni pracovníci a pracovníčky mohli zamerať na skúmanie sociálnych sietí a štruktúr, ktoré ovplyvňujú pocit osamelosti a sociálnej podpory u seniorov a senioriek. Mohli by napr. analyzovať, ako sú rodinné a komunitné vzťahy štruktúrované a ako tieto štruktúry ovplyvňujú pocity osamelosti. Štrukturalistický prístup by tak mohol identifikovať faktory, ako sú napríklad geografická izolácia alebo nedostatok dostupných sociálnych sietí, čo by umožnilo navrhovať spôsoby zlepšovania týchto štruktúr a poskytnúť seniorom a seniorkám lepšiu sociálnu podporu.

2.2 Funkcionalizmus

Zameriava sa na interakciu jednotlivých aspektov spoločnosti a ich funkcií pri udržiavaní stability a rovnováhy.

Funkcionalizmus je jedným z hlavných teoretických východísk vo výskume sociálnych vied zameriavajúci svoju pozornosť na štúdium sociálnych štruktúr a funkcií v spoločnosti.

Tento teoretický prístup vychádza z predpokladu, že sociálne inštitúcie, normy a hodnoty existujú preto, aby plnili určité funkcie a prispievali k stabilite a rovnováhe spoločnosti.

Funkcionalistický prístup vo výskume sociálnych vied sa začal naplno rozvíjať v prvej polovici 20. storočia. Jeho rozvoj sa spája s obdobím, keď sa sociológia stávala samostatnou vednou disciplínou a rozvíjala skúmanie štruktúr a fungovania spoločnosti. Tento smer sa začal formovať ako reakcia na komplexnosť spoločnosti a potrebu systematického skúmania sociálnych javov.

Za zakladateľa moderného sociologického funkcionalistického prístupu sa považuje francúzsky sociológ **Émile Durkheim** (1858 –

1917). Durkheim sa vo svojom výskume zameriaval na analýzu sociálnej solidarity, normálnych a patologických javov v spoločnosti a dôležitosti sociálnych inštitúcií na udržiavanie stability v spoločnosti. Jeho dielo Pravidlá sociologickej metódy (*Les Règles de la méthode sociologique*, 1895, in: Petrusek, 2011) a ďalšie práce položili základy funkcionálnej analýzy spoločnosti a prepojenia medzi sociálnou štruktúrou a jej normálnym fungovaním. Tento prístup sa ďalej rozvíjal v priebehu 20. storočia, pričom k jeho rozvoju prispeli ďalší významní predstavitelia.

Americký sociológ **Talcott Parsons** (1902 – 1979) rozvinul komplexnú teóriu štrukturálneho funkcionalizmu. Bol zástancom názoru, že sociálny systém má rôzne štruktúry, ktoré spolupracujú na dosiahnutí rovnováhy. Rozšíril koncept funkcionalizmu nielen na jednotlivé inštitúcie, ale aj na sociálny systém ako celok (Šubrt, Balon, 2010).

Americký sociológ **Robert K. Merton** (1910 – 2003) prispel k funkcionalistickému prístupu svojou prácou zameranou na analýzu rôznych foriem sociálnej nerovnosti a deviácie. Rozvinul koncept „manifestných“ a „latentných“ funkcií sociálnych javov. Tento koncept upozorňuje, že nie všetky dôsledky sociálnych javov sú zrejmé na prvý pohľad, pretože spoločenské procesy môžu mať viacero účinkov. Týmto prístupom upozornil na to, že analýza významu sociálnych javov by mala zohľadňovať nielen účinky javov, ktoré sú zámerne sledované, ale aj tie, ktoré môžu mať nepredvídaný dosah. Zaviedol tak dvojrozmerný pohľad na funkcie sociálnych javov (Holmwood, 2006, in: Harrington et al., 2006).

Americký sociológovia **Kingsley Davis** (1908 – 1997) a **Wilbert E. Moore** (1914 – 1987) rozšírili myšlienku funkcionalizmu o analýzu sociálnej stratifikácie. Ich spoločný článok „Some Principles of Stratification“ (1945) je považovaný za významný príspevok k tomuto prístupu. V tejto práci Davis a Moore navrhli tzv. teóriu funkcionálneho prispôsobenia, ktorá sa týka sociálnej stratifikácie. Ich teória tvrdí, že nerovnosti v spoločnosti sú nevyhnutné na jej stabilný chod, pretože určité funkcie a pozície v spoločnosti sú dôležité, ale ťažké na personálne obsadenie. Preto by podľa nich

mali byť oceňované vyššou sociálnou odmenou (Davis, Moore, 1945).

Funkcionalistický prístup je jedným z najvplyvnejších teoretických smerov myslenia v sociálnych vedách, ktorý sa stal dôležitou súčasťou diskusií o fungovaní spoločnosti a sociálnych javov.

Hlavné charakteristiky funkcionalizmu vo výskume sociálnych vied

Zhrnutie dostupných odporúčaných literárnych prameňov (Harrington et al., 2006; Šubrt, Balon, 2010; Petrusek, 2011; Davis, Moore, 1945) ponúka vymedzenie **hlavných charakteristík funkcionalizmu vo výskume sociálnych vied**:

- **Interakcia a stabilita** – funkcionalizmus sa zaoberá vzájomnou interakciou jednotlivých častí spoločnosti, ktorá smeruje k udržaniu stability v nej. Sociálne inštitúcie a normy funkcionalizmu vníma ako spôsoby udržiavania poriadku a zabezpečovania efektívneho fungovania jednotlivcov v spoločnosti.
- **Funkcie** – výskumníci a výskumníčky sa pri uplatňovaní funkcionalistického prístupu zameriavajú na identifikáciu funkcií jednotlivých úrovní spoločnosti, ako sú napr. rodina, vzdelávanie, zamestnanie a iné. Tieto funkcie môžu byť explicitné (napr. vzdelávanie prenosom vedomostí), alebo implicitné (napr. sociálna kontrola prostredníctvom noriem správania).
- **Adaptácia a evolúcia** – funkcionalizmus považuje spoločnosť za adaptabilný a evolučný systém, ktorý sa prispôsobuje meniacim sa podmienkam a požiadavkám. Inštitúcie či procesy v spoločnosti, ktoré neprinášajú pozitívne funkcie, majú tendenciu postupne vymiznúť alebo sa transformovať.
- **Makrosociologický prístup** – funkcionalizmus sa zaoberá makrosociologickým prístupom, čo znamená, že sa zameriava na štúdium celých systémov a štruktúr spoločnosti, nie na mikrosociálne interakcie medzi jednotlivcami.

- **Sociálny „konzervativizmus“** – tento prístup má tendenciu presadzovať udržiavanie „status quo“ a zachovanie tradičných spoločenských inštitúcií a hierarchií. Výskumníci a výskumníčky uplatňujúci funkcionalistický prístup sa tak zameriavajú predovšetkým na skúmanie fungovania spoločnosti a spôsobov udržiavania stability, čo môže viesť k zanedbaniu sociálnych zmien a problémov.

Kritika funkcionalizmu

Funkcionalistický smer myslenia, napriek kritike za jeho konzervatívny charakter a zanedbávanie konfliktov a nerovností (napr. Mills, 1999; Marcuse, 1964; Gouldner, 1970; Dahrendorf, 1959, ale i ďalšie významné osobnosti ako Karl Marx, Max Weber, Levis Coser, Herbert Blumer, George Herbert Mead) poskytuje dôležitý pohľad na sociálnu štruktúru a fungovanie spoločnosti. V súčasnosti sa často kombinuje s inými teoretickými prístupmi a paradigmami v sociálnom výskume najmä preto, aby poskytol komplexnejší obraz sociálnych procesov a vzťahov.

Presah funkcionalizmu do sociálnej práce

Zhrnutie dostupných literárnych prameňov v zmysle funkcionalizmu uvedených vyššie prináša možnosť vyabstrahovať charakteristické prvky jeho možného **presahu do sociálnej práce, ktoré sa dajú všeobecne popísať nasledujúco:**

- **Identifikácia sociálnych rolí a funkcií** – sociálni pracovníci a pracovníčky môžu uplatňovať funkcionalistický prístup napr. pri identifikácii sociálnych rolí a funkcií, ktorými disponujú prijímatelia a prijímateľky služieb, s ktorými pracujú. Vďaka tomuto smeru myslenia môžu lepšie pochopiť to, ako prijímatelia a prijímateľky služieb zapadajú do sociálnych štruktúr a aké očakávania a povinnosti majú v rámci svojich sociálnych rolí.

- **Analýza systémov a sociálnych štruktúr** – funkcionalizmus podnecuje sociálnych pracovníkov a pracovníčky k analýze systémov a sociálnych štruktúr, ktoré ovplyvňujú prijímateľov a prijímateľky služieb. Pomocou funkcionalistického prístupu sa tak môžu pokúsiť chápať, aké funkcie tieto štruktúry plnia v životoch prijímateľov a prijímateľiek služieb a ako môžu tieto štruktúry ovplyvniť ich problémy alebo potreby.
- **Zameranie na rovnováhu a stabilitu** – funkcionalistický prístup vyzdvihuje potrebu rovnováhy a stability v spoločnosti. Sociálni pracovníci a pracovníčky môžu podporovať túto stabilitu tým, že pomáhajú prijímateľom a prijímateľkám služieb riešiť rôznorodé sociálne problémy a konflikty, ktoré túto stabilitu ohrozujú.
- **Prevenia a intervencia** – na základe analýzy funkcií a sociálnych štruktúr môžu sociálni pracovníci a pracovníčky vypracovávať stratégie prevencie a intervencie, ktoré sú zamerané na udržanie alebo obnovenie rovnováhy a stability v životoch jednotlivcov, skupín alebo komunit.

Príklady výskumu v sociálnej práci, v ktorom je uplatnený funkcionalistický prístup

Príklad 3: Výskum rodinných štruktúr a ich vplyvu na spoločnosť

Pri tomto výskumnom zámere by sa mohol uplatniť funkcionalistický prístup na analýzu plnenia funkcií rôznych rodinných štruktúr (jednorodičovské rodiny, tradičné rodiny atď.). Skúmanie by sa zaoberalo tým, ako tieto rodinné štruktúry plnia svoje funkcie vo vzťahu k vývoju detí, vzdelávaniu či vytváraniu sociálnych väzieb. V zmysle funkcionalistického prístupu by sa výskumníci a výskumníčky zamerali najmä na otázky, ako tieto jednotlivé štruktúry prispievajú k stabilite spoločnosti a akým spôsobom zabezpečujú súlad a integráciu jednotlivcov do väčšieho celku.

Príklad 4: Výskum organizácií a pracovných štruktúr

V sociálnej práci sa čoraz častejšie skúma fungovanie organizácií poskytujúcich sociálne služby a ich pracovných štruktúr, predovšetkým ich dosah na zamestnancov či zamestnankyne alebo prijímateľov a prijímateľky služieb. Funkcionalistický prístup by bolo vhodné využiť na analýzu schopnosti spolupráce rôznych prevádzkových súčastí organizácie na dosahovanie cieľov organizácie (poskytovaníu služieb). Analýza by sa mohla sústrediť na to, ako jednotlivé pracovné pozície či oddelenia spolupracujú a akým spôsobom prispievajú k efektívnemu poskytovaniu služieb.

V oboch týchto príkladoch by sa funkcionalistický prístup zameriaval na skúmanie interakcií a spolupráce medzi rôznymi štruktúrami a identifikáciu plnenia ich funkcií s cieľom zabezpečiť stabilitu a efektívnosť v danej oblasti skúmania. Tento prístup by sa tak snažil odhaliť, ako jednotlivé štruktúry prispievajú k celkovému fungovaniu a akým spôsobom sa interakcie medzi nimi podieľajú na dosahovaní požadovaných výsledkov.

2.3 Systémový prístup

Zameriava sa na komplexné a vzájomne prepojené charakteristiky spoločnosti alebo jej častí, ktoré skúma ako dynamický interaktívny systém.

Systémový prístup vo výskume sociálnych vied je teoretický smer, ktorý skúma a analyzuje komplexné spoločenské javy a vzťahy ako súčasti širších systémov.

Tento prístup sa opiera o myšlienku, že spoločenské javy nie sú izolované, ale sú navzájom prepojené a ovplyvňujú sa vzájomne, tvoriac komplexné celky.

Tieto celky teda zahrňajú rôzne aspekty spoločnosti, ako napr. kultúra, inštitúcie, vzťahy medzi jednotlivcami a skupinami, ekonomické a politické faktory a ďalšie. Spomenuté aspekty spoločnosti sú tak chápané ako komponenty, ktoré spolu vytvárajú dynamický a komplexný systém. Systémová teória sa zaoberá nielen samotnými komponentami, ale aj vzájomnými vzťahmi medzi nimi a spôsobmi, ako tieto vzťahy ovplyvňujú správanie sa systému ako celku. Analyzuje tiež dôsledky zmien v jednom komponente na celkový systém, zároveň i prispôsobovanie systému a jeho reakciu na tieto zmeny.

Teória systémov sa začala formovať v druhej polovici 20. storočia. Tento prístup bol ovplyvnený viacerými disciplínami, ako napr. biológia, matematika, fyzika a sociológia. Tento smer myslenia je komplexným prístupom, ktorý nebol vytvorený v konkrétnom okamihu alebo mieste. Ide skôr o postupné formovanie a integráciu rôznych myšlienok a príspevkov z rôznych disciplín do jedného teoretického rámca vychádzajúcich z potreby komplexnejšieho a celistvého pohľadu na sociálne javy a význam interdisciplinárneho prístupu a technologického pokroku spoločnosti.

Za zakladateľa všeobecnej systémovej teórie je považovaný rakúsky biológ a filozof **Ludwig von Bertalanffy** (1901 – 1972). Jeho dielo *General System Theory: Foundations, Development, Applications* (1968) položilo základy aplikácie systémoveho prístupu v rôznych disciplínach vrátane sociálnych vied. **Talcott Parsons** (1902 – 1979), považovaný za jedného z hlavných predstaviteľov štrukturálneho funkcionalizmu vo svojej práci *The Social System* (1951, in: Šubrt, Balon, 2010) analyzuje štruktúru a interakcie v spoločnosti a akcentuje vzťah medzi jednotlivými sociálnymi komponentmi.

Významným zástupcom sociológie v rámci systémoveho prístupu je jeho žiak, nemecký sociológ **Niklas Luhmann** (1927 – 1998). Luhmannova práca rozšírila vedecké chápanie systémoveho myslenia vo vzťahu k spoločnosti a komunikácii. Jeho teória komunikatívnej konštrukcie reality sa opiera o názor, že spoločnosť je konštruovaná prostredníctvom komunikácie. To znamená, že to, ako vnímame svet a realitu, je výsledkom komunikačných procesov medzi ľuďmi. Jeho prístup k systémom a komunikácii priniesol

nové perspektívy a inovatívne myšlienky do pochopenia spoločnosti a jej štruktúry (Delanty, 2006, in: Harrington et al., 2006).

Hlavné charakteristiky systémového prístupu vo výskume sociálnych vied

Zhrnutie dostupných literárnych prameňov (Harrington et al., 2006; Šubrt, Balon, 2010; Petrusek, 2011; von Bertalanffy, 1968) ponúka vymedzenie **hlavných charakteristík systémového prístupu vo výskume sociálnych vied**:

- **Celistvosť a komplexnosť** – Systémový prístup sa zameriava na skúmanie komplexných systémov a ich celistvých vzťahov. Namiesto analyzovania izolovaných častí skúma interakciu medzi nimi a spôsob, akým sa tieto časti vzájomne ovplyvňujú.
- **Autoregulácia** – Systémy majú podľa teórie systémov schopnosť regulovať samy seba a udržiavať svoju stabilitu. Táto autoregulačná schopnosť umožňuje systémom prispôbovať sa meniacim sa podmienkam prostredia.
- **Diferenciácia** – Systémový prístup rozpoznáva rôzne funkčné oblasti v spoločnosti, ktoré sú však vzájomne prepojené. Tieto oblasti sa môžu líšiť v svojich cieľoch, normách a hodnotách, ale vždy sú súčasťou jedného celku.
- **Interakcie a komunikácia** – V systémoch prebiehajú interakcie a komunikácia medzi ich časťami. Tieto interakcie sú dôležité na zdieľanie informácií a dosiahnutie cieľov systému.
- **Hierarchická organizácia** – Systémy môžu byť hierarchicky usporiadané, pričom menšie systémy tvoria súčasť väčších celkov. Táto hierarchická organizácia umožňuje lepšiu koordináciu a riadenie.
- **Zmena a adaptácia** – Systémy sú schopné reagovať na zmeny v ich prostredí a prispôbiť sa novým okolnostiam. Adaptačná schopnosť umožňuje systémom prežiť aj v premenlivých podmienkach.

- **Vzťahy medzi systémami** – Systémy sú často vzájomne prepojené a môžu sa vzájomne ovplyvňovať. Vzťahy medzi systémami môžu mať významný vplyv na ich fungovanie a vývoj.
- **Modelovanie a simulácie** – Systémový prístup často využíva modelovanie a simulácie na analýzu fungovania systémov. Tieto nástroje umožňujú lepšie porozumieť komplexným interakciám.
- **Holizmus** – Systémová teória sa snaží pochopiť systémy ako celky, ktoré sú viac ako súčet ich častí. Holistický prístup umožňuje skúmať vzťahy a vplyvy na celkový systém.

Systémová teória vo výskume sociálnych vied priniesla nový pohľad na štúdium spoločnosti. Umožňuje lepšie pochopiť dynamiku a zložitost' sociálnych javov a poskytuje nástroje na ich lepšie modelovanie a analýzu.

Kritika systémového prístupu

Kritika teórie systémov (Habermas, in: Chriss, 2022; Giddens, in: Peillon, 1985; Gouldner, 1970; Bourdieu, 1980) spočíva v upozornovaní na širokú komplexnosť tohto prístupu. V nasledujúcom zhrnutí uvádzame najvýznamnejšie argumenty.

Vlastnosti spoločenských javov, ktoré sú komplexné a zložené, sa môžu pri uplatňovaní systémového prístupu v konečnom dôsledku zjednodušovať. V rámci komplexného skúmania týchto javov sa tak môžu stratiť dôležité detaily a podrobnosti, ktoré môžu byť nevyhnutné pre porozumenie daného fenoménu. Navyše systémová teória sa zameriava na popis vzťahov medzi časťami systému, ale nie vždy dokáže uspokojivo vysvetliť príčiny a dôsledky týchto interakcií. Ďalším argumentom je, že systémová teória v mnohých prípadoch ignoruje konflikty a nerovnomerné rozdelenie moci v spoločnosti, pretože sa zameriava na rovnováhu a stabilitu systému. To môže spôsobiť, že dôležité aspekty sociálnych zmien a nerovnosti budú prehliadané. Problémom je podľa kritikov tiež tendencia systémového prístupu k zovšeobecňovaniu. Navyše sa

kritici tohto prístupu obávajú, že systémový prístup môže byť príliš statický v konfrontácii s dynamickými spoločenskými procesmi, pretože sa orientuje na popis statických vzťahov, čo môže obmedziť schopnosť zachytiť rýchlo sa meniace udalosti a vývoj v spoločnosti.

Celkovo sa kritici obávajú, že systémový prístup môže mať obmedzený výkladový potenciál a môže stratiť spojenie so skutočnými praktickými problémami. Ich argumenty sú zamerané na akcentovanie potreby prehodnotiť a upraviť prístup k zabezpečeniu jeho efektívnosti a vhodne uplatniť vo výskume sociálnych vied.

Presah systémového prístupu do sociálnej práce

Zhrnutie dostupných literárnych prameňov z oblasti sociálnej práce (Forder, 1976; Baťová, Mydlíková, 2012; Mátel et al., 2015; Mózešová, 2015, in: Brnula et al., 2015; Šlosár et al., 2017; Schirmer, Michailakis, 2019; Hovanová, Šlosár, 2020; Nicolussi, 2023) prináša charakteristické prvky **presahu systémového prístupu do sociálnej práce, ktoré je možné všeobecne popísať nasledujúco:**

- **Analýza systémov a štruktúr** – sociálni pracovníci a pracovníčky môžu využívať systémový prístup pri analýze sociálnych systémov vrátane rodín, komúní, organizácií alebo spoločnosti ako celku. Pomocou systémového prístupu tak môžu lepšie pochopiť štruktúru a fungovanie týchto jednotlivých systémov alebo komponentov.
- **Identifikácia interakcií a vzťahov** – systémový prístup upriamuje pozornosť na vzájomné interakcie a vzťahy medzi členmi systému. Sociálni pracovníci a pracovníčky tak môžu skúmať tieto interakcie a vzťahy pre lepšie porozumenie dynamiky systému a problémom, ktoré v ňom môžu vznikáť.
- **Riešenie komplexnosti** – systémový prístup môže byť mimoriadne užitočný pri riešení komplexných problémov v sociálnej práci. Môže napomáhať sociálnym pracovníkom a pracovníčkami

kam identifikovať faktory, ktoré ovplyvňujú jednotlivé sociálne problémy a ich dôsledky pre celý systém.

- **Intervencia a zmena** – systémový prístup môže pomôcť sociálnym pracovníkom a pracovníčkam vyvinúť stratégie na zmenu systémových problémov. Môžu pracovať na zmenách v jednotlivých vzťahoch, štruktúrach alebo procesoch systému s cieľom dosiahnuť komplexné zmeny v ňom. Systémový prístup tak môže mať pre sociálnu prácu výrazný intervenčný rozmer.
- **Prevencia** – systémový prístup sa môže tiež využiť pri prevencii sociálnych problémov, ak sa snaží identifikovať a ovplyvniť faktory, ktoré môžu viesť k týmto problémom v budúcnosti.
- **Zameranie na prostredie** – systémový prístup vyzdvihuje tiež význam prostredia a kontextu, v ktorom sa systém nachádza. To znamená, že sociálni pracovníci a pracovníčky by mali pri výskume i praktickom výkone profesie brať do úvahy i vonkajšie faktory a ich vplyv na systém.

Systémový prístup v sociálnej práci môže pomôcť sociálnym pracovníkom a pracovníčkam lepšie pochopiť komplexné interakcie a vzťahy medzi jednotlivcami, skupinami a organizáciami. Tento prístup je veľmi užitočný predovšetkým pri diagnostike a intervencii v sociálnej práci.

Príklady výskumu v sociálnej práci, v ktorom je uplatnená systémová teória

Príklad 5: Rodinná dynamika a interakcie

Systémový prístup sa často aplikuje vo výskume rodinných vzťahov a dynamík. Môžeme si predstaviť situáciu, kde skúmame vplyv rôznych faktorov na funkciu rodiny. Rodinu tu možno vnímať ako systém, kde sa jednotliví členovia vzájomne ovplyvňujú svojimi interakciami. Systémový prístup by nám umožnil identifikovať vzory komunikácie, konflikty a spoluprácu v rodine. Na základe tejto analýzy by bolo možné navrhnúť

zlepšenia v interakciách členov rodiny, aby sa celková dynamika rodiny zlepšila.

Príklad 6: Analýza procesov v organizácii

Systémový prístup sa často využíva pri skúmaní organizácií na analýzu vzájomných vzťahov, komunikácie a interakcií medzi jednotlivými časťami organizácie. Tento koncept umožňuje lepšie porozumieť napríklad tomu, ako sa jednotlivé rozhodnutia vedenia šíria organizáciou a ako sa tým menia jej vnútorné a vonkajšie procesy. Systémový prístup môže byť vhodným konceptom, ale i nástrojom pri analýze a plánovaní zmien v organizácii a zlepšovaní jej efektívnosti.

Kontrolné otázky k 2. kapitole:

1. Charakterizujte štrukturálne koncepcie a ich spoločné znaky.
2. Popíšte základné argumenty kritiky štrukturalizmu.
3. Ktorý smer myslenia presadzuje tzv. „sociálny konzervativizmus“ a čo je jeho východiskom?
4. Čo znamená holistický prístup vo výskume?
5. Uveďte príklad uplatnenia vybranej štrukturálnej koncepcie vo výskume sociálnej práce.

3 INTERAKČNÉ A INTERPRETATÍVNE KONCEPCIE

Interakčné a interpretatívne smery myslenia vo výskume spoločenských vied predstavujú rozšírenie sociálnych teórií ako odpoveď na štrukturálne koncepcie. Predmetom tejto publikácie je tak v rámci druhého okruhu koncepcií výber troch najdôležitejších smerov tohto smeru vedeckého myslenia (*symbolický interakcionizmus, fenomenológia, konštruktivizmus*). Podobne ako v predchádzajúcej kapitole, tieto jednotlivé teoretické konštrukcie existujú ako samostatné smery, avšak spája ich niekoľko spoločných charakteristík určujúcich ich všeobecné priradenie do jednej množiny. Výsledkom obsahovej analýzy literárnych prameňov odporúčaných na konci publikácie je nasledujúce zhrnutie najdôležitejších spoločných znakov interakčných a interpretatívnych smerov myslenia v sociálnych vedách.

Dôležitým spoločným faktorom, ktorý odlišuje interakčné a interpretatívne koncepcie od štrukturálnych, je ich **orientácia na subjektívne skúsenosti**. Symbolický interakcionizmus sústreďuje svoju pozornosť na interakcie a využívanie symbolov ako prostriedku na vytváranie sociálneho sveta v spoločnosti. Fenomenológia potom v tomto smere skúma subjektívne vnímanie jednotlivcov vo vzťahu k spoločnosti a sociálnej realite. Podobne i konštruktivizmus akceptuje stanovisko, že sociálna realita je konštruovaná prostredníctvom interakcií medzi ľuďmi.

Ďalším jednotiacim prvkom interakčných a interpretatívnych koncepcií je **vzdvihovanie sociálnej konštrukcie reality**. Všetky tri zastúpené koncepcie vychádzajú z presvedčenia, že sociálne normy a hodnoty v spoločnosti či samotné chápanie reality spoločnosti nie je výsledkom objektívnych faktorov, ale výsledkom neustáleho pretvárania prostredníctvom sociálnych procesov, interakcií a rozmanitých interpretácií.

Už zo samotného názvu kapitoly vyplýva, že ich spoločným východiskovým bodom je **interakcia ako základ sociálnej reality**. Symbolický interakcionizmus a konštruktivizmus kladú mimoriadny význam interakcií medzi jednotlivcami v spoločnosti ako základného mechanizmu formovania sociálnej reality. Fenomenológia sa potom sústreďí na vnímanie formovania sociálnej reality zo strany jednotlivcov prostredníctvom týchto interakcií. Interakčné a interpretatívne koncepcie zároveň zameriavajú oproti štrukturálnym koncepciám svoje analýzy viac na **procesy, dynamiku a priebeh sociálnych interakcií** než na statické štruktúry alebo systémy.

Význam interpretácie je mimoriadne dôležitým jednotiacim prvkom interakčných a interpretatívnych koncepcií. Zdôrazňovanie významov, ktoré jednotlivci v spoločnosti pripisujú udalostiam alebo sociálnym vzťahom a ich vplyvu na správanie a sociálnu realitu je dôležitým prvkom symbolického interakcionizmu i fenomenológie. Konštruktivizmus však toto východisko, v ktorom je deklarácia významov vo vzťahu k sociálnej realite výsledkom subjektívnych interpretácií jednotlivcov v spoločnosti, plne akceptuje.

Výrazným oddeľujúcim znakom interakčných a interpretatívnych koncepcií oproti štrukturálnym je ich **odmietanie determinizmu a objektivity** presadzované v tradičných teoretických východiskách, ktoré vychádza zo stanoviska, že správanie jednotlivcov alebo rôznych častí spoločnosti je výsledkom externého pôsobenia objektívnych faktorov alebo pevných štruktúr. Interakčné a interpretatívne koncepcie sa namiesto takéhoto chápania sociálnej reality zameriavajú na objasňovanie prvkov flexibility, adaptability a subjektívnych skúseností jednotlivcov v spoločnosti.

Smery myslenia objasnené v tejto kapitole vyzdvihujú význam subjektívnych skúseností, vzájomných interakcií či interpretácie sociálnej reality a poskytujú tak odlišný pohľad na pochopenie fungovania spoločnosti najmä vo vzťahu k individuálnemu prežívaniu.

3.1 Symbolický interakcionizmus

Zameriava sa na význam symbolov, jazyka a komunikácie pri formovaní ľudských vzťahov a spoločenských interakcií.

Symbolický interakcionizmus je teoretický prístup alebo smer myslenia v sociológii a sociálnej psychológii, ktorý sa zameriava na skúmanie interakcií medzi jednotlivcami a spôsob, akým vytvárajú a interpretujú symboly ovplyvňujúce ich správanie a vzťahy.

Tento prístup sa tak zaoberá spôsobom komunikácie, vyjadrovania emócií a formovaním identity jednotlivcov v interakcii s ostatnými ľuďmi.

Symbolický interakcionizmus sa začal formovať v období po druhej svetovej vojne, keď sa spoločnosť začala viac zaujímať o štúdium ľudského správania a interakcie. Základom formovania symbolického interakcionizmu sa stali práce Georgea Herberta Meada, Charlesa Horton Cooleya a Herberta Blumera.

Americký filozof a sociálny psychológ **George Herbert Mead** (1863 – 1931) je považovaný za zakladateľa symbolického interakcionizmu. Jeho práce, ako napríklad *Mind, Self, and Society* (1934) či *The Philosophy of the Act* (1938, in: Strong, 1939), položili základy pochopenia nášho sebauvedňovania a komunikácie s ostatnými. Jeho koncept „ja“ a jeho analýza procesu socializácie a vytvárania identity boli kľúčové pre vývoj tohto prístupu.

Americký sociológ **Charles Horton Cooley** (1864 – 1929) prispel k rozvoju symbolického interakcionizmu prostredníctvom definovania pojmu „zrkadlového ja“. Tento pojem sa zameriava na sebauvedňovanie človeka prostredníctvom toho, ako ho vnímajú ostatní ľudia (Cooley, 1902). Jeho práce *Human Nature and the Social Order* (1902) a *Social Organization. A study of The Larger Mind* (1929) sa stali významnými príspevkami na formovanie konceptu symbolického interakcionizmu.

Herbert Blumer (1900 – 1987) bol žiakom Georgea Herberta Meada a preniesol jeho myšlienky do priestoru diskusie v sociálnych vedách. Sformuloval základné princípy symbolického interakcionizmu a zaviedol samotný termín „*symbolický interakcionizmus*“ (Outhwaite, 2006, in: Harrington et al., 2006). Jeho práca *Symbolic Interactionism: Perspective and Method* (1969) je považovaná za jednu z najdôležitejších publikácií v rámci tohto smeru myslenia. Blumer sa venoval analýze ľudského priradovania významov symbolom a komunikácii. Vo svojich prácach upozorňoval na to, že naša interpretácia sveta je vytvorená cez spoločenské interakcie a že naše poznanie sa vytvára prostredníctvom dialógu a komunikácie s ostatnými (Meltzer et al., 2020).

Symbolický interakcionizmus sa postupne rozvinul ako teoretický rámec, ktorý upozorňoval na význam interakcií a komunikácie medzi jednotlivcami pri tvorbe spoločenského významu.

Hlavné charakteristiky symbolického interakcionizmu vo výskume sociálnych vied

Zhrnutie dostupných literárnych prameňov (Blumer, 1969; Harrington et al., 2006; Meltzer et al. 2020) ponúka vymedzenie **hlavných charakteristík symbolického interakcionizmu vo výskume sociálnych vied**:

- **Symboly a významy** – symbolický interakcionizmus sa zameriava na štúdium symbolov, ktoré ľudia používajú v komunikácii. Symboly môžu byť slová, gestá, obrazy alebo akékoľvek iné znaky, ktoré majú významy a odkazy na reálne veci alebo abstraktné koncepty.
- **Sociálna konštrukcia reality** – symbolický interakcionizmus sa zaujíma o spôsob konštrukcie sociálnej reality prostredníctvom interakcií medzi ľuďmi.
- **Identita a sebahodnotenie** – tento prístup skúma vzájomné interakcie ľudí v spoločnosti a ich vplyv na formovanie identity

a sebahodnotenia jednotlivcov. Ľudia sa z hľadiska tohto konceptu učia o svojich rolách a postavení v spoločnosti prostredníctvom interakcií s inými ľuďmi.

- **Vnímanie a interpretácia** – symbolický interakcionizmus sa zameriava na vnímanie a interpretáciu správania iných ľudí z pohľadu jednotlivca. Vnímanie a interpretácia sú v tomto zmysle dôležité na porozumenie motívov a úmyslov druhých.
- **Mikroúroveň analýzy** – symbolický interakcionizmus sa zaoberá mikroúrovňou spoločnosti, teda konkrétnymi interakciami a komunikáciou medzi jednotlivcami. Skúma, ako sa tieto interakcie formujú, menia a ovplyvňujú vzťahy a spoločenskú realitu.

Symbolický interakcionizmus prispel k hlbšiemu porozumeniu procesov, ktoré ovplyvňujú ľudské vzťahy a spoločenskú realitu. Tento smer myslenia je dôležitým východiskom pre skúmanie a objasňovanie toho, ako sa spoločnosť vytvára, udržiava a mení prostredníctvom každodenných interakcií medzi jednotlivcami.

Kritika symbolického interakcionizmu

Jeden z hlavných argumentov kritiky symbolického interakcionizmu (Goffman, 1956; Berger, Luckmann, 1966; Denzin, 1992, in: Chester, 1996; Meltzer et al., 2020) zhrnutej v nasledujúcom texte sa týka nedostatočnej pozornosti venovanej štruktúram a systémom. Tento prístup sa podľa kritiky väčšinou sústreďuje na mikroúroveň interakcií a interpretácií jednotlivcov, pričom menej analyzuje širšie spoločenské štruktúry a determinanty. To môže obmedzovať schopnosť vysvetliť základné sociálne nerovnosti a systémové trendy.

Okrem toho kritici poukazujú na tendenciu symbolického interakcionizmu zanedbávať systémové faktory. Pri analýze sa podľa nich symbolický interakcionizmus často upriamuje na individuálne interpretácie a vnemy, pričom prehliada systémové podmienky (napr. ekonomické, politické a kultúrne vplyvy). Tento nedostatok môže obmedziť celkovú objektívnosť a komplexnosť analýzy.

Ďalší argument sa týka príliš subjektívnej perspektívy symbolického interakcionizmu. Keďže sa zameriava na osobné interpretácie a emócie jednotlivcov, môže dochádzať k strate objektivity výsledkov a komplexného náhľadu na skúmané problémy. V dôsledku toho sa tak môže znižovať možnosť zovšeobecnenia a identifikácie trendov. V tomto kontexte sa symbolický interakcionizmus často spája s kvalitatívnymi metódami skúmania, a teda obmedzenou schopnosťou poskytovať kvantitatívne dáta pre všeobecné závery. Možnosť jeho aplikácie pre štúdium širších sociálnych javov je potom pomerne obmedzená.

Presah symbolického interakcionizmu do sociálnej práce

Zhrnutie dostupných literárnych prameňov z oblasti sociálnej práce (Knott, 1974; 2013; Forte, 2004; Greene et al., 2009) prináša charakteristické prvky **presahu symbolického interakcionizmu do sociálnej práce, ktoré je možné všeobecne popísať nasledujúco:**

- **Pozorovanie a analýza interakcií** – sociálni pracovníci a pracovníčky, ktorí pri svojej práci uplatňujú koncepciu symbolického interakcionizmu, môžu pozorovať a analyzovať interakcie medzi prijímateľmi/prijímateľkami služieb a ich okolím, ale i medzi sebou navzájom. Týmto spôsobom môžu lepšie porozumieť subjektívnym interpretáciám skúseností prijímateľov/prijímateľiek služieb, ich komunikácii so svojím prostredím a vytváraní významov pre svoje sociálne situácie.
- **Zameranie na subjektívne perspektívy** – symbolický interakcionizmus vyzdvihuje subjektívne perspektívy jednotlivcov. Sociálni pracovníci/pracovníčky sa tak môžu snažiť pochopiť prijímateľov/prijímateľky služieb z ich vlastného uhla pohľadu a objasňovať ich individuálne vnímanie problémov, potrieb a cieľov.
- **Komunikácia a konflikt** – symbolický interakcionizmus venuje veľkú pozornosť komunikácii a konfliktom v interakciách medzi

ľuďmi. Sociálni pracovníci a pracovníčky môžu pomáhať prijímateľom a prijímateľkám služieb porozumieť svojej komunikácii s inými, zlepšovať ju a riešiť konflikty v sociálnych vzťahoch.

- **Vytváranie identity** – symbolický interakcionizmus sa zaoberá aj procesom tvorby identity. Sociálni pracovníci a pracovníčky môžu pomáhať prijímateľom a prijímateľkám služieb pri preskúmaní a pochopení formovania svojej identity v dôsledku interakcií s inými ľuďmi a spoločnosťou.
- **Empatia a vzájomné porozumenie** – symbolický interakcionizmus môže pomôcť sociálnym pracovníkom a pracovníčkam budovať empatiu a vzájomné porozumenie s prijímateľmi/prijímateľkami služieb. Tým, že sa snažia pochopiť prijímateľov/prijímateľky služieb z ich perspektívy, môžu lepšie podporovať ich potreby a ciele.

Symbolický interakcionizmus sa v sociálnej práci prejavuje predovšetkým v dôraze na interakcie, komunikáciu, významy a subjektívne perspektívy prijímateľov a prijímateľiek sociálnych služieb. Tento prístup pomáha sociálnym pracovníkom a pracovníčkam lepšie pochopiť individuálne vnímanie a potreby ľudí, s ktorými pracujú, a efektívnejšie pracovať na riešení ich problémov a podpore pri zlepšovaní ich situácie.

Príklady výskumu v sociálnej práci, v ktorom je uplatnený symbolický interakcionizmus

Príklad 7: Analýza sociálnych interakcií v online komunikácii

Sociálni pracovníci a pracovníčky môžu využiť symbolický interakcionizmus napr. ako východisko štúdia komunikácie prostredníctvom on-line médií medzi jednotlivcami (napr. mládeže) a ich vzájomného vplyvu na svoje správanie. Môžu napr. skúmať spôsoby formovania identity na sociálnych sieťach a vplyv statusov, komentárov či reakcií na interakciu medzi mladými ľuďmi a ich vzťah s problémovým správaním v sociálnej realite.

Príklad 8: Výskum stigmatizácie mentálneho znevýhodnenia

Sociálni pracovníci/pracovníčky môžu využiť symbolický interakcionizmus tiež ako východisko na analýzu stigmatizácie a jej vplyvu na osoby s mentálnym znevýhodnením. Štúdium interakcií medzi týmito osobami a ich okolím môže odhaliť vzorce formovania vnútorného presvedčenia a sebaaprezentácie jednotlivcov na základe toho, ako ich vníma väčšinová spoločnosť.

Oba tieto príklady výskumu v sociálnej práci založené na symbolickom interakcionizme sa zameriavajú na štúdium interakcií medzi jednotlivcami a spoločnosťou. Oba príklady sa týkajú komplexných sociálnych procesov a vzťahov, v ktorých sa symboly a interakcie premietajú do formovania postojov, identít, reakcií a správania. Takýto prístup umožňuje lepšie pochopiť a analyzovať, ako jednotlivci vnímajú seba a svoje okolie a aký vplyv majú tieto interakcie na ich životy a vzťahy.

3.2 Fenomenológia

Sústreďuje sa na subjektívne vnímanie a skúmanie skúseností jednotlivcov, pričom vyjadruje presvedčenie, že každý človek má svoj vlastný jedinečný pohľad na svet.

Fenomenológia je teoretický prístup a filozofický postoj, ktorý sa zameriava na skúmanie subjektívnej skúsenosti a toho, ako ľudia chápu a vnímajú svet okolo seba.

Tento prístup sa orientuje na rozbor ľudskej skúsenosti, skúmanie významov, ktoré jednotlivci pripisujú svojim skúsenostiam, ale tiež na porozumenie subjektívnemu pohľadu jednotlivca na svet.

Fenomenológia vo výskume sa často používa v psychológii, sociológii, filozofii, antropológii a iných disciplínach na štúdium ľudského myslenia a vnímania.

Fenomenologický prístup vo výskume sociálnych vied začal získavať na popularite a rozvíjať sa v priebehu 20. storočia. Jeho začiatky sú spojené s prácou filozofa **Edmunda Husserla** (1859 – 1938), ktorý vo svojich prácach z 20. až 30. rokov 20. storočia vyvinul základy fenomenológie ako filozofickej metódy. Jeho dielo *Logische Untersuchungen*, publikované v rokoch 1900 až 1901, je považované za základné dielo fenomenológie. Husserl sa v tejto práci zaoberá analýzou vedomia a intencionality (sklonu myslenia na nejaký objekt). V tom období sa však fenomenológia ako teoretický prístup len formovala. V kontexte sociálnych vied a ich výskumu sa fenomenologický prístup začal výrazne presadzovať v druhej polovici 20. storočia. Za hlavné obdobie jeho rozvoja možno považovať 60. až 70. roky, keď sa fenomenologické metódy začali postupne aplikovať na sociálne javy a vzťahy. Fenomenológia v sociálnych vedách sa v tom období sústredila na štúdium ľudských skúseností, interakcií a vnímania v rôznych sociálnych kontextoch (Vydrová, 2010; 2020; Leško et al., 2013).

Fenomenologický prístup vo výskume sociálnych vied predstavuje viacerých významných predstaviteľov, ktorí prispeli k jeho rozvoju a aplikácii. Rakúsky sociológ **Alfred Schütz** (1899 – 1959) sa venoval fenomenologickej analýze sociálneho sveta. Jeho prístup sa sústredil na chápanie každodenného života a interakcií medzi ľuďmi. Schützov prístup sa stal základom výskumov zameraných na významy, ktoré jednotlivci pripisujú svojim skúsenostiam (Šubrt, Balon, 2010).

Americký sociológ **Harold Garfinkel** (1917 – 2011) sa zaoberal tým, ako ľudia vytvárajú a udržiavajú sociálnu realitu pomocou spoločných významov a interpretácií. Jeho výskumy sa často zameriavali na porušovanie sociálnych noriem a zvykov (Outhwaite, 2006, in: Harrington et al., 2006).

Francúzsky fenomenológ a filozof **Maurice Merleau-Ponty** (1908 – 1961) venoval pozornosť fenomenológii zmyslového vní-

mania. Vo svojom výskume kládol dôraz na myšlienku, že vlastná skúsenosť človeka s vonkajším svetom je neoddeliteľne prepojená s vnútorným telesným vnímaním (Marleau-Ponty, 2013).

Vyššie spomenutí predstavitelia fenomenologického prístupu prispeli k rozvoju sociálneho výskumu najmä pripisovaním významu vnímania, interpretácie a subjektívnych skúseností ľudí vo vytváraní sociálnej reality a významov pre spoločnosť.

Hlavné charakteristiky fenomenológie vo výskume sociálnych vied

Zhrnutie dostupných literárnych prameňov (Harrington et al., 2006; Šubrt, Balon, 2010; Marleau-Ponty, 2013; Leško et al., 2013; Vydrová, 2010, 2020) ponúka vymedzenie **hlavných charakteristík fenomenológie vo výskume sociálnych vied**:

- **Redukcia** – fenomenológia využíva metódu redukcie, ktorá spočíva v zbavení sa predpokladov a vnútorných predstáv s cieľom skúmať „čisté“ skúsenosti.
- **Intencionalita** – fenomenológia poukazuje na intencionalitu mysle, čo znamená, že vedomie človeka je vždy zamerané na nejaký objekt alebo skúsenosť.
- **Opisný prístup** – fenomenológia sa zameriava na opis a popis vnímania a skúsenosti jednotlivcov bez vlastných interpretácií alebo hodnotenia.
- **Empatické porozumenie** – fenomenológia sa snaží pochopiť subjektívne skúsenosti a perspektívy jednotlivcov prostredníctvom pochopenia vnútorného prežívania.
- **Individuálny pohľad** – fenomenológia rešpektuje jedinečnosť a individuálny pohľad každého jednotlivca, snaží sa pochopiť jeho vnímanie a interpretáciu sveta na základe svojich vlastných skúseností.

Fenomenológia ponúka výskumníkom a výskumníčkam možnosť študovať ľudské skúsenosti zvnútra. Zameriava sa na ľudské prežívanie a poukazuje na význam subjektívnych perspektív. Tento prístup sa často využíva pri skúmaní rôznych problémov, ako napr. vnímanie umenia, emócie, vnútorné procesy myslenia, kultúrne normy, hodnoty a sociálne interakcie. Fenomenológia je mimoriadne dôležitým smerom myslenia najmä pre hlbšie porozumenie ľudskej skúsenosti.

Kritika fenomenológie

Hoci fenomenológia priniesla do výskumu dôraz na subjektivitu, jej kritici (Parsons, 1949; Spielberg, 1960; Heidegger, 1962; Foucault, Derrida, in: Stoller, 2009; Merleau-Ponty, 2013) poukazujú na niekoľko problematických aspektov jej využitia, ktoré zovšeobecňuje nasledujúci text.

Prvým aspektom je skutočnosť, že fenomenológia sa opiera o subjektívne vnemy a interpretácie jednotlivcov. Táto intenzívna snaha o pochopenie ich subjektívnych perspektív môže viesť k riziku vnášania vlastných predstáv a názorov výskumníka či výskumníčky do analýzy. Najst absolútne nezaujatý pohľad môže byť z hľadiska kritiky veľmi náročné.

Druhým hľadiskom je výber účastníkov skúmania. Fenomenologický prístup často vyžaduje hlbkové a podrobné rozhovory s participantmi. V prípade veľkého počtu účastníkov skúmania to však môže byť pomerne obmedzujúci faktor.

Tretím aspektom je riziko nedostatočnej objektivity fenomenologického prístupu. Snaha venovať pozornosť skúmaniu výlučne subjektívneho vnímania môže vyvolať výraznú stratu objektivity. Tento prístup tak môže podnieť výskumníka alebo výskumníčku k zameraniu sa na individuálne skúsenosti na úkor širšieho kontextu a objektívnych faktov.

Štvrtým aspektom je obmedzená aplikovateľnosť fenomenológie na štrukturálne otázky. Fenomenológia sa zameriava na mikroúroveň interakcií a skúseností, čím môže prehliadať väčšie sociálne

a štruktúralne súvislosti skúmaných problémov. Z toho dôvodu môže dochádzať k neschopnosti hlbšej analýzy skúmaných javov na makroúrovni.

Posledným hľadiskom je náročnosť fenomenológie na interpretáciu. I napriek tomu, že fenomenológia sa snaží vyhýbať vlastnej interpretácii záverov, pre každý typ či proces skúmania v rámci vedeckej metódy poznania je interpretácia záverov dôležitou súčasťou. Absencia jednoznačnej metodológie pre interpretáciu môže tak spôsobiť nejednoznačnosť vo výsledkoch a nespoľahlivosť výskumov. Navyše pri pokuse o interpretáciu vo fenomenologickej analýze môžu rôzni výskumníci a výskumníčky dospieť k rôznym interpretáciám tých istých subjektívnych skúseností jednotlivcov.

Spomenuté kritické argumenty poukazujú na to, že hoci fenomenológia môže byť vhodným prístupom na skúmanie vnútorných skúseností jednotlivcov, jej uplatnenie si vyžaduje dôkladné zváženie v zmysle jej možností.

Presah fenomenológie do sociálnej práce

Zhrnutie dostupných literárnych prameňov v oblasti sociálnej práce (Pascal, 2010; Matoušek, 2013; Šlosár et al., 2017; Bartoli, 2019; Ueda, 2023) prináša charakteristické prvky možného **presahu fenomenológie do sociálnej práce, ktoré je možné všeobecne popísať nasledujúco:**

- **Porozumenie prijímateľom a prijímateľkám služieb z ich vlastnej perspektívy** – snahou sociálnych pracovníkov a pracovníčok, ktorí uplatňujú fenomenologický prístup, je porozumieť prijímateľom a prijímateľkám služieb z ich vlastnej subjektívnej perspektívy. To znamená, že sa nezameriavajú len na ich vonkajšie pozorovanie a diagnostiku, ale i na aktívne počúvanie a sústredenie sa na ich vnútorné skúsenosti, emócie a hodnoty.
- **Empatia** – fenomenológia podnecuje sociálnych pracovníkov a pracovníčky k vybudovaniu empatie voči prijímateľom a prijí-

mateľkám služieb. Snahou o pochopenie subjektívnych perspektív prijímateľov/prijímateľiek služieb môžu dosiahnuť vytvorenie kvalitnejších vzťahov s nimi a poskytnúť im lepšiu podporu.

- **Analytická reflexia** – fenomenologický prístup v sebe zahŕňa analytickú reflexiu, ktorá sa snaží identifikovať a pochopiť rôzne vrstvy a aspekty skúseností človeka. Sociálni pracovníci a pracovníčky môžu využiť tieto reflexie na hľadanie vzorcov a významov v životoch prijímateľov a prijímateľiek služieb.
- **Rozvíjanie individuálnych plánov a cieľov** – fenomenologický prístup môže sociálnym pracovníkom a pracovníčkam pomáhať pri rozvíjaní individuálnych plánov a cieľov pre prijímateľov/prijímateľky služieb na základe ich jedinečných potrieb a hodnôt. Týmto spôsobom sa prijímatelia a prijímateľky služieb aktívne zapájajú do procesu rozhodovania o svojich cieľoch.
- **Kvalitatívne výskumy** – fenomenológia sa v sociálnej práci využíva prevažne v kvalitatívnych výskumných projektoch zameraných na štúdium skúseností a perspektív v životoch jednotlivcom či vybraných skupín. Tieto výskumy môžu poskytnúť dôležité informácie na zlepšovanie sociálnych služieb a intervencií v konkrétnych oblastiach.

Fenomenologický prístup v sociálnej práci kladie dôraz na dôležitosť porozumenia jedinečným skúsenostiam a subjektívnym perspektívam prijímateľov a prijímateľiek sociálnych služieb. V tomto zmysle tak ide o snahu vytvoriť relevantnejšie vzťahy medzi sociálnymi pracovníkmi/pracovníčkami a prijímateľmi/prijímateľkami služieb a podporiť ich tak v dosiahnutí cieľov a zlepšení ich života.

Príklady výskumu v sociálnej práci, v ktorom je uplatnený fenomenologický prístup

Príklad 9: Skúsenosti detí v centrách pre deti a rodiny

Fenomenologický prístup môže byť využitý napr. na hlbšie porozu-

menie skúseností detí, ktoré vyrastajú v detských domovoch. Výskumníci a výskumníčky môžu využiť metódy ako rozhovory alebo písanie denníkov na zachytenie a analýzu jedinečných skúseností detí v danej situácii. Fenomenologický prístup je možné zamerať na ich vnútorné pocity, emócie, s cieľom zistiť, ako vnímajú svoj život a vzťahy s ostatnými ľuďmi.

Príklad 10: Skúsenosti osôb so zdravotným znevýhodnením vo vzťahu k rodinnému životu

Fenomenologický prístup by mohli výskumníci a výskumníčky využiť tiež napr. na skúmanie vnímania rodinných vzťahov a každodenného rodinného života osôb so zdravotným znevýhodnením. Prostredníctvom individuálnych rozhovorov s týmito ľuďmi by zhromaždili ich subjektívne skúsenosti, emócie a zážitky a dospeli tak k možnosti odhaliť unikátne aspekty ich života, ktoré by sa mohli prehliadnúť v tradičnej sociálnej analýze.

Tieto príklady naznačujú, ako umožňuje fenomenologický prístup preniknúť hlbšie do skúseností a perspektív rôznych skupín, čím sa otvárajú alternatívne možnosti na skúmanie a porozumenie sociálnych fenoménov. Tie môžu byť v konečnom dôsledku užitočné v praxi sociálnych pracovníkov a pracovníčok.

3.3 Konštruktivizmus

Zameriava sa na spôsob subjektívnej konštrukcie vlastných skúseností a znalostí ľudí prostredníctvom interakcie s ich sociálnym a kultúrnym prostredím.

Podstatou konštruktivizmu je názor, že naše vnímanie reality nie je iba pasívne zrkadlenie vonkajšieho sveta, ale je ovplyvnené našimi skúsenosťami, hodnotami, kultúrou a sociálnymi súvislosťami. Tento prístup kladie dôraz na subjektivitu a aktívny proces vytvárania poznania.

Konstruktivizmus vo výskume sociálnych vied teda upriamuje pozornosť na to, že naše porozumenie sveta je konštrukciou ovplyvnenou subjektívnymi faktormi a sociálnym kontextom.

Preto sa snaží odhaliť tieto konštrukcie a ich vplyv na interakciu človeka so svetom. Konštruktivizmus ako východisko na dosahovanie poznania sa využíva vo viacerých oblastiach sociálnych vied vrátane sociológie, psychológie, antropológie a pedagogiky.

Konstruktivizmus sa stal významným prístupom vo vedeckom výskume v priebehu 20. storočia. Švajčiarsky psychológ **Jean Piaget** (1896 – 1980), zakladateľ konštruktivizmu, sa venoval najmä rozvoju kognitívnych schopností u detí. Jeho konštruktivistický prístup vyjadruje myšlienku, že deti si vytvárajú svoje poznatky o svete aktívnym skúmaním a testovaním svojich „hypotéz“ (Kohoutek, 1996). Jeho štúdie o vývoji morálky a logického myslenia (Piaget, 1999; Piaget, Inhelder, 2014) poukazujú na spôsob detského konštruovania svojho chápania reality v závislosti od vlastného vývoja a skúseností.

Významným predstaviteľom konštruktivizmu bol tiež rakúsky filozof **Ernst von Glasersfeld** (1917 – 2010), zástanca tzv. radikálneho konštruktivizmu. Tento prístup reprezentoval názor, že vedomie je centrom poznania a že neexistuje objektívna realita nezávislá od vnímania jednotlivca. Poznatky sú podľa neho konštruované pomocou jazyka a komunikácie, čo znamená, že rôzni ľudia môžu pripisovať rôzne významy rovnakým javom (Tóthová, 2014). V rámci radikálneho konštruktivizmu bol významným predstaviteľom tiež rakúsky fyzik a filozof **Heinz von Foerster** (1911 – 2002), ktorý sa zameriaval na systémy a teóriu pozorovateľa. Jeho prístup dával do popredia myšlienku, že pozorovatelia (výskumníci/výskumníčky) sú súčasťou systémov, ktoré skúmajú. Konštrukcia poznania je tak z tohto hľadiska individuálna (Foerster, Pörksen, 2015).

Vyššie spomenutí predstavitelia svojimi prístupmi posunuli chápanie konštruktivizmu v sociálnych vedách najmä upriamovaním pozornosti na význam interakcie, komunikácie a subjektívneho vnímania pri tvorbe poznatkov.

Hlavné charakteristiky konštruktivismu vo výskume sociálnych vied

Zhrnutie dostupných literárnych prameňov (Kohoutek, 1996; Piaget, 1999, Piaget, Inhelder, 2014; Tóthová, 2014; Foerster, Pörksen, 2015) ponúka vymedzenie **hlavných charakteristík konštruktivismu vo výskume sociálnych vied**:

- **Význam interpretácie** – Konštruktivistický prístup upozorňuje, že skutočnosť nemá objektívny význam, ale ju konštruujú a interpretujú ľudia. To znamená, že rôzni jednotlivci môžu mať rôzne chápanie toho istého javu.
- **Kontextualizácia** – Konštruktivismus kladie dôraz na kontext, v ktorom sa informácie a skúsenosti vytvárajú. Každý človek je ovplyvnený svojím kultúrnym, historickým a sociálnym prostredím, čo ovplyvňuje spôsob, akým vníma svet.
- **Aktívna účasť** – Konštruktivistický smer myslenia presadzuje myšlienku, že jednotlivci nie sú pasívnymi príjemcami informácií, ale aktívnymi tvorcami poznania. Vedomosti sa tak neustále vytvárajú a menia na základe interakcie týchto jednotlivcov so svetom.
- **Sociálna konštrukcia** – Tento prístup vyzdvihuje sociálnu povahu konštrukcie vedomostí. Naše presvedčenia, hodnoty a poznanie sú často formované interakciou s inými ľuďmi a spoločnosťou.
- **Reflexivita** – Konštruktivismus podporuje sebareflexiu a sebapoznávanie. Z tohto hľadiska je tak dôležité rozpoznať naše subjektívne perspektívy a predpoklady, ktoré ovplyvňujú naše chápanie sveta.
- **Význam jazyka** – Jazyk je kľúčovým prostriedkom na konštrukciu významov. Konštruktivistický prístup sa zaoberá spôsobmi využívania jazyka či symbolov na vyjadrenie a zdieľanie vedomostí.
- **Pluralita a diverzita** – Konštruktivismus uznáva, že existuje mnoho rôznych perspektív a interpretácií. Namiesto hľadania

jednej „pravdy“ preto skúma vzájomný vzťah týchto rozmanitých stanovísk a ich vzájomné ovplyvňovanie.

Konštruktivismus ovplyvňuje výskum v sociálnych vedách predovšetkým tým, že upozorňuje na subjektivitu vnímania a interpretácie skutočnosti. Tento prístup umožňuje lepšie porozumieť procesom utvárania vedomostí, hodnôt, komunikácie a vplyvu sociálnych kontextov na naše nazeranie na svet.

Kritika konštruktivismu

Podobne ako i ďalšie teoretické prístupy, ani konštruktivismus sa nevyhol kritike. Kritici tohto prístupu (Hacking, 1999; Rorty, 1990, in: Leigland, 1999; Searle, 1995; Sayer, 2000; Archer et al., 2013) vo výskume sociálnych vied prichádzajú s rôznymi argumentmi, v ktorých najčastejšie kladú otázky o presnosti, objektivite a platnosti konštruktivistických prístupov. Nasledujúci text predstavuje zovšeobecnený prehľad týchto argumentov.

Medzi hlavné argumenty kritiky konštruktivismu patrí presadzovanie subjektivity a mnohovýznamnosti vo vzťahu k interpretáciám výskumných zistení. To môže z kritického hľadiska spochybňovať výsledky a nekončiaci kolobeh názorov pri skúmaní výskumných problémov. Konštruktivistický prístup k poznaniu a vede tiež predpokladá, že poznatky a názory ako také sú relatívne a kontextuálne. Kritici argumentujú, že tento postoj vedie k epistemologickej neistote a narušovaniu hľadania objektívnej pravdy. V zmysle tohto hľadiska sa potom objavuje argument, že konštruktivismus nadmerne zjednodušuje vedecký proces tým, že ho redukuje na subjektívne konštrukcie bez toho, aby zohľadnil objektívne fakty a objavovanie zákonitostí vo svete. I tým sa tak oslabuje vedecká metóda poznania a dôveryhodnosť vedeckého výskumu. Konštruktivismus teda de facto odmieta možnosť získania objektívneho vedeckého poznania, čím ohrozuje dôležitosť empirického dokazovania a výskumu na základe faktov. To môže spôsobiť oslabenie postavenia vedy ako dôveryhodného zdroja poznania.

Presah konštruktivismu do sociálnej práce

Zhrnutie dostupných literárnych prameňov v oblasti sociálnej práce (Cooper, 2001; Čavojská, 2015, in: Brnula et al., 2015; Carpenter, Brownlee, 2017; Payne, 2020) prináša charakteristické prvky možného **presahu konštruktivismu do sociálnej práce, ktoré je možné všeobecne popísať takto:**

- **Pochopenie subjektívnych perspektív** – sociálni pracovníci a pracovníčky, ktorí aplikujú konštruktivistický prístup, sa pokúšajú pochopiť prijímateľov a prijímateľky služieb z ich vlastnej subjektívnej perspektívy. Snažia sa teda pochopiť vnímanie problémov, potrieb a cieľov samotnými prijímateľmi a prijímateľkami služieb. Zároveň je dôležité brať ohľad na to, aký význam oni sami pripisujú svojim skúsenostiam.
- **Využívanie otázok a dialógu** – konštruktivistický prístup vyzdvihuje dôležitosť otázok a dialógu pri práci s prijímateľmi a prijímateľkami služieb. Sociálni pracovníci a pracovníčky môžu klásť otázky, ktoré pomáhajú prijímateľom/prijímateľkám prehodnocovať ich skúsenosti a hľadať riešenia svojich problémov.
- **Zameranie na konkrétny kontext** – konštruktivismus berie do úvahy vplyv sociálneho a kultúrneho kontextu na skúsenosti jednotlivcov. Sociálni pracovníci/pracovníčky sa snažia pochopiť, ako tieto kontexty ovplyvňujú prijímateľov/prijímateľky služieb a ich životné podmienky.
- **Empowerment a participácia** – konštruktivismus podporuje empowerment (zmocňovanie) prijímateľov a prijímateľiek služieb a ich aktívnu participáciu v procese rozhodovania. Sociálni pracovníci/pracovníčky môžu tak pomáhať prijímateľom/prijímateľkám prebrať kontrolu nad svojimi životmi a aktívne spolupracovať pri hľadaní riešení problémov.
- **Reflexia a sebareflexia** – konštruktivistický prístup podnecuje sociálnych pracovníkov a pracovníčky k reflexii a sebareflexii. Týmto spôsobom môžu zohľadňovať svoje vlastné stereotypy a predsudky a byť otvorení novým perspektívam.

- **Kreativita a inovácia** – konštruktivistický prístup podporuje kreativitu a inováciu pri práci s prijímateľmi a prijímateľkami služieb. Sociálni pracovníci a pracovníčky môžu hľadať nové spôsoby riešenia problémov a dosahovania cieľov spolu s prijímateľmi/prijímateľkami sociálnych služieb.

Konštruktivismus v sociálnej práci podporuje porozumenie, dialóg, empatiu, a najmä participáciu prijímateľov a prijímateľiek sociálnych služieb. Tým sa snaží vytvoriť prostredie, kde prijímateľia a prijímateľky môžu konštruovať svoje vlastné riešenia a dosahovať pozitívne zmeny vo svojom živote.

Príklady výskumu v sociálnej práci, v ktorom je uplatnený konštruktivistický prístup

Príklad 11: Kvalitatívna analýza rodinných vzťahov

Takto orientovaný výskum by sa mohol zamerať napr. na štúdium rodinných vzťahov a interakcií v rámci určitej rodiny. Konštruktivistická analýza by sa zameriavala na konštrukciu významov, symbolov a interpretácií, ktoré členovia rodiny pripisujú svojim vzťahom. Skúmala by vplyv týchto konštrukcií na vzájomné interakcie a dynamiku rodiny

Príklad 12: Konštrukcia rodinných rolí v súčasnej spoločnosti

Tento výskum by mohol byť zameraný napr. na spôsob konštrukcie a interpretácie významu rodinných rolí v súčasnej spoločnosti. Konštruktivistická analýza by sa v tomto prípade zamerala na vnímanie a konštrukciu rôznych rolí jednotlivých členov rôznych rodín (napr. ako vnímajú a konštruujú svoje roly rodičia, partneri, súrodenci a pod.). Prostredníctvom individuálnych interakcií, spôsobov komunikácie a skúseností by bolo možné skúmať, aké výzvy a očakávania sú spojené s týmito rolami, ako sa tieto konštrukcie menia v rôznych fázach života a ako sú ovplyvnené kultúrnymi, sociálnymi a ekonomickými faktormi. Takáto analýza

by poskytla hlbšie porozumenie relevancii konštrukcie rodinných rolí pre jednotlivcov a poskytla by informácie o vplyve týchto rolí na ich správanie a vzťahy v rámci rodiny.

Tieto príklady poukazujú na uplatnenie konštruktivistického prístupu v sociálnej práci pri štúdiu subjektívnych skúseností, interpretácií a konštrukcií ľudí v rôznych sociálnych kontextoch.

Kontrolné otázky k 3. kapitole:

1. Charakterizujte interakčné a interpretatívne koncepcie a ich spoločné znaky.
2. Ktorý smer myslenia orientuje svoju pozornosť na symboly?
3. Aké znaky charakterizujú presah fenomenológie do praxe sociálnej práce?
4. Popíšte základné argumenty kritiky konštruktivismu.
5. Uveďte príklad uplatnenia vybranej interakčnej/interpretatívnej koncepcie vo výskume sociálnej práce.

4 KRITICKÉ A RADIKÁLNE KONCEPCIE

Posledným okruhom fundamentálnych smerov myslenia vo výskume sociálnych vied, ktorým je nevyhnutné porozumieť pri koncipovaní teoretických východísk pre výskumný projekt, sú kritické a radikálne koncepcie. Vzhľadom na rozmanitosť a zdôraznenie dôležitosti tohto smeru myslenia vo vede a uvádzame v tejto časti štyri významné smery (*feminizmus, kritická teória, konfliktualizmus, post-moderna*). Tieto teoretické východiská majú nezastupiteľné miesto pri formovaní moderných teórií v sociálnej práci. Rovnako ako v predchádzajúcich kapitolách, i v prípade objasňovania kritických a radikálnych smerov myslenia treba na začiatok uviesť všeobecné spoločné charakteristiky jednotlivých koncepcií. Tieto charakteristiky sú zjednodušeným výsledkom obsahových analýz prameňov odporúčaných na ďalšie štúdium uvedených na konci publikácie.

Jedným z prvých spoločných znakov kritických a radikálnych koncepcií je ich **kritika dominantných paradigiem a konceptov moci a nerovnosti v spoločenskom systéme**. Kým feminizmus vyvíja aktívnu snahu o rozloženie patriarchálnej štruktúry v spoločnosti a usiluje sa o dosiahnutie rovnosti medzi pohlaviami („menšími“ štruktúrami), kritická teória je viac aktívna pri skúmaní a kritike vzťahov medzi celými sociálnymi systémami („väčšími“ štruktúrami), pričom venuje pozornosť odhaľovaniu a prekonávaniu systémových sociálnych nerovností, poukazujúc na nebezpečenstvo útlaku v spoločnosti. Predmetom konfliktualizmu je potom štúdium mocenských nerovností a z nich vyplývajúcich konfliktov medzi sociálnymi skupinami. Kritický postoj voči veľkým teoretickým konštruktom, univerzálnym „pravdám“ či modernistickým predstavám o objektivite a pokroku zaujíma koncept postmodernity.

Kritické a radikálne koncepcie majú spoločného menovateľa

i v podobe **záujmu o marginalizované skupiny v spoločnosti**. Tieto koncepcie zväčša venujú mimoriadny priestor analýze problémov spojených so skupinami vylúčenými na okraj spoločnosti a vystavenými rôznym formám útlaku. Ich snahou je tak poukázať na potreby a opodstatnené nároky týchto skupín v spoločnosti.

Špecifickým znakom kritických a radikálnych koncepcií je **rozširovanie perspektív a interdisciplinarita**. Všetky popisované teoretické prístupy často integrujú v sebe viacero perspektív chápania výskumných problémov. Zároveň upozorňujú na nevyhnutnosť komplexného pohľadu voči sociálnym, ekonomickým, kultúrnym i environmentálnym otázkam, pričom kladú dôraz na neustálu **potrebu zmien a transformácie** v týchto oblastiach na dosiahnutie spravodlivosti v spoločnosti a jej udržateľnosti.

Typickým prejavom kritických a radikálnych koncepcií je **kritický postoj k tradičnej metodológii a epistemológii**, v ktorom vyjadrujú snahu o prehodnotenie spôsobu získavania a interpretácie poznatkov. Preto sa pomerne často uchýľujú k využívaniu alternatívnych metód skúmania a objasňovania vedeckej teórie poznania.

Kritické a radikálne koncepcie, s ktorými sa bližšie oboznámime v tejto kapitole, predstavujú rozmanité prístupy sústreďujúce sa najmä na analýzu mocenských štruktúr, sociálnych nerovností a dynamiky útlaku v spoločnosti. Zároveň svoju snahu smerujú k presadzovaniu sociálnej zmeny či vyzdvihovaniu plurality teoretických perspektív vo vzťahu k rozmanitosti interpretácií.

4.1 Feminizmus

Zaoberá sa skúmaním rodovej nerovnosti a úlohy žien v spoločnosti s ohľadom na ich skúsenosti a hľadanie spravodlivých spoločenských vzťahov.

Feminizmus je teoretický prístup, ale i sociálne hnutie, ktoré sa zameriava na analýzu a kritiku nerovností medzi ženami a mužmi, boj za rovnoprávnosť a spravodlivosť medzi pohlaviami.

Tento prístup sa zaoberá štúdiom rodových a sexuálnych hierarchií, rodových štandardov a postavenia žien v spoločnosti.

Výskum zameraný na feministický prístup sa využíva najmä v sociológii, antropológii, psychológii, literatúre, filozofii a iných disciplínach. Takto zameraný výskum sa orientuje na odhalenie a pochopenie zdrojov nerovností a diskriminácie.

Feminizmus ako myšlienku alebo sociálne hnutie možno historicky vymedziť do troch vln vývoja, ktoré sa rozkladajú od konca 19. storočia až do polovice 90. rokov 20. storočia. (Walby, 2002; Reger, 2007; Bosá, 2014;), avšak prebieha i živá diskusia o priebehu štvrtej vlny vývoja (Rampton, 2015; Malinowska, 2020; Molyneux et al., 2021). Keď však hovoríme o feministickom prístupe vo výskume sociálnych vied, môžeme jeho vývoj sledovať v druhej polovici 20. storočia ako reakciu na nedostatočné zastúpenie žien vo vede a ich postavenie vo vedeckom bádaní. Za jednu z prvých feministických teoretičiek v rámci vedeckého bádania možno považovať francúzsku spisovateľku **Simone de Beauvoirovú** (1908 – 1986). Jej dielo *The Second Sex* (1949, in: Beauvoir, 2015) analyzuje postavenie žien v spoločnosti a kultúre a otvára priestor k feministickému mysleniu.

Ďalšou významnou predstaviteľkou feministického prístupu je spisovateľka a pedagogička **Kate Millettová** (1934 – 2017), ktorá prispela k rozvoju tohto prístupu svojou prácou *Sexual Politics* (1970, in: Wagner, 1971) zaoberajúcou sa analýzou kontroly a ovládania sexuálnej identity a vzťahov zo strany spoločnosti.

Svojimi prácami v oblasti teórie genderu tiež púta pozornosť filozofka **Judith Butlerová** (1956 – súčasnosť). Svojimi dielami *Gender Trouble* (1990, in: Butler, 2015) a *Undoing Gender* (2004, in: Chinn, 2007) otvára diskusiu o konštrukcii genderovej identity.

Profesorka politológie a sociálnych vied **Nancy Fraserová** (1947 – súčasnosť) zameriava svoju pozornosť na vzťah medzi genderom a ekonomikou (*Fortunes of Feminism: From State-Managed Capitalism to Neoliberal Crisis*, 2013). Jej prístup sa snaží vysvetliť ekonomickú nezávislosť žien a význam genderových nerovností pre spoločnosť.

Vyššie spomenuté autorky a ich práce predstavujú vzhľadom na široký rámec feministického smeru myslenia a jeho „subdisciplín“ v sociálnych vedách len úzky výber feministicky orientovaných prác.

Pre hlbšie štúdium sú tak podnetné tiež texty Lisy Adkinsonovej (in: Harrington et al., 2006) zaoberajúce sa feministickou sociálnou teóriou. Mimoriadne hodnotnou publikáciou vhodnou na ďalšie štúdium feminizmu vo výskume sociálnych vied, zaoberajúcou sa okrem iného i feministickými metódami výskumu, je práca Moniky Bosej *Feminizmy v sociálnej práci* (2014).

Hlavné charakteristiky feminizmu vo výskume sociálnych vied

Zhrnutie dostupných literárnych prameňov (Walby, 2002; Harrington et al., 2006; Reger, 2007; Butler, 2015; Rampton, 2015; Malinowska, 2020; Molyneux et al., 2021 a ďalšie) ponúka vymedzenie **hlavných charakteristík feminizmu vo výskume sociálnych vied:**

- **Kritika patriarchátu** – feminizmus kritizuje patriarchálny systém, v ktorom dominujú muži, a kde majú ženy pridelenú podriadenú úlohu. Zaoberá sa analýzou takejto hierarchie a jej prejavom v rôznych spoločenských oblastiach.
- **Zameranie na rodové štúdie** – feminizmus sa zaoberá štúdiom rodovej identity a genderových rolí, ale tiež formovaním očakávaní a noriem spoločnosti v súvislosti s pohlaviami.
- **Sociálna transformácia** – feminizmus presadzuje sociálnu transformáciu a boj za rovnoprávnosť, rovnocenné príležitosti a rešpekt vo všetkých oblastiach života.
- **Reflexívny prístup** – feminizmus sa zameriava i na reflexiu a kritiku vlastných predstáv a hodnôt. Podporuje kritické myslenie a diskusiu o vlastných presvedčeniach a postojoch.

Výskum založený na feministickom prístupe má veľký význam pri odhaľovaní a odstraňovaní nerovností medzi pohlaviami. Tento prístup prináša nové perspektívy a inovatívne spôsoby skúmania

spoločnosti a kultúry. Pomáha identifikovať a riešiť problémy súvisiace s rodovými nerovnosťami a prispieva k zmene a zlepšeniu podmienok nielen pre ženy, ale i ďalšie marginalizované skupiny. Feminizmus je dôležitým hnutím, ktoré prispieva k transformácii spoločnosti a snahám o dosiahnutie rovnoprávnosti, spravodlivosti a inklúzie v spoločnosti.

Kritika feminizmu

Kritika feministického prístupu vo výskume sociálnych vied sa prejavuje v rôznych perspektívach a prináša do diskusie niekoľko zásadných kritických argumentov. Tieto argumenty sa sústreďujú na rôzne aspekty a potenciálne problémy spojené s aplikáciou feministického prístupu vo výskume sociálnych vied, ktoré často prinášajú i samotné autorky presadzujúce feministickú orientáciu (de Beauvoir, 1956; Friedan, 1963, in: Gosse, 2005; Faludi, 2006; Butler, 2015). Nasledujúci text poskytuje zhrnutie najdôležitejších argumentov kritiky feministického prístupu.

Kritika poukazuje na tendenciu feministického prístupu redukovať zvlášť ženské a mužské skúsenosti na jednotlivé zovšeobecnenia. Na základe tohto myslenia potom podľa kritiky sa môžu prehliadať jedinečné skúsenosti medzi jednotlivcami navzájom, čo vedie k stratám na komplexnosti výskumných záverov.

Niektoré kritické argumenty poukazujú tiež na to, že feministický prístup sa môže príliš sústreďovať na genderové faktory a ignorovať iné významné aspekty (ako napr. kultúra, etnicita, náboženstvo alebo ekonomický status). V dôsledku toho môže dochádzať k strate komplexného pohľadu na vzťahy a faktory ovplyvňujúce sociálne javy. Podľa kritiky tu dokonca existuje i možnosť, že feministický prístup môže byť ovplyvnený ideologicky, čo môže viesť k selektívnej interpretácii udalostí alebo skresleniu výskumných dát na podporu hypotéz. To, samozrejme, môže významne ovplyvniť objektivitu a validitu výskumu.

Kritika feminizmu tiež často formuluje argument, že feministický prístup býva zameraný zväčša na špecifické skupiny žien (často

z privilegovaných pozícií), čím zanedbáva širokú škálu skúseností žien rôznych kultúr, etník, náboženstiev a socioekonomických tried.

Tieto kritické argumenty neznižujú dôležitosť feministického prístupu, ale skôr naznačujú potrebu kritického prístupu a komplexného skúmania jeho potenciálnych nedostatkov a obmedzení.

Presah feminizmu do sociálnej práce

Zhrnutie dostupných literárnych prameňov v oblasti sociálnej práce (Collins, 1986; Saulnier, 2000; Dominelli, 2002; Bosá, 2011, 2014; Smrek, 2015, in: Brnula et al., 2015; Turner, Maschi, 2015; Stachoň, Vrťová, 2021) prináša charakteristické prvky možného **presahu feminizmu do sociálnej práce, ktoré je možné všeobecne popísať takto:**

- **Analýza rodových nerovností** – feministická sociálna práca sa zaoberá identifikáciou a analýzou rodových nerovností vo všetkých oblastiach spoločnosti. Sociálni pracovníci a pracovníčky, ktorí uplatňujú tento prístup, skúmajú napr. prejavy rodových nerovností v rodinách, komunitách, organizáciách či spoločnosti ako celku.
- **Podpora osvety a vzdelávania** – sociálni pracovníci a pracovníčky, ktorí aplikujú feministický prístup pracujú na zvyšovaní povedomia o rodových nerovnostiach a diskriminácii. Poskytujú prijímateľom a prijímateľkám služieb informácie o ich právach a možnostiach a podporujú ich v empowermente.
- **Intervencia a podpora pre obeť rodovo podmieneného násillia** – feministická sociálna práca poskytuje výraznú podporu a pomoc pre ženy, ale i mužov, ktoré sú obeťami rodovo podmieneného násillia vrátane domáceho násillia, sexuálneho obťažovania a iných foriem diskriminácie. Poskytuje zaistenie bezpečného bývania, zabezpečuje psychologickú, právnu a sociálnu podporu či špecializované poradenstvo o možnostiach opustenia násillného vzťahu.

- **Zameranie na hľadanie a zmeny štruktúr a systémov** – snahou feministickej sociálnej práce je tiež zmena systémových a inštitucionálnych štruktúr, ktoré prispievajú k rodovým nerovnostiam. Spolupracuje na zmene právnych predpisov, politík a postupov, ktoré môžu diskriminovať osoby na základe pohlavia.
- **Rozvoj feministických teórií a metodológií** – feministicky orientovaní sociálni pracovníci a pracovníčky prispievajú k vývoju feministických teórií a metodológií, ktoré umožňujú lepšie pochopiť a riešiť rodové nerovnosti. Tieto teórie upozorňujú na dôležitosť hľadania hlbších príčin rodových problémov a zohľadňovania týchto perspektív v sociálnom výskume a praxi sociálnej práce.

Feminizmus v sociálnej práci vynakladá snahu o dosiahnutie rovnoprávnosti a spravodlivosti pre ženy a iné znevýhodnené skupiny v spoločnosti. Ide o mimoriadne dôležitý prístup, ktorý prispieva k vytváraniu inkluzívnej a spravodlivej spoločnosti bez diskriminácie na základe rodu.

Príklady výskumu v sociálnej práci, v ktorom je uplatnený feministický prístup

Príklad 13: Výskum o nerovnosti v platoch medzi pohlaviami

Vo výskume zameranom na skúmanie rozdielov v platoch medzi mužmi a ženami môže byť využitý feministický prístup k identifikácii faktorov, ktoré k tejto nerovnosti prispievajú. Takto orientovaný výskumný zámer by mohol analyzovať špecifické proky pri prijímaní do zamestnania, diskrimináciu na pracovisku a rodové stereotypy, ktoré môžu ovplyvniť platové ohodnotenie. Môže sa tiež zaoberať platovým ohodnotením jednotlivých pracovných pozícií a celkovou kultúrou organizácie vo vzťahu k rovnoprávnosti medzi mužmi a ženami.

Príklad 14: Výskum partnerského násillia

Feministický prístup sa často využíva pri výskume domáceho násillia. V tomto prípade by výskumný zámer mohol skúmať spôsoby intervencie, ktorými spoločnosť a inštitúcie reagujú na partnerské násillie, ale i dôsledky týchto intervencií na ženy alebo mužov pre ich fyzické, duševné zdravie a ďalší sociálny život. Tento prístup by tak mohol zohľadniť nielen konkrétne prípady násillia, ale aj širšie systémové faktory, ktoré môžu prispieť k týmto situáciám.

Tieto príklady poukazujú na možnosti feministického prístupu k hlbšiemu objasneniu sociálnych problémov, ktoré sú prepojené s rodovou nerovnosťou a rodovými otázkami. Tento prístup umožňuje predovšetkým lepšie pochopiť tieto problémy z hľadiska štrukturálnych a systémových faktorov.

4.2 Kritická teória

Zaoberá sa analýzou mocenských štruktúr, nerovností a systémov opresie v spoločnosti.

Kritická teória sa vyvinula ako reakcia na tradičný pozitivistický prístup, ktorý sa zaoberá objektívnym a nezmeniteľným charakterom spoločnosti.

Kritický koncept sa zameriava na odhalenie skrytých mechanizmov sociálnej nerovnosti či nespravodlivosti a usiluje sa o emancipáciu jednotlivcov, skupín i komúnit.

Vývoj kritickej teórie siaha do 20. storočia, predovšetkým k myšlienkam Frankfurtskej sociologickej školy, ktorej významné osobnosti v medzivojnovom období upriamovali svoj kritický prístup k spoločenským problémom, ideológiám či kultúre. Hlavnými

myšlienkovými zdrojmi Frankfurtskej školy boli najmä klasické filozofické práce Kanta, Hegela a Marxa.

Jedným z hlavných predstaviteľov Frankfurtskej školy je **Max Horkheimer** (1895 – 1973). Spolu s kolegami sa Horkheimer zaoberal analýzou kultúrnych a ideologických procesov, ktoré podporujú udržiavanie mocenských nerovností a manipuláciu s masami (napr. Horkheimer, 1936; 1975). Významný prínos do kritickej teórie priniesol tiež **Theodor W. Adorno** (1903 – 1969). Spolu s Horkheimerom v roku 1947 publikovali jedno z najdôležitejších diel kritickej teórie *Dialektik der Aufklärung*, ktorého ústredným motívom je kritika osvietenstva a modernity. Autori v diele skúmajú paradox osvietenstva, ktorého pôvodným cieľom bolo oslobodiť ľudí od strachu a ich emancipácia, avšak jeho výsledkom bola represia. (Adorno, Horkheimer, 2009). Ďalší významný predstaviteľ Frankfurtskej školy, **Herbert Marcuse** (1898 – 1979), sa zameriaval na kritiku konzumu v spoločnosti, kultúrnej manipulácie a nátlaku voči individualite (Kellner, 2001). Prispel najmä významným dielom *One-Dimensional Man: Studies in the ideology of Advanced Industrial Society* z roku 1964, v ktorom analyzuje a priamo kritizuje moderné kapitalistické spoločnosti a ich reprodukciu spôsobov represie a potlačania potenciálu pre ľudskú slobodu a individualitu (Marcuse, 2007).

Koncepciou kultúrnej nadvlády zabezpečujúcej udržiavanie spoločenských nerovností prostredníctvom ideológie a mocenskej kontroly sa zaoberal tiež taliansky teoretik **Antonio Gramsci** (1891 – 1937) (Kellner 2006, in: Harrington et al., 2006).

Významnú úlohu v kritickej teórii zohráva nemecký filozof **Jürgen Habermas** (1929 – súčasnosť), ktorý tvorí tzv. druhú generáciu Frankfurtskej školy. Habermas sa zameriaval na problematiku komunikácie, racionality a demokracie. V základných dielach poskytujúcich fundamentálne východiská pre Habermasovu teóriu (*Moral Consciousness and Communicative Action*, 1983, in: Habermas 2007; *The theory of Communicative Action*, 1981, in: Habermas, 2011;) je možné stretnúť sa s pojmom „diskurzívna etika“ a koncepciou „raciónálnej diskusie“. Základná myšlienka spočíva v presvedčení,

že ľudia môžu najlepšie pochopiť pravdu a spravodlivosť prostredníctvom otvorených a racionálnych diskusií. Tento prístup poukazuje na dôležitosť racionálnej komunikácie a verejnej diskusie ako prostriedku na dosiahnutie zhody a riešenia spoločenských problémov (Chriss, 2022).

Habermasovo dielo prinieslo novú dimenziu do kritickej teórie, ktorá sa zo začiatku viac orientovala na štrukturálne nerovnosti a ekonomické aspekty spoločnosti. Jeho prístup sa považuje za obrat k tzv. „postkonvenčnej“ fáze kritickej teórie, kde sa dôraz kladie na demokratickú účasť a komunikáciu medzi ľuďmi. To má v konečnom dôsledku podporiť transformáciu spoločnosti (Šubrt, Balon, 2010).

Hlavné charakteristiky kritickej teórie vo výskume sociálnych vied

Zhrnutie dostupných literárnych prameňov (Kellner, 2001; Harrington et al., 2006; Adorno, Horkheimer, 2009; Šubrt, Balon, 2010; Habermas, 2011) ponúka vymedzenie **hlavných charakteristík kritického prístupu vo výskume sociálnych vied**:

- **Analýza moci a nerovnosti** – kritická teória sa zameriava na rozpoznanie štruktúr moci a nerovnosti v spoločnosti. Skúma vplyv týchto štruktúr na distribúciu zdrojov, prístup k príležitostiam a možnostiam jednotlivcov či rôznym súčastiam spoločnosti ovplyvňovať rozhodnutia.
- **Spoločenská transformácia** – cieľom kritickej teórie je prekonávanie spoločenských nerovností a nespravodlivosti. Usiluje sa o sociálnu transformáciu vedúcu k vytváraniu spravodlivejších a jednotných podmienok v spoločnosti.
- **Dôležitosť kontextu a histórie** – kritická teória vychádza z presvedčenia, že každý spoločenský problém je zakorenený v histórii a kontexte. Analyzuje tak všetky kultúrne, historické a sociálne faktory, ktoré ovplyvňujú vznik a rozvoj spoločenských javov.

- **Kritika ideológií** – tento prístup sa zaoberá tiež analýzou ideológií a teórií, ktoré podporujú štruktúry moci a nerovnosti. Kritická teória sa snaží odhaľovať vplyv týchto ideológií na vnímanie a chápanie spoločnosti.
- **Dôraz na participáciu a aktivizmus** – kritická teória vynakladá snahu na podporu participácie jednotlivcov a komúnit v procese spoločenskej zmeny. Verí, že zmeny môžu nastať prostredníctvom aktívneho angažovania sa v politickom a sociálnom procese.
- **Multidisciplinarita** – kritická teória väčšinou kombinuje prístupy z rôznych disciplín (napr. sociológie, politických vied, filozofie či kultúrnej antropológie).
- **Empatia s marginalizovanými skupinami** – kritický prístup sa snaží pochopiť skúsenosti tých, ktorí sú v spoločnosti marginalizovaní a utláčaní.
- **Vplyv kapitalizmu a globalizácie** – kritická teória sa pomerne často zaoberá analýzou vplyvu kapitalistického hospodárstva a globalizácie na spoločnosť, a to nielen ekonomicky, ale aj kultúrne a politicky.

Kritická teória plní významnú úlohu pri štúdiu spoločenských javov a v procese spoločenských zmien. Jej prístup k analýze moci, nerovnosti a ideológií poskytuje širší priestor na chápanie sociálnych štruktúr. Tým, že sa sústreďuje na odhaľovanie nespravodlivosti a pracuje na vytváraní inkluzívnej a spravodlivej spoločnosti, kritický smer myslenia môže pomáhať k posunu k spravodlivejšej spoločnosti.

Kritika kritickej teórie

Kritická teória samotná je tiež podrobená kritickej reflexii (Thompson, 1978, in: Abelove, 1982; Felski, 2015; De Cauwer, 2018 a ďalší), ktorá obsahuje niekoľko dôležitých argumentov zhrnutých v nasledujúcom texte.

Kritici tejto teórii vyčítajú, že sama osebe môže byť ideologicky

zaujatá a zameraná na určitý politický smer. Teoretici presadzujúci kritický prístup sa podľa kritikov a kritičiek často pohybujú v marxistickej tradícii, čo môže viesť k zjednodušeným a jednostranným názorom na spoločnosť alebo ekonomiu. Kritika zaznieva aj v súvislosti s tým, že kritická teória nevenuje dostatočnú pozornosť individuálnym právam a slobodám, ale zaoberá sa skôr presadzovaním práv väčších celkov. Orientácia na triedne a kolektívne požiadavky môže podľa kritiky potlačiť dôležitosť ochrany individuálnych práv.

Kritická teória môže byť tiež značne zjednodušujúca v chápaní vzťahov medzi rôznymi skupinami a štruktúrami v spoločnosti, keďže komplexné problémy redukuje na jednoduché dichotómie. To môže znižovať presnosť výskumnej analýzy.

Kritická teória tiež často presadzuje sociálnu spravodlivosť na úkor ekonomickej efektívnosti. Kritici v tomto smere argumentujú, že ignorovanie ekonomických faktorov môže mať negatívny vplyv na celkový blahobyt spoločnosti. Navyše kritická teória podľa protiargumentov poskytuje viac kritiky existujúcich systémov ako konkrétnych návrhov na ich zlepšenie.

Oponenti kritickej teórie poukazujú i na nedostatočnú podporu niektorých tvrdení v rámci kritického konceptu. Mnohé z týchto tvrdení sa podľa nich dajú ľahko overiť a sú závislé od subjektívnych interpretácií.

Presah kritickej teórie do sociálnej práce

Zhrnutie dostupných literárnych prameňov v oblasti sociálnej práce (Fook, 2003; Janebová, 2014; Smrek, 2015, in: Brnula et al., 2015; Píkna, 2018; Stachoň, Vrřová, 2021) prináša charakteristické prvky možného **presahu kritickej teórie do sociálnej práce, ktoré je možné všeobecne popísať tekto:**

- **Analýza sociálnych nerovností** – kritická teória v sociálnej práci sa zameriava na identifikáciu a analýzu sociálnych nerovností a diskriminácie na základe pohlavia, sociálnej pozície, sexuálnej orientácie, etnicity a iných faktorov. Sociálni pracovníci a pra-

covníčky môžu využívať kritický prístup na hlbokú analýzu týchto problémov a ich štrukturálnych príčin.

- **Zdôrazňovanie moci a vykorisťovania** – kritická teória upozorňuje na systémy moci a vykorisťovania, ktoré existujú v spoločnosti. Sociálni pracovníci a pracovníčky analyzujú, ako tieto systémy ovplyvňujú životy jednotlivcov a komunít, prijímateľov a prijímateľky služieb.
- **Advokácia a politická aktivita** – kritická teória podporuje advokáciu a politickú aktivitu na dosiahnutie sociálnej spravodlivosti. Sociálni pracovníci a pracovníčky môžu byť aktívnymi účastníkmi v boji za práva a rovnoprávnosť a spolupracovať na zmene politických a sociálnych systémov.
- **Práca s marginalizovanými skupinami** – kritická teória venuje veľkú pozornosť práci s marginalizovanými skupinami a komunitami najviac postihnutými sociálnymi nerovnosťami. Sociálni pracovníci a pracovníčky pracujú na posilnení týchto komunít.
- **Spolupráca s prijímateľmi/prijímateľkami služieb** – sociálni pracovníci a pracovníčky, ktorí uplatňujú kritickú teóriu v praxi, spolupracujú s prijímateľmi a prijímateľkami služieb na identifikovaní a riešení systémových problémov, ktoré ovplyvňujú ich životy. Podporujú prijímateľov a prijímateľky služieb, aby sa stali aktívnymi nositeľmi zmeny vo svojich komunitách.

Kritická teória v sociálnej práci vyjadruje snahu o kritickú analýzu a riešenie systémových nerovností a diskriminácie v spoločnosti. Je to dôležitý teoretický prístup v diskusii o sociálnej spravodlivosti a zlepšovaní kvality života v spoločnosti.

Príklady výskumu v sociálnej práci, v ktorom je uplatnený kritický prístup

Príklad 15: Analýza nerovností v prístupe k sociálnym službám

Kritická teória môže byť uplatnená pri skúmaní nerovností v oblasti

sociálnych služieb (napr. v prístupe k službám a sociálnej podpore). Výskumníci či výskumníčky by mohli analyzovať faktory ovplyvňujúce možnosti prístupu rôznych sociálnych skupín k sociálnym službám a rovnako i vplyv týchto nerovností na životy jednotlivcov.

Príklad 16: Kritická analýza inštitucionálnej diskriminácie

Kritická teória sa tiež často využíva na analýzu inštitucionálnej diskriminácie v rôznych oblastiach. Výskumníci a výskumníčky môžu skúmať napr. posilňovanie nerovnosti a diskriminácie v rámci inštitucionálnych štruktúr a opatrení v sociálnych službách a vplyv týchto faktorov na prijímateľov a prijímateľky služieb, ale tiež na sociálnych pracovníkov a pracovníčky či iný personál pracujúci v týchto službách.

Príklad 17: Kritická analýza systému trestania a resocializácie

Kritický prístup by mohol byť uplatnený tiež pri analýze systému zaobchádzania s trestanými osobami a ich resocializácie. Výskumníci a výskumníčky by mohli skúmať vplyv trestnej politiky a penitenciárneho systému na životy trestaných osôb, rovnako ako i na dosahovanie ich reintegrácie do spoločnosti. Táto analýza by tak mohla venovať pozornosť štrukturálnym problémom v systéme trestania a resocializácie, pričom by sa mohla zamerať aj na hľadanie alternatívnych prístupov k trestaniu.

4.3 Konfliktualizmus

Koncentruje sa na skúmanie konfliktov o zdroje a dominanciu medzi rôznymi sociálnymi skupinami v spoločnosti

Konfliktualizmus je teoretický prístup v spoločenskovedných disciplínach zameriavajúci svoju pozornosť na skúmanie konfliktov a sociálnych rozporov v spoločnosti.

Tento prístup podobne ako kritická teória poukazuje na nerovnosti, mocenské vzťahy a súperenie o zdroje medzi rôznymi sociálnymi skupinami a triedami.

Konfliktualistický prístup sa využíva najmä v sociológii, politických vedách, ekonómii a antropológii na pochopenie štruktúr a dynamiky spoločnosti, ktoré sú formované konfliktnými vzťahmi.

Konfliktualistický prístup sa začal formovať v 19. storočí a vo svojom vývoji pokračoval v 20. storočí. Jedným z hlavných predstaviteľov tohto prístupu bol nemecký filozof **Karl Marx** (1818 – 1883). Jeho teória zahŕňa analýzu kapitalizmu ako systému, v ktorom existuje neustály konflikt medzi proletariátom (robotníkmi) a buržoáziou (kapitalistami) (*Das Kapital*, 1867). Hlavným Marxovým záujmom tak bolo skúmanie ekonomických nerovností, triedneho konfliktu a spoločenskej transformácie (Wolf, Leopold, 2020).

Oproti tomu nemecký sociológ a ekonóm **Max Weber** (1864 – 1920) rozvíjal konfliktualistický prístup tým, že sa zameriaval na mocenské štruktúry v spoločnosti. Jeho teórie sociálnej stratifikácie a authority akcentovali existenciu spoločenských konfliktov na základe nerovností v moci a prístupe k zdrojom (*Die protestantische Ethik und der Geist des Kapitalismus*, 1905; *Wirtschaft und gesellschaft*, 1922) (Poggi, 2006, in: Harrington et al., 2006; Kim, 2022).

Nemecký filozof a sociológ **Georg Simmel** (1858 – 1918) analyzoval sociálne interakcie a dynamiku medzi jednotlivcami. Jeho prístup k štúdiu konfliktov (napr. v dielach *The Metropolis and Mental Life*, 1903; *Soziologie: Untersuchungen über die Formen der Vergesellschaftung*, 1908) sa tak zameriaval na sociálne vzťahy na mikrosociálnej úrovni (Šubrt, 2018).

Americký sociológ **Lewis Coser** (1913 – 2003) sa zaoberal štúdiom konfliktov v rámci medziľudskej interakcie a inštitúcií (Šubrt, Balon, 2010). V diele *Functions of Social Conflict* (1956) analyzoval pozitívne funkcie konfliktov vo spoločnosti.

Ďalší významný nemecký sociológ, **Ralf Dahrendorf** (1929 – 2009), sústreďoval pozornosť na štúdium konfliktov medzi skupi-

nami a inštitúciami (Tittenbrun, 2013). Jeho dielo *Class and Class Conflict in Industrial Society* (1957) objasňuje úlohu konfliktov v štruktúre a transformácii spoločnosti.

Vyššie spomenutí predstavitelia konfliktualistického prístupu prispeli k formovaniu tohto východiska pre výskum v sociálnych vedách predovšetkým tým, že upozorňovali na dôležitosť konfliktov, nerovností a sociálneho napätia ako faktorov, ktoré formujú spoločenské vzťahy a dynamiku.

Zhrnutie dostupných literárnych prameňov (Harrington et al., 2006; Šubrt, Balon, 2010; Tittenbrun, 2013; Šubrt, 2018; Wolf, Leopold, 2020; Kim, 2022) ponúka vymedzenie **hlavných charakteristík konfliktualizmu vo výskume sociálnych vied:**

- **Nerovnosti a sociálne triedy** – konfliktualizmus sa zameriava na nerovnosti a rozdiely v prístupe k zdrojom a príležitostiam medzi rôznymi skupinami obyvateľstva. Skúma vplyv týchto nerovností na sociálne pozície jednotlivcov a životné podmienky v spoločnosti.
- **Konflikty a súperenie** – konfliktualizmus sa zaoberá konfliktnými situáciami vznikajúcimi v dôsledku rozporov medzi rôznymi záujmami, hodnotami a názormi. Skúma najmä vplyv týchto konfliktov na vzťahy medzi jednotlivcami alebo skupinami.
- **Moc a dominancia** – konfliktualizmus vynakladá snahu o štúdium mocenských vzťahov a hierarchií v spoločnosti. Objasňuje spôsoby koncentrácie moci dostupnej len niektorým skupinám spoločnosti a zisťuje tak mieru vplyvu týchto skupín na rozhodovacie procesy a prerozdelenie zdrojov.
- **Sociálne hnutia a aktivizmus** – konfliktualizmus sa zaujíma o sociálne hnutia a aktivizmus, vznikajúce ako reakcia na nerovnosti a nespravodlivosť v spoločnosti. Analyzuje spôsob organizácie a uskutočňovania zmien týchto sociálnych hnutí.
- **Kritický prístup** – konfliktualizmus sa zameriava na kritickú analýzu spoločnosti a snaží sa odhaliť skryté mocenské mechanizmy a štruktúry. Výskumníci a výskumníčky sa v rámci tohto

prístupu snažia vysvetliť príčiny a následky konfliktov a ich dôsledky pre spoločnosť.

Konfliktualizmus ponúka kritický pohľad na spoločenské problémy a nespravodlivosť vedúcu k nerovnostiam a konfliktným situáciám. Tento prístup poskytuje podnety na hľadanie riešení a zmierňovanie napätia vo vzťahoch medzi rôznymi skupinami v spoločnosti.

Kritika konfliktualizmu

Podobne ako všetky teoretické koncepcie myslenia ani konfliktualizmus sa nevyhol kritike. Najvýznamnejšími kritikmi konfliktualistického prístupu boli predovšetkým tie osobnosti, ktoré kládli dôraz na iné hľadiská spoločenského výskumu a ktoré upozorňovali na obmedzenia a nedostatky tohto prístupu (Parsons, 1951, in: Parsons 2005; Giddens, 2001 a ďalší). Náčrt kritických argumentov voči konfliktualizmu je v zovšeobecnenej podobe obsahom nasledujúceho textu.

Kritici konfliktualizmu argumentujú predovšetkým tendenciou jeho zamerania na negatívne aspekty spoločnosti, jednostranným prístupom, používaním extrémneho jazyka či dopúšťaním sa deterministického myslenia. To všetko môže podľa nich viesť k skreslenému obrazu reality. Z hľadiska týchto argumentov môže byť konfliktualistický prístup vcelku obmedzujúci vo svojom zameraní na negatívne aspekty a môže prehliadať komplexnosť a rôznorodosť spoločenských interakcií. Vyvážený prístup a zohľadnenie iných hľadísk spoločenskej dynamiky je z pohľadu kritikov konfliktualizmu prioritné, čo podľa nich konfliktualizmus neposkytuje.

Presah konfliktualizmu do sociálnej práce

Zhrnutie dostupných literárnych prameňov (Frase, Honneth, 2004; Freire, 1972, in: Moch, 2009; Smrek, 2015, in: Brnula et al., 2015; Stachoň, Vrťová, 2021) naznačuje, že konfliktualizmus ako

smer myslenia sa v sociálnej práci nevyskytuje v jeho „čistej“ podobe, ale skôr ako vplyvné východisko rozvoja ďalších smerov v sociálnej práci (napr. radikálna sociálna práca; komunitná sociálna práca; kritická sociálna práca; antidiskriminačné a antiopresívne prístupy v sociálnej práci). I takéto zhrnutie však nakoniec môže viesť k abstrahovaniu možného **presahu konfliktualizmu do sociálnej práce, ktoré je možné všeobecne popísať takto:**

- **Identifikácia konfliktov** – konfliktualizmus sa zaoberá identifikáciou a analýzou konfliktov v určitom kontexte. Sociálni pracovníci a pracovníčky prejavujú tak snahu o pochopenie príčin vzniku konfliktov, rovnako i jeho dôsledkov pre jednotlivcov a komunity.
- **Vyzdvihovanie diverzity a rozdielov** – konfliktualizmus vyzdvihuje rozmanitosť a rozdiely medzi ľuďmi. Sociálni pracovníci a pracovníčky pri poskytovaní služieb a uplatňovaní konfliktualistického prístupu berú do úvahy kultúrne, etnické, rodové a iné faktory, ktoré môžu prispieť k vzniku konfliktov.
- **Zameranie na spravodlivosť a rovnoprávnosť** – konfliktualistický prístup sa snaží o dosiahnutie spravodlivosti a rovnoprávnosti v rámci konfliktov. Sociálni pracovníci a pracovníčky tak pracujú na zmene systémov a štruktúr, ktoré môžu byť zodpovedné za nerovnosti a konflikty v životoch prijímateľov a prijímateľiek služieb.
- **Aktívne zapojenie prijímateľov/prijímateľiek služieb** – konfliktualizmus podporuje aktívne zapojenie prijímateľov a prijímateľiek služieb do procesu riešenia konfliktov. Sociálni pracovníci a pracovníčky môžu pomáhať prijímateľom a prijímateľkám služieb identifikovať ich potreby či záujmy a vyvinúť stratégie na dosiahnutie ich cieľov.
- **Mediácia** – súčasťou konfliktualistického prístupu v sociálnej práci môže byť využitie mediácie na riešenie konfliktov. Táto technika sa snaží o dosiahnutie dohody medzi stranami konfliktu a zlepšenie vzájomných vzťahov.
- **Prevencia konfliktov** – konfliktualistický prístup v sociálnej

práci môže zahŕňať tiež prevenciu konfliktov. Sociálni pracovníci a pracovníčky v tomto smere pracujú na identifikácii faktorov vedúcich k budúcim konfliktom a na zavedení opatrení na ich predchádzanie.

Sociálna práca sa pri uplatňovaní konfliktualistického prístupu môže usilovať o konštruktívne riešenie konfliktov a o dosiahnutie pozitívnych zmien v sociálnych vzťahoch. Je to dôležitý prístup v oblastiach, kde sú konflikty bežným javom. Môže pomôcť prijímateľom a prijímateľkám služieb lepšie porozumieť rozdielom v vzájomnej interakcii a nájsť spôsoby, ako spolupracovať a dosiahnuť spoločné ciele.

Príklady výskumu v sociálnej práci, v ktorom je uplatnený konfliktualistický prístup

Príklad 18: Výskum rodovo podmieneného násillia

Sociálni pracovníci a pracovníčky môžu študovať z konfliktualistickej perspektívy napríklad rodovo podmienené násillie. Tento výskumný projekt by sa zameriaval na analýzu nerovnosti medzi pohlaviami a zneužívania moci v partnerstvách a rodinách. Jeho cieľom by tak bola identifikácia konfliktov, štruktúr moci a spoločenských faktorov, ktoré prispievajú k partnerskému násilliu, násilliu na deťoch či senioroch.

Príklad 19: Výskum sociálnej stratifikácie v pracovnom prostredí

Sociálni pracovníci a pracovníčky môžu pomocou konfliktualistického prístupu analyzovať napr. sociálnu stratifikáciu a konflikty v pracovnom prostredí. Tento výskum by sa zameriaval na nerovnosť v prístupe k zamestnaniu, mzde a pracovným podmienkam. Cieľom by tak bolo identifikovať rozdiely v moci a vplyve medzi rôznymi skupinami pracovníkov a analýza vplyvu týchto rozdielov na konfliktné situácie medzi pracovnými pozíciami.

V oboch príkladoch by konfliktualistický prístup slúžil na získanie hlbšieho porozumenia štruktúr konfliktu, nerovnosti a napätí v sociálnych situáciách, čo by mohlo v konečnom dôsledku pomôcť identifikovať spôsoby riešenia týchto problémov.

Rozdiel medzi kritickou teóriou a konfliktualizmom

Hoci sa na prvý pohľad môže zdať výrazná podobnosť medzi konfliktualistickým prístupom a kritickou teóriou, existujú medzi nimi konštruktívne rozdiely, popísané v nasledujúcej tabuľke 1:

Tab. 1: Rozdiely medzi kritickou teóriou a konfliktualizmom

Kritická teória	Konfliktualistický prístup
Kritická teória i napriek silnému vplyvu Marxovej koncepcie vychádza predovšetkým z prác tzv. Frankfurtskej školy, ktorá sa orientuje na štúdium kultúry, médií, ekonomiky a sociálnych štruktúr s cieľom odhaľovať mechanizmy týchto aspektov spoločnosti, ktoré prispievajú k útlaku	Konfliktualistický prístup vychádza priamo z myšlienok Karla Marxa zameraných na štúdium konfliktov a nerovností v spoločnosti, najmä tých spôsobených ekonomickými rozdielmi
Nesnaží sa len popisovať sociálnu realitu, ale ju aj kriticky analyzovať a odhaľovať príčiny nerovnosti a sociálneho vylúčenia	Zameriava sa na problém majetkových a mocenských rozdielov v spoločnosti a ich vplyvu na sociálne vzťahy a sociálne konflikty
Obsahuje v sebe širší rozsah problémov, vrátane rasizmu, rodovej nerovnosti, sexizmu, postkolonializmu a pod. na mikroúrovni	Využíva najčastejšie makrosociologický prístup, pričom problémy skúma v zmysle celých systémov a štruktúr (systémový rasizmus, triedy, národy a pod.)
Cieľom je analyzovať nerovnosti v spoločnosti a navrhnúť riešenia	Cieľom je poukázať na nerovnosti a motivovať k sociálnym zmenám a reformám pre dosiahnutie väčšej rovnosti a spravodlivosti.

Zdroj: vlastné spracovanie

Zhrnutie rozdielov:

Hoci oba tieto teoretické prístupy sa zaoberajú otázkami moci, nerovností a sociálnych štruktúr, kritická teória má širšie uplatnenie, pretože obsahuje omnoho širšie rozpätie problémov, kým konfliktualizmus sa sústreďí primárne na ekonomické aspekty a triedne boje.

Kritická teória je multidisciplinárny prístup zameraný na kritickú analýzu kultúrnych, sociálnych, ekonomických a politických aspektov spoločnosti s cieľom odhaliť a poukázať na formy utláčania a navrhnúť zmeny, kým konfliktualistická koncepcia je sociologickým prístupom, sústreďujúcim sa na konflikty vyplývajúce najmä z ekonomických a mocenských nerovností, zdôrazňujúc boj medzi rôznymi sociálnymi skupinami o zdroje a moc.

4.4 Postmoderna

Kriticky analyzuje a konfrontuje tradičné teórie alebo paradigmy, považuje ich za relatívne a odkrýva mnohovrstvosť a fragmentáciu spoločnosti.

Postmodernizmus je teoretický prístup a filozofický postoj, ktorý sa vyvinul v druhej polovici 20. storočia ako kritická reakcia na modernizmus a jeho presvedčenie o lineárnom pokroku, univerzálnej pravde a objektívnej realite.

Postmodernizmus sa sústreďuje najmä na fragmentáciu, pluralitu, subjektivitu a nedokonalosť ľudskej skúsenosti.

Výskum založený na postmodernistickom prístupe sa zaoberá dekonštrukciou a kritikou ustálených teórií, diskurzov a spôsobov myslenia.

Francúzsky filozof **Jean-François Lyotard** (1924 – 1998) vo svojej práci *La Condition postmoderne: Rapport sur le savoir* (1979, in: Lyo-

tard, 1984) upozorňuje na rozpad veľkých naratívov a spochybňuje možnosť dosiahnutia jednotnosti poznania.

Základ postmodernistického myslenia tvorí tiež dielo francúzskeho filozofa **Michela Foucaulta** (1926 – 1984), ktorý zameriaval svoju pozornosť na analýzu mocenských štruktúr a disciplinárnych mechanizmov v spoločnosti. Vplyvom spoločenských inštitúcií na individuálny život človeka sa zaoberá v práci *Surveiller et punir* (1975) (Doherty et al., 1992).

Ďalšími významnými predstaviteľmi postmodernizmu sú francúzsky filozof **Jacques Derrida** (1930 – 2004), ktorý sa snaží vo svojich prácach odhaliť vnútorné konflikty a nedokonalosti v teoretických konceptoch a ideách, či francúzsky sociológ **Jean Baudrillard** (1929 – 2007). Baudrillard sa zaoberal fenoménom hyperreality a simulácie a analýzou vplyvu mediálnej kultúry na spoločenské vnímanie reality (Hart, 2008).

Dôležitou osobnosťou vo vývoji postmodernistického prístupu bol tiež poľský sociológ **Zygmunt Bauman** (1925 – 2017). Bauman vo svojich dielach skúma zmenu spoločenských vzorcov v postindustriálnej ére. Venoval sa tiež analýze modernity i samotnej postmoderny (napr. Bauman, 2002; 2004; 2006; 2008).

Postmodernizmus býva nezriedka vnímaný aj ako postmoderná doba, v ktorej prevládajú narušené historické naratívy, nejasné hranice medzi realitou a fikciou a neschopnosť nájsť jednotný zmysel alebo pravdu. Výskum založený na postmodernistickom prístupe sa využíva v rôznych disciplínach vrátane literatúry, umenia, filozofie, sociológie, antropológie a kultúrnych štúdií.

Hlavné charakteristiky postmodernizmu vo výskume sociálnych vied

Zhrnutie dostupných literárnych prameňov (Lyotard, 1984; Doherty et al., 1992; Bauman, 2006; Pokorný, 2014; Bednár, 2020) ponúka vymedzenie **hlavných charakteristík postmoderny vo výskume sociálnych vied:**

- **Dekonštrukcia** – postmodernizmus sa zameriava na dekonštrukciu a kritiku dominujúcich ideí, hodnôt a metód výskumu. Zaoberá sa spôsobmi formulácie názorov a presvedčení a ich zmien v závislosti od kultúry.
- **Relativizmus a subjektivita** – postmodernizmus odmieta ideu univerzálnej pravdy a zameriava sa na subjektívnu povahu ľudskej skúsenosti. Pravdu vníma ako relatívnu a individuálnu, ovplyvnenú osobnými skúsenosťami a názormi.
- **Pluralita** – postmodernizmus uznáva existenciu viacerých perspektív a interpretácií. Neexistuje tak jedna správna odpoveď alebo metóda, ale množstvo možností.
- **Intertextualita** – postmodernizmus upozorňuje na vzájomné prelínanie vedeckých i iných textov a na to, že tieto rôzne texty na seba navzájom odkazujú. Texty z tohto hľadiska teda nie sú izolované, ale existujú v širšom kontexte kultúry a spoločnosti.
- **Nedokonalosť a fragmentácia** – postmodernizmus sa zaoberá nedokonalosťou a fragmentáciou ľudskej existencie. Skúma nepochybniteľný vzťah medzi celkom a jeho časťami.

Postmodernizmus predstavuje významné výzvy, ale i príležitosti na výskum v spoločenských disciplínach. Je to teoretický prístup odmietajúci jednotný a univerzálny pohľad na svet a podporuje otvorenú diskusiu a diverzitu názorov. Výskumníci a výskumníčky uplatňujúci postmodernistický prístup tak majú priestor kriticky reflektovať zaužívané metódy či prístupy a zaviesť nové, obohacujúce a kritické perspektívy.

Kritika postmoderny

Argumenty kritiky postmodernizmu (Eagleton, 1996; Sokal, Bricmont, 2003; Hicks, 2004) sa zakladajú na obavách o vplyv postmodernizmu na spoločnosť, kultúru a vedecký výskum. Nasledujúci text zovšeobecňuje najvýraznejšie prvky kritiky postmoderny.

Kritika postmodernizmu často poukazuje na subjektivitu a relativitu poznania a pravdy. Jeho kritici tvrdia, že táto relativizácia

spôsobuje devalváciu vedeckého a objektívneho poznania a akceptáciu rôznych záverov bez vecného hodnotenia ich spoľahlivosti. Dôležitý v tomto zmysle je tiež argument, že postmodernizmus vychádza z myšlienky subjektívnej racionality, pričom objektívna analýza je irelevantná. To môže z pohľadu oponentov postmodernizmu oslabiť schopnosť spoločnosti analyzovať problémy a hľadať racionálne riešenia. Existuje tu tiež obava, že uprednostňovanie rozmanitosti názorov na úkor normatívnej analýzy môže spôsobiť nemožnosť dosiahnuť spoločenskú zhodu a z nej vychádzajúci pokrok.

Ďalším kritickým argumentom je, že to, ako postmodernizmus vychádza zo subjektívnej racionality sa odráža i na relativizácii morálky a hodnôt. To môže vyvolať obavy o absencii stabilných etických základov pre spoločnosť.

Kritici postmodernizmu sa v mnohých názoroch rozchádzajú, avšak spája ich jednotná obava o jeho vplyv na spoločenskú analýzu a pochopenie reality. Ich argumenty sa často týkajú straty objektivity, návratu k iracionalite a devalvácie pravdy vo vedeckom poznaní.

Presah postmoderny do sociálnej práce

Zhrnutie dostupných literárnych prameňov v oblasti sociálnej práce (Pardeck et al., 1994; Weick, Saleebey, 2010; Šlosár et al., 2017; Mülpachr, 2019; Moffat, 2019) prináša charakteristické prvky možného **presahu postmoderny do sociálnej práce, ktoré je možné všeobecne popísať takto:**

- **Subjektivita a pluralita** – postmoderna uplatňuje presvedčenie, že každý jednotlivec má svoje vlastné subjektívne skúsenosti a pohľad na svet. V sociálnej práci to znamená, že sociálni pracovníci a pracovníčky uplatňujúci tento prístup vyvíjajú snahu o pochopenie prijímateľov a prijímateľiek služieb z ich vlastnej perspektívy a o rešpektovanie ich rôznorodosti a rozmanitosti.

- **Kontextualizácia a lokalita** – postmoderna upozorňuje na dôležitosť kontextu a lokality. Sociálni pracovníci a pracovníčky tak môžu pochopiť vplyv konkrétnych sociálnych, kultúrnych a historických kontextov na život a problémy prijímateľov/prijímateľiek služieb.
- **Naratívy** – postmoderna upozorňuje tiež na dôležitosť príbehov v konštrukcii skúseností. Sociálni pracovníci a pracovníčky prostredníctvom uplatňovania tohto prístupu potom chápu prijímateľov a prijímateľky služieb prostredníctvom ich osobných príbehov a zároveň im pomáhajú prepracovať a zmeniť svoje životné príbehy.
- **Odmietanie jednoznačných riešení** – postmoderna odmieta hľadanie jednoznačných a univerzálnych riešení pre všetky problémy. Sociálni pracovníci a pracovníčky tak môžu uznať, že riešenia majú svoje kontexty, sú individuálne a že neexistuje jedna „správna“ cesta na riešenie situácie konkrétneho/ej prijímateľa/prijímateľky služieb.
- **Reflexia a sebareflexia** – postmoderna podporuje reflexiu a sebareflexiu sociálnych pracovníkov a pracovníčok týkajúcu sa ich vlastných hodnôt, predpokladov a pozície v rámci svojej profesie. Sociálni pracovníci a pracovníčky sú tak pri uplatňovaní postmodernistického prístupu otvorení kritike a iným perspektívam.
- **Zameranie na dekonštrukciu** – sociálni pracovníci a pracovníčky sa pri využívaní postmodernistického prístupu môžu zamerať na dekonštrukciu existujúcich štruktúr a systémov pre lepšie pochopenie ich mechanizmov a efektov na jednotlivcov a komunity.

Postmoderna v sociálnej práci prináša dôraz na komplexnosť, rozmanitosť a kontextualitu pri práci s prijímateľmi a prijímateľkami služieb. Tento prístup podporuje otvorený dialóg, reflektívne skúmanie a rešpektovanie individuálnych a kultúrnych rozdielov v rámci poskytovania služieb.

Príklady výskumu v sociálnej práci, v ktorom sa prejavuje postmodernizmus

Príklad 20: Rôzne pohľady na spoločenské problémy

Postmodernistický prístup sa môže prejavovať napr. vo výskume, ktorý sa zaoberá rôznymi pohľadmi na spoločenské problémy. Postmoderna upozorňuje na to, že existuje mnoho perspektív na spoločenské problémy a že tieto perspektívy sú často spojené s kultúrnymi, historickými a individuálnymi faktormi. Výskumníci a výskumníčky sa tak môžu pokúsiť zachytiť rôzne pohľady na problémy ako chudoba, nerovnosť, migrácia alebo narušené rodinné vzťahy z kultúrneho či historického hľadiska a analyzovať vplyv týchto perspektív na chápanie týchto problémov v odbornej komunite alebo verejnosti.

Príklad 21: Kultúrne aspekty sociálnej starostlivosti

Výskum zameraný na kultúrne aspekty sociálnej starostlivosti môže veľmi vhodne reflektovať postmodernistický prístup. Tento výskum sa môže sústreďovať napr. na komparáciu vplyvu kultúr na vnímanie spôsobov sociálnej starostlivosti v rôznorodých komunitách. Výskumníci a výskumníčky sa môžu zaoberať rôznymi kultúrnymi a subkultúrnymi faktormi formujúcimi spôsob, akým komunity vnímajú a riešia sociálne problémy a následne analyzovať vplyv týchto faktorov na spôsob sociálnej starostlivosti v danej kultúre.

Kontrolné otázky k 4. kapitole:

1. Charakterizujte kritické a radikálne koncepcie a ich spoločné znaky.
2. Objasnite rozdiel medzi kritickou teóriou a konfliktualizmom.
3. Popíšte základné argumenty kritiky postmodernity.
4. Aké znaky charakterizujú presah feminizmu do praxe sociálnej práce?

5. Uveďte príklad uplatnenia vybranej kritickej/radikálnej koncepcie vo výskume sociálnej práce.

5 AKTUÁLNE TRENDY, VÝZVY A SMERY VO VÝSKUME SOCIÁLNYCH VIED

Výskum v spoločenských vedách je mimoriadne dynamická oblasť, ktorá sa neustále vyvíja a prispôsobuje aktuálnym spoločenským zmenám a výzvam. Je preto dôležité okrem klasických teoretických východísk rozoznávať i aktuálne smery v trendoch výskumu sociálnych vied, ale tiež aktuálne výzvy, ktoré súčasnosť v zmysle vedeckého poznania v sociálnych vedách prináša.

Súčasný trendy v teoretických východiskách sociálneho výskumu odzrkadľujú súčasné sociálne, kultúrne a technologické zmeny a upozorňujú na nové oblasti záujmu. Niektoré z týchto trendov možno zovšeobecniť na základe dostupných prameňov uvedených v referenčnej literatúre na konci kapitoly do nasledujúcich faktorov:

1. **Globalizácia** – výskum sociálnych vied sa v rámci tejto oblasti zameriava na skúmanie vzťahov a procesov presahujúcich národné hranice. Sústreďuje sa na medzinárodnú spoluprácu, migráciu, kultúrnu diverzitu a globálne sociálne problémy.
2. **Technologický pokrok** – digitalizácia a rastúci vplyv technológií na spoločnosť sú významnými oblasťami výskumu sociálnych vied. Ten sa zameriava na vplyv sociálnych médií, umelú inteligenciu, virtuálnu realitu a etické otázky technologických inovácií.
3. **Environmentálny výskum** – zvýšený záujem o environmentálne problémy a udržateľnosť spoločnosti priniesol nové teoretické perspektívy skúmajúce vzťahy medzi ľuďmi a prírodou, klimatické zmeny a ochranu životného prostredia.
4. **Inklúzia a diverzita** – sociálny výskum aktuálne venuje svoju pozornosť i zastúpeniu rozličných skupín obyvateľstva v spo-

ločnosti. Zameriava sa na rodovú rovnosť, inklúziu zdravotne znevýhodnených osôb, etnických, kultúrnych i sexuálnych menšín a ďalších zraniteľných skupín obyvateľstva.

5. **Interdisciplinárny prístup** – sociálny výskum čoraz častejšie prekračuje hranice medzi rôznymi disciplínami. Kombinácia teoretických rámcov z rôznych oblastí prispieva ku komplexnejšiemu porozumeniu sociálnych javov.
6. **Prax založená na dôkazoch** – sociálny výskum zvyšuje svoj podiel na využívaní vedeckých dôkazov na podporu praktických riešení pri problémoch spoločnosti. Objavuje sa tak čoraz väčší tlak na overiteľnosť a spoľahlivosť získaných výsledkov a ich praktické uplatnenie.

Uvedené trendy reflektujú aktuálne sociálne výzvy a nároky na výskum, ktorý prináša relevantné a užitočné poznatky pre spoločnosť a jej budúci vývoj. V nasledujúcich kapitolách sa text zaoberá vybranými konštruktami, sociálnymi a výskumnými problémami tvoriacimi základné východiská na definovanie súčasných výziev a trendov vo výskume sociálnych vied a zohľadňujúcimi v sebe všetky vyššie spomenuté prvky.

5.1 Trendy a výzvy v kontexte globalizácie

Východiskovým aspektom pri formulácii súčasných trendov a výziev vo výskume spoločenských vied v 21. storočí je koncept globalizácie. Globalizácia je jedným z centrálnych pojmov v sociálnych vedách, predstavujúci komplexné a multi-faktorové fenomény spojené s rastúcou prepojenosťou a integráciou krajín a kultúr na celom svete. Jej význam, dôsledky a charakteristiky sú predmetom intenzívneho výskumu vo všetkých vedeckých disciplínach a diskusiách.

Globalizácia ako objekt záujmu spoločenských vied, samozrejme, nie je novým javom. Podľa Holtona (in: Harrington et al., 2006) vzťah medzi globalizáciou a sociálnou zmenou vyvoláva významné

otázky o povahe modernity v priebehu tisícročia. Avšak je možné identifikovať niekoľko významných osobností, ktoré prispeli k pochopeniu fenoménu globalizácie v súčasnom vedeckom kontexte. Ten môže tvoriť východisko výskumu v sociálnej práci súčasnosti. Britský sociológ **Anthony Giddens** vo svojom diele *Runaway World: How Globalization is Reshaping Our Lives* (2002) skúma globalizáciu vo vzťahu k zmenám životov jednotlivcov a tvrdí, že globalizácia je odrazom modernity. Upozorňuje, že jej dôsledky siahajú do každodenného života ľudí. Za jedno z najdôležitejších súčasných diel v oblasti globalizácie možno považovať i prácu španielskeho sociológa **Manuela Castellsa** (*The Information Age*, 2010, pozri tiež Harding, 2006), skúmajúcu spoločenské zmeny, ktoré nasledovali po technologickej revolúcii, predovšetkým po rozšírení informačných a komunikačných technológií.

Analýzou globalizácie sa do značnej miery zaoberal tiež **Zygmunt Bauman**. Bauman skúmal vplyv globalizácie na modernú spoločnosť a identitu (*Globalization – The Human Consequences*, 1998, in: Harding, 2002). Definuje takzvanú „tekutú modernitu“, v ktorej sú tradičné štruktúry a hodnoty v dôsledku globalizácie stále nestabilnejšie. Nemecký sociológ **Ulrich Beck** v rámci svojho konceptu „rizikovej spoločnosti“ (1986, in: Beck, 2011) upozorňuje, že v globálnej dobe tradičné národné a lokálne štruktúry nahrádzajú nové, globálne rizika (napr. klimatické zmeny).

Skúmaním globalizácie a jej vplyvov na spoločnosť sa zaoberalo a zaoberá množstvo ďalších významných osobností (Wallerstein, 2000; Appadurai et al., 2001; Sassen, 2003 a ďalší). Z uvedeného vyplýva, že je pomerne zložitá vyjadriť jednu všeobecnú definíciu globalizácie. Definícia globalizácie totiž v sebe obsahuje niekoľko rôznorodých aspektov: ekonomickú integráciu, technologický pokrok, kultúrnu výmenu či politické a inštitucionálne zmeny. Je preto nevyhnutné brať do úvahy komplexnosť fenoménu globalizácie.

Hlavné charakteristiky globalizácie s presahom do sociálnej práce

V oblasti sociálnej práce môžeme globalizáciu vnímať z hľadiska jej vplyvu na jednotlivcov, rodiny, skupiny a spoločnosť vo všeobecnosti, avšak je možné identifikovať i konkrétne prvky, ktoré priamo ovplyvňujú sociálnu prácu v jej výskume i praxi (Lyons, 2006; Findlay, McCormack, 2007; Dominelli, 2010; Pugh, Gould, 2010):

- **Sociálne vplyvy** – napríklad migračné toky, ktoré môžu viesť k novým formám sociálneho vylúčenia, diskriminácie alebo potrebám integrácie.
- **Ekonomické vplyvy** – zmeny vo svetovej ekonomike môžu vytvárať nerovnosť, chudobu a iné sociálne problémy, s ktorými sa sociálni pracovníci a pracovníčky musia vyrovnávať.
- **Politické vplyvy** – globalizácia môže vyvolať zmeny v národnej a medzinárodnej politike, čo môže ovplyvniť sociálne politiky a práva jednotlivcov na národnej úrovni.
- **Kultúrne vplyvy** – zväčšujúca sa kultúrna diverzita môže viesť k potrebe kultúrnej citlivosti a aktualizácii kompetencií v praxi sociálnej práce.
- **Ekologické vplyvy** – globálne environmentálne problémy môžu mať dôsledky na sociálne a ekonomické podmienky ľudí, s ktorými sociálni pracovníci a pracovníčky pracujú.

Z uvedených prvkov globalizácie ovplyvňujúcich sociálnu prácu je teda možné pokúsiť sa o jej definíciu v kontexte sociálnej práce:

Globalizácia je proces alebo súbor procesov vedúci k integrácii a konektivite medzi spoločnosťami na globálnej úrovni, ktorý má priamy a nepriamy vplyv na sociálne, ekonomické, politické, kultúrne a ekologické aspekty života jednotlivcov a spoločnosti. Tento proces ovplyvňuje spôsoby, akými sociálni pracovníci a pracovníčky poskytujú služby, vnímajú sociálne problémy a poskytujú intervencie.

Kritika globalizácie

Podobne ako pri iných konceptuálnych rámcoch výskumu v sociálnych vedách, ani pri koncepte globalizácie nie je akademická komunita jednotná. Podobne i v tejto oblasti existuje niekoľko relevantných argumentov kritikov a kritičiek (Harvey, 1992; Klein, 2000; Stiglitz, 2002; Chomsky, 2003; Steger, 2009 a ďalší), pre ktorých globalizačné stanovisko predstavuje rad problémov zhrnutých v nasledujúcom texte.

Jedným z týchto problémov je podľa kritiky to, že globalizácia prináša výhody predovšetkým bohatým krajinám a nadnárodným korporáciám na úkor chudobnejších štátov a ich obyvateľstva a dôsledkom môže byť nerovnosť na globálnej úrovni.

Ďalší argument upozorňuje na to, že globalizácia môže viesť k dominancii niekoľkých majoritných kultúr, čo ohrozuje rozmanitosť a existenciu pôvodných kultúr a lokálnych komunít. Okrem toho môže byť ohrozená národná suverenita, vzhľadom na ekonomickú moc nadnárodných korporácií a finančných inštitúcií, ktorá môže byť väčšia ako moc národných vlád.

Kritika sa nevyhýba ani environmentálnym dôsledkom, ktoré môžu byť spôsobené zvýšenou hospodárskou produkciou a spotrebou. V rámci jednotlivých krajín môže tiež podľa kritických ohlasov globalizácia prehlbovať sociálne nerovnosti v súvislosti so zvýhodňovaním vysokokvalifikovaných pracovných síl pred menej kvalifikovanými pracovnými silami, ktoré nie sú schopné konkurovať globálnemu trhu a dostávajú sa do sociálnej neistoty. V niektorých prípadoch globalizácia dokonca viedla k „erózií“ sociálneho štátu, keď vlády redukovali sociálne výdavky v reakcii na medzinárodný konkurenčný tlak. Tieto argumenty často upozorňujú na potrebu regulácie a riadenia globalizácie vedúcu k zabezpečeniu spravodlivého rozdelenia jej výhod a minimalizácii jej potenciálnych škodlivých účinkov.

I napriek kritike konceptu globalizácie je však nutné konštatovať, že samotné globalizačné procesy sú v každej spoločnosti prítomné a nie je možné sa im v súčasnosti vyhnúť. Preto sociálne

vedy prostredníctvom výskumu reagujú na trendy, ktoré sa v rámci týchto procesov objavujú. Z veľkého množstva prác popredných teoretikov a teoretičiek uvedených v nasledujúcich kapitolách je však možné vyabstrahovať najmarkantnejšie trendy a výzvy vo výskume sociálnych vied, ktoré sú priamymi dôsledkami globalizačného procesu posledných dekád a ovplyvňujú vývoj vedeckých poznatkov i spoločnosti samotnej na celosvetovej úrovni.

Medzi najvýznamnejšie globálne trendy a výzvy výskumu spoločenských vied je tak možné zaradiť fenomény ako transnacionalizmus, digitálnu a kultúrnu komunikáciu, skúmanie identity, multikulturalizmus a ďalšie, ktoré sú popísané v nasledujúcich kapitolách.

5.1.1 *Transnacionalizmus*

Transnacionalizmus je teoretický koncept vo výskume sociálnych vied zameriavajúci svoju pozornosť na štúdium cezhraničných interakcií, spojení a vzťahov medzi ľuďmi, skupinami a kultúrami.

Tento prístup vznikol ako reakcia na globalizáciu a rastúce prepojenie sveta, keď sa stáva dôležité nielen štúdium javov na štátnej úrovni, ale aj ich prepojenie a vplyv na globálnu úroveň.

Transnacionalizmus presahuje tradičné vnímanie hraníc národných štátov a vyzdvihuje komplexné a dynamické procesy, ktoré ovplyvňujú spoločnosť na celosvetovej úrovni. V rámci transnacionálneho prístupu je tak možné realizovať skúmanie fyzických presahov hraníc, ako i migráciu a mobilitu, ale tiež kultúrne, ekonomické a sociálne prepojenia. Výskumníci a výskumníčky sa v tomto smere zaoberajú otázkami, ako sú identita a príslušnosť v globalizovanom svete, vplyv medzinárodných spoločností a organizácií na miestne komunity, ale napríklad i vplyv rôznych kultúr a hodnôt na jednotlivcov a skupiny v rôznych častiach sveta.

Medzi najvýraznejšie osobnosti transnacionalizmu vo výskume sociálnych vied patrí indický antropológ **Arjun Appadurai**, ktorého práca *Modernity At Large: Cultural Dimensions of Globalization* (2005) je jedným z najcitovanejších diel, ktoré sa zaoberá vplyvom globalizácie na kultúrne prejavy a spoločenské zmeny. Ďalšími významnými predstaviteľkami sú **Nina Glick Schillerová**, **Linda Baschová** a **Cristina Szanton Blancová**, a ich dôležité dielo v oblasti štúdia migrácie a transnacionalizmu *From Immigrant to Transmigrant: Theorizing Transnational Migration* (1995). V oblasti globálnej kultúry a transnacionalizmu je mimoriadne aktívny i švédsky antropológ **Ulf Hannerz**, ktorý v rámci svojej práce *Transnational Connections: Culture, People, Places* (1996, in: Wilson, 1998) analyzuje prepojenia medzi kultúrami a jednotlivcami na medzinárodnej úrovni. Podobne zameriava svoju publikačnú aktivitu i americká sociologička **Peggy Levittová**. Levittová sa vo svojej publikácii *God Needs No Passport: Immigrants and the Changing American Religious Landscape* (2007, in: MacKendrick, 2010) zaoberá tým, ako imigranti prispievajú k zmenám náboženstva v Spojených štátoch amerických a na celom svete. Práce týchto autorov a autoriek napomáhajú k lepšiemu porozumeniu prepojenia medzi kultúrami a krajinami v globalizovanom svete.

Hlavné charakteristiky transnacionalizmu vo výskume sociálnych vied s presahom do sociálnej práce

Pre ucelenejší prehľad uvádzame niekoľko aspektov, ktorými sa zaoberajú odborníci a odborníčky v rámci transnacionálneho prístupu vo výskume sociálnych vied (Appadurai, 2005; Schiller et al., 1995; Hannerz 1996, in: Wilson, 1998; Levitt, 2007, in: 2010), ale majú tiež významný presah do sociálnej práce (Negi, Furman, 2010; Bartley, Beddoe, 2008; Lyons, 2015; Schrooten, 2020).

- **Migrácia a diaspóra** – cieľom transnacionálneho prístupu je skúmať vplyv migrácie na identitu a kultúru jednotlivcov

a skupín migrujúcich medzi krajinami. Sústreďuje sa na vzťahy medzi domovskou a hosťiteľskou krajinou, vznik nových identít v diasporách či udržiavanie spojenia migrantov so svojim domovom a v novom prostredí.

- **Ekonomické a politické prepojenia** – transnacionalizmus sa zaoberá tiež prepojeniami medzi ekonomickými a politickými systémami rôznych krajín. Skúma tak vplyv medzinárodných korporácií, obchodu a politických udalostí na rôzne spoločenské skupiny a regióny, v ktorých tieto skupiny žijú.
- **Kultúrny prienik** – tento prístup skúma i spôsob šírenia kultúr cez hranice národných štátov a ich prispievanie k vzniku nových kultúrnych prejavov. V rámci tohto aspektu sa snaží rozpoznať i faktory kultúrnej rezistencie voči globalizácii.
- **Sociálna spravodlivosť** – problémom sa javí i vzťah transnacionálnych procesov voči nerovnosti a sociálnej spravodlivosti. Preto sa štúdie orientované na transnacionálny prístup orientujú tiež na vplyv medzinárodných vzťahov a globalizácie na prerozdelenie bohatstva, práva a príležitostí medzi jednotlivé skupiny v spoločnosti.
- **Kultúrna hybridizácia** – transnacionálny výskum sa venuje aj zmiešavaniu rôznych kultúrnych vplyvov a vzniku nových kultúrnych prejavov. Tento aspekt transnacionalizmu vedie k vzniku hybridných kultúrnych identít.
- **Digitálna komunikácia** – s rozvojom digitálnych technológií sa vytvoril i nový priestor pre transnacionálne interakcie a vzťahy. Tieto zmeny zasahujú do spôsobu komunikácie, kultúrnej výmeny a sociálnych interakcií.

Výskum založený na transnacionálnom vnímaní výskumných problémov pristupuje k sociálnym javom komplexne, pričom zohľadňuje prepojenia medzi rôznymi úrovňami spoločnosti v medzinárodnom kontexte. Napomáha tak k lepšiemu porozumeniu globálnych vzťahov a ich vplyvu na rôzne aspekty spoločnosti.

Príklady výskumu v sociálnej práci, v ktorom sa prejavuje transnacionalizmus

Príklad 22: Transnacionálne rodiny

V kontexte globálnej migrácie mnohé rodiny žijú rozdelené národnými hranicami. Transnacionálne orientovaný výskum by tak mohol skúmať spôsob komunikácie a udržiavania vzťahov rodičov a detí a ich koordináciu starostlivosti na diaľku. Výskum by mohol obsahovať skúmanie roly technológií, spôsoby, akými rodiny prekonávajú výzvy spojené s rozdeleným životom, alebo výchovné metódy, ktoré rodičia využívajú v stave vzájomného odlúčenia. Zistenia výskumu by mohli mať tiež informatívny charakter, napr. o vývoji programov podporujúcich transnacionálne rodiny, o možnostiach poskytovania podpory vo výchove a komunikácii či pomoci pri zvládaní emocionálnych a logistických výziev spojených s danou situáciou.

Príklad 23: Migrácia a rodinné väzby

Takto orientovaný výskumný zámer môže skúmať vplyv migrácie na rodinné väzby medzi ľuďmi v rôznych krajinách. Cieľom môže byť napr. zistiť, ako migrácia pracovníkov z jednej krajiny do inej ovplyvňuje vzťahy medzi rodinnými príslušníkmi, ktorí zostali v domovskej krajine. Tento prístup by sa zaoberal otázkami ako napr. komunikácia na diaľku, finančná podpora a emocionálne vzťahy medzi jednotlivcom v zahraničí a jeho rodinou.

Príklad 24: Globalizácia a kultúrna identita

Takto orientovaný výskum môže napr. analyzovať vplyv globalizácie na kultúrnu identitu jednotlivcov a komunít. Skúmanie zachovania alebo zmien kultúrnych hodnôt, náboženstva, jazyka a tradícií v dôsledku medzinárodných vplyvov a globalizácie môže poskytnúť cenné informácie o spôsoboch vyrovnávania sa komunít s novými výzvami a vplyvom nových kultúr na majoritnú populáciu.

Tieto príklady sa snažia poukázať na možnosti využitia transnacionálneho prístupu vo výskume sociálnej práce. Takto orientovaný prístup môže skúmať vzťahy a prepojenia medzi rôznymi krajinami a kultúrami a ich vplyv na životy jednotlivcov a komúnit na globálnej i lokálnej úrovni.

5.1.2 *Digitálna a kultúrna komunikácia*

Digitálna a kultúrna komunikácia sú dva od seba nezávislé teoretické prístupy vo výskume sociálnych vied, avšak v súčasnom období spolu úzko súvisia a stávajú sa relevantnou koncepciou v oblasti skúmania sociálnych javov. V prípade, že tieto dva pojmy kombinujeme, hovoríme o spôsobe, akým technológie spolu s kultúrou ovplyvňujú a menia formy ľudskej komunikácie a interpretáciu informácií.

Digitálna komunikácia je proces komunikácie prostredníctvom digitálnych zariadení a platforiem. Digitálne technológie v súčasnosti ovplyvňujú takmer každý aspekt ľudskej činnosti vrátane spôsobu, akým človek komunikuje. Digitálna komunikácia mení dynamiku spoločenských vzťahov, formovanie verejnej mienky, šírenie informácií či možnosti združovania sa. Výskumníci a výskumníčky sa v rámci digitálnej komunikácie zaoberajú otázkami, ako je napríklad vplyv sociálnych médií na mentálne zdravie, formovanie identity v digitálnom priestore či zmeny v komunikácii v ére dezinformácií.

Zatiaľ čo počítače a digitálne technológie sa začali vyvíjať už v 40. a 50. rokoch 20. storočia, skutočné rozširovanie digitálnej komunikácie začalo v 90. rokoch s rozvojom internetu. V tom období sa začali objavovať prvé akademické štúdie skúmajúce vplyv internetu a digitálnych technológií na spoločnosť (Rheingold, 1994; Turkle, 1997; Castells, 1999, in: Harding, 2006). V rámci súčasného poznania možno zaradiť medzi významných predstaviteľov digitálnej komunikácie ďalšie významné osobnosti. Sociálna psychologička **Shoshana Zuboffová** je jedna z najvýznamnejších

výskumníčov zaoberajúcich sa výskumom vplyvu využívania osobných údajov v digitálnom veku zo strany korporácií vo svojej práci *The Age of Surveillance Capitalism: The Fight for a Human Future at the New Frontier of Power* (Zuboff, 2019). V oblasti výskumu sociálnych dôsledkov vznikajúcich technológií, ako je i umeľá inteligencia v kontexte spoločenskej zodpovednosti, je veľmi výraznou osobnosťou turecká sociologička **Zeynep Tufekciová**. Tufekciová sa v rozmanitom množstve svojich prác (napr. Tufekci, 2013; 2014; Tufekci, Brashears, 2014 a ďalšie) zaoberá vplyvom technológií na spoločnosť.

Na druhej strane **kultúrna komunikácia** sa týka predovšetkým problémov spojených s ovplyvňovaním kultúrnych hodnôt, noriem či tradícií prostredníctvom komunikácie medzi jednotlivcami alebo skupinami. V globalizovanej spoločnosti je kultúrna komunikácia nevyhnutná pre medzinárodnú diplomaciu, obchod a spoluprácu vo všetkých oblastiach. Výskumníci a výskumníčky sa tak v rámci tohto prístupu zaoberajú kultúrnymi bariérami v komunikácii, kultúrnym relativizmom alebo zmenami kultúrnych hodnôt a noriem v priestore globalizácie.

Koncept kultúrnej komunikácie sa rozvíjal dlho pred vznikom digitálnych médií. V 20. storočí, najmä v 50. a 60. rokoch, sa stali populárnymi kultúrne štúdie, ktoré sa snažili pochopiť vplyv médií a komunikácie na kultúrne hodnoty a spoločenské normy. Teoretici ako **Richar Hoggart** (1957), **Raymond Williams** (1960) či **Stuart Hall a Paddy Whannel** (1964, in: 2018) boli v tomto období mimoriadne aktívni, pričom svojimi prácami položili základy súčasných kultúrnych štúdií.

Medzi najvýraznejšie osobnosti súčasnosti patrí niekoľko významných odborníkov a odborníčok v kultúrnej komunikácii. Do tejto skupiny patrí napríklad sociológ médií a kultúry **Nick Couldry**, ktorého práce (napr. *Media, Society, World: Social Theory and Digital Media Practice*, 2012; *The mediated Construction of Reality*, 2017, in: Couldry, Hepp, 2017) sa zaoberajú tým, ako mediálne a komunikačné inštitúcie a infraštruktúry prispievajú k rôznym typom poriadku (sociálnemu, politickému, kultúrnemu, eko-

nomickému, etickému). Couldry sa zaoberá významom médií v každodennom živote a ich úlohou pri formovaní spoločenských hodnôt a noriem.

Významné práce prináša tiež sociálna a kultúrna antropologička **Ien Angová**, ktorej diela (*Desperately Seeking the Audience*, 1991; *Living Room Wars: Rethinking Media Audiences*, 1996) sa orientujú na otázky kultúrnej identity či globálnych médií.

Digitálnu kultúru a interakcie medzi technológiami a spoločnosťou skúma tiež profesorka médií a digitálnej spoločnosti **José Van Dijcková**. Jej práce (*The Culture of Connectivity: A Critical History of Social Media*, 2013; *The Platform Society*, 2018, in: Dijck, Poell, De Waal, 2018) sa sústreďujú najmä na sociálne médiá a digitalizáciu kultúry.

Z hľadiska výskumu v sociálnych vedách sa javia tieto oblasti ako dôležité a perspektívne najmä vzhľadom na to, že poskytujú dôležitý pohľad na formovanie a zmenu spoločenskej štruktúry v digitálnom veku. Výskumníci a výskumníčky v súčasnosti vo svojich prácach významne kombinujú aspekty digitálnej a kultúrnej komunikácie a upozorňujú na ich prelínanie. Vzhľadom na rýchly vývoj digitálnych technológií a ich vplyv na spoločnosť je táto oblasť neustále dynamicky sa rozvíjajúca a priťahuje pozornosť stále väčšieho počtu výskumných tímov.

Rozdiel medzi digitálnou a kultúrnou komunikáciou

Rozdiely, ako i spoločné charakteristiky medzi konceptami digitálnej a kultúrnej komunikácie vo výskume sociálnych vied, vychádzajúce z vyššie uvedených literárnych zdrojov, sú zovšeobecnené v nasledujúcej tabuľke 2.

Tab. 2: Oblasti skúmania digitálnej a kultúrnej komunikácie v rámci súčasných trendov

Digitálna komunikácia	Kultúrna komunikácia
<p><i>Sociálne médiá</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • Predstavujú nový prostriedok na vytváranie a udržiavanie sociálnych vzťahov • Skúma sa ich vplyv na jednotlivcov, formovanie skupinovej identity, ale tiež vplyv algoritmov na komunikáciu 	<p><i>Medzikultúrna kompetencia</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • S rastúcou globalizáciou a migráciou je schopnosť komunikovať a rozumieť ľuďom z rôznych kultúrnych prostredí kľúčová. To predstavuje pochopenie verbálnych a neverbálnych rozdielov v komunikácii
<p><i>Digitálne bubliny a polarizácia</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • Online platformy vytvárajú personalizovaný obsah založený na predchádzajúcich aktivitách používateľa. To môže viesť k vytváraniu „bublín“, v ktorých sa ľudia dostávajú len k takým informáciám, ktoré zodpovedajú ich predchádzajúcim interakciám. 	<p><i>Kultúrne hodnoty a médiá</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • Médiá odzrkadľujú, ale aj tvarujú kultúrne hodnoty. Výskumníci a výskumníčky skúmajú najmä vplyv mediálneho obsahu na kultúrne normy
<p><i>Dezinformácie</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • Digitálna komunikácia uľahčuje šírenie falošných informácií a konšpiračných teórií, čoho dôsledkom môže byť vplyv na verejnú mienku. 	
Kombinácia oboch konceptov	
<p><i>Digitálna kultúrna výmena</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • Skúmanie možnosti internetu vytvárať a zdieľať obsah na globálnej úrovni 	
<p><i>Globálne online komunity</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • Skúmanie vytvárania komunít založených na spoločných záujmoch, ktoré môžu prekračovať tradičné kultúrne a geografické hranice. 	

Zdroj: vlastné spracovanie

Príklady výskumu v sociálnej práci, v ktorom sa prejavuje digitálna a kultúrna komunikácia

Príklad 25: Využitie sociálnych médií v intervenciách pre mladistvých

Takto formulovaný výskumný zámer by sa mohol zaoberať využíva-

ním sociálnych médií mladými ľuďmi k vyjadreniu svojich problémov, hľadaniu podpory alebo interakcie s rovesníkmi. Mnoho mladistvých prežíva problémy, ktoré sú spojené s interakciami vrátane kyberšikany, problémov s duševným zdravím spojených s online komunikáciou alebo rizík spojených s online zoznamovacími sieťami.

Zistenia tohto výskumu by sa mohli využiť na vytvorenie intervencií či vývoj programov a digitálnych platforiem, ktoré by mladým ľuďom pomohli zoládať výzvy spojené so sociálnymi médiami a zároveň by využili tieto platformy ako prostriedok na podporu a pomoc.

Príklad 26: Kultúrne citlivé digitálne nástroje pre komunikáciu s migrantmi a utečencami

V kontexte rastúcej globálnej migrácie je dôležité porozumieť možnostiam technológií poskytujúcich podporu pre prácu sociálnych pracovníkov a pracovníčok s migrantmi alebo utečencami. Výskum zameraný na túto oblasť v kontexte digitálnej a kultúrnej komunikácie by sa mohol zaoberať vývojom a testovaním digitálnych nástrojov, ktoré sú kultúrne citlivé a umožňujú lepšiu komunikáciu a podporu týmto zraniteľným skupinám.

Výsledky výskumu by mohli sprostredkovať informácie o vývoji mobilných aplikácií alebo on-line platforiem poskytujúcich informácie o miestnych službách, právach a možnostiach v rôznych jazykoch. Rovnako by mohli ponúknuť kultúrne senzitívne metódy určené na hodnotenie potrieb a rizík.

Tieto príklady ilustrujú možnosti zahrnúť kultúrne a digitálne aspekty do výskumu v sociálnej práci s cieľom zlepšiť podporu a služby pre rôzne ohrozené skupiny ľudí.

5.1.3 Skúmanie identity v digitálnej dobe

Koncept skúmania identity v sociálnych vedách je jedným z najkomplexnejších výskumných problémov. Identita je spojená predovšetkým s vlastným rozpoznávaním a definovaním samého seba

v kontexte širšej spoločnosti a kultúry. Ide o vnútorné a vonkajšie charakteristiky umožňujúce jednotlivcovi identifikovať seba samého a byť identifikovaný inými.

Historicky bolo skúmanie identity v sociálnych vedách založené na pevnom kategorizovaní v zmysle pohlavia, národnosti, etnika alebo spoločenskej triedy. Avšak v priebehu času, najmä s príchodom postmodernity a globalizácie v druhej polovici 20. storočia, sa začali postupne prehodnocovať chápania identity ako flexibilného problému. V dôsledku technologických inovácií, predovšetkým rozvoja internetu a sociálnych médií, sa v 21. storočí stáva skúmanie identity oveľa zložitejším. Digitálne platformy umožňujú jednotlivcom experimentovať s rôznymi aspektmi svojej identity (prostredníctvom avatarov a on-line identít), ktoré môžu, ale nemusia odzrkadľovať reálnu sociálnu identitu človeka. To vytvára otázky o autenticite, sebaaprezentácii a dualite medzi on-line a off-line identitami, ale zároveň i diskusiu o viacnásobných identitách nielen vo virtuálnom priestore.

Medzi významných predstaviteľov a predstaviteľky skúmania identity patrí mnoho osobností z oblasti psychológie, sociológie či kultúrnych štúdií. Nemecký psychoanalytik **Erik H. Erikson**, ktorý vytvoril teóriu psychosociálnych štádií vývoja (*Childhood and Society*, 1950; *Identity: Youth and Crisis*, 1968; *Identity and the Life Cycle*, 1994), zdôraznil význam krízy identity v adolescencii a považoval ju za kľúčovú fázu v živote človeka. Erikson svojím prístupom podnietil viacrozmerné skúmanie identity. Podobne i sociológovia **Pierre Bourdieu** (in: Hilgers, Mangez, 2015) či **Anthony Giddens** (*Modernity and Self-Identity: Self and Society in the Late Modern Age*, 1991, in: Seidman, Alexander, 2020) presadzujú myšlienku, že v moderných spoločnostiach je identita neustále v procese konštrukcie a rekonštrukcie v dôsledku zložitosti súčasného sveta.

Mimoriadne významnou témou v oblasti skúmania viacnásobných identít je v súčasnom diskurze **intersekcionalita** (napr. Berger, Guidroz, 2009; Collins, 2019; Wilchins, 2019; Wong, 2020). Je to koncept, ktorý uznáva, že ľudia majú mnoho prelínajúcich sa a vzájomne ovplyvňujúcich identít (napríklad človek pôvodom

z iného kontinentu žijúci v Európe sa môže zaoberať otázkami týkajúcimi sa pohlavia, etnika a národnosti súčasne). Zároveň sa tento model zaoberá otázkami mnohonásobnej diskriminácie v súvislosti prekrývajúcich sa spoločenských identít či opresívnymi systémami, v ktorých sa prejavuje rasizmus, sexizmus, homofóbia a pod. Koncept intersekcionality zaviedla právnička a aktivistka **Kimberlé Crenshawová** (1989, in: McCall, 2005) s cieľom ujasniť otázky o prelínaní rôznych sociálnych kategórií (etnikum, pohlavie, sexuálna orientácia a pod.) a ich vplyve na individuálne skúsenosti jednotlivcov.

Príklady výskumu v sociálnej práci, v ktorom sa prejavuje koncept skúmania identity

Príklad 27: Identita osôb so zdravotným znevýhodnením

Takto orientovaný výskumný projekt by sa mohol zamerať na skúmanie formovania vlastnej identity v kontexte spoločenských bariér a stereotypov ľudí so zdravotným znevýhodnením. Prostredníctvom kombinovaných metód zahrňajúcich kvantitatívne prieskumy a kvalitatívne rozhovory by bolo možné dosiahnuť skúmanie individuálnych skúseností týchto jednotlivcov. Výsledky by mohli objasňovať vnútorné a vonkajšie problémy, ktorým čelia zdravotne znevýhodnené osoby pri prijímaní vlastnej identity. Rovnako by výsledky mohli odhaľovať nevyhnutnosť spoločenskej integrácie a inkluzívneho prostredia na posilnenie identity osôb so zdravotným znevýhodnením.

Príklad 28: Skúmanie identity rómskej menšiny v Európe

Tento výskum by sa mohol zameriavať na skúmanie identity Rómov v kontexte ich histórie, migrácie, sociálneho vylúčenia a diskriminácie v rôznych európskych krajinách. Rovnako môže byť východiskom skúmanie rómskej identity v koexistencii s národnou a európskou identitou. Na skúmanie osobných a komunitných skúseností Rómov je možné využiť

kvalitatívne metódy ako hĺbkové rozhovory, etnografické či participatívne pozorovanie. Rovnako by bolo vhodné využiť kvantitatívne prieskumy na získanie širšieho pohľadu o postojoch a vnímaní rómskej komunity vo vzťahu k majoritnej spoločnosti. Výsledky by tak mohli naznačovať, akými faktormi je komplexne ovplyvnená rómska identita. Taktiež by výsledky mohli odhaľovať súčasné výzvy spojené s asimiláciou či integráciou vo väčšom spoločnosti.

V oboch príkladoch je skúmanie identity neoddeliteľné od širšieho sociálneho a kultúrneho kontextu. Takto orientované výskumy v sociálnej práci sú dôležité na rozvoj efektívnych intervencií a podporných programov pre špecifické komunity či ohrozené skupiny.

5.1.4 Multikulturalizmus

Multikulturalizmus predstavuje mimoriadne dôležitý koncept vo výskume sociálnych vied v kontexte globalizácie.

Vychádza z myšlienky, že pluralitné spoločnosti, v ktorých spoločne žijú rôzne kultúrne, etnické, náboženské či národnostné skupiny, môžu prosperovať v atmosfére vzájomného rešpektu a porozumenia.

V súčasnosti, keď migrácia a technologický pokrok zintenzívňujú kontakt medzi rôznymi kultúrami, sa stáva multikulturalizmus dôležitým aspektom v diskusiách o vytváraní spravodlivej a inkluzívnej spoločnosti.

Z historického hľadiska sa koncept multikulturalizmu vyvíjal v reakcii na globálnu migráciu a zmenu v spoločenskej dynamike, keď vznikala v jednotlivých krajinách potreba integrácie rôznorodého obyvateľstva. Vo výskume sociálnych vied sa často zdôrazňuje vplyv multikulturalizmu na oblasti vzdelávania, zamestnanosti či verejnej politiky. Ide o komplexnú oblasť výskumu, preto k teo-

retickému rozvoju a aplikácii prispelo mnoho významných osobností z rôznych oblastí spoločenskovedných disciplín.

V diskusiách o multikulturalizme je dôležitým textom práca kanadského filozofa **Charlesa Taylora** (*The Politics of Recognition*, 1992, in: Gutman, 1994). Taylor sa v nej významne zaoberal otázkami multikulturalizmu, osobnej identity a politiky uznania. Podobne i ďalší kanadský filozof, **Will Kymlicka**, zameriava svoju pozornosť na práva menšín a na možnosti liberálnej demokracie pri rešpektovaní rôznych kultúrnych skupín (*Multicultural Citizenship: A Liberal Theory of Minority Rights*, 1996). Základným prameňom štúdia moderného multikulturalizmu je nepochybne i dielo americkej politologičky **Iris Marion Youngovej**, ktorá sa zaoberala otázkami inklúzie, spravodlivosti, rovnosti a rozmanitosti (*Inclusion and Democracy*, 2002; *Justice and the Politics of Difference*, 2011).

Kritika multikulturalizmu

Vzhľadom na komplexnosť a viacrozmernosť koncept multikulturalizmu čelí i kritike a vyvoláva široké spektrum názorov a reakcií (Huntington, 2001; Chua, 2004; Caldwell, 2009, in: Carr, 2010; Scruton, 2014 a ďalší). Kým jeho zástancovia a zástankyne vnímajú multikulturalizmus ako nástroj na podporu inklúzie a rešpektu v pluralitnej spoločnosti, kritici a kritičky vyjadrujú obavy z jeho realizácie a vznikajúcich nezamýšľaných dôsledkov. Skeptický pohľad na multikulturalizmus je vyjadrený v konkrétnych argumentoch, ktorých zhrnutie a zovšeobecnenie je obsahom nasledujúceho textu.

Kritici a kritičky tvrdia, že v multikultúrnej spoločnosti existuje riziko segregácie rôznych kultúrnych skupín namiesto ich integrácie do majoritnej spoločnosti. To môže v konečnom dôsledku podľa nich viesť k vytvoreniu tzv. „kultúrnych enkláv“, kde niektoré skupiny žijú izolovane od väčšinovej spoločnosti. Niektorí kritici a kritičky argumentujú tiež tým, že multikulturalizmus môže ohroziť alebo oslabiť zdieľané kolektívne alebo národné hodnoty v dôsledku vyzdvihovania individuálnych kultúrnych rozdielov. Ak

sú určité kultúrne zvyky alebo normy v rozpore so základnými hodnotami majoritnej spoločnosti, tento nesúlad môže vyvolať sociálne napätie. Existuje tiež názor, že multikulturalizmus je často povrchný a orientovaný skôr na viditeľné aspekty kultúry (jedlo, hudba, odevy) namiesto hlbokého porozumenia a rešpektovania kultúrnych hodnôt a zvyklostí.

Najvýraznejším argumentom kritiky multikulturalizmu je predovšetkým partikularizmus v ňom presadzovaný (osobitosti a špecifiká jednotlivých kultúr). Kritika upozorňuje, že je nevyhnutné, aby bol upriamený väčší dôraz na univerzálne hodnoty a práva platné pre všetkých bez ohľadu na kultúrne prostredie.

Pri kritickej reflexii konceptu multikulturalizmu je dôležité zobrať do úvahy fakt, že kritika často prichádza z rôznych ideologických úrovní a zameriava sa na rôznorodé aspekty tohto konceptu. Napriek tomu konštruktívna kritika konceptu multikulturalizmu prispieva k širšej diskusii o jeho výhodách, rizikách a možnej realizácii v súčasnej spoločnosti.

Príklady výskumu v sociálnej práci, v ktorom sa prejavuje koncept multikulturalizmu

Príklad 29: Skúmanie metód a prístupov sociálnej práce pri práci s kultúrnymi skupinami

Tento výskum môže byť zameraný na analýzu metód a prístupov, ktoré sociálni pracovníci a pracovníčky využívajú pri práci s rôznymi kultúrnymi skupinami. Môže zisťovať ako sociálni pracovníci a pracovníčky prispôbujú jednotlivé pracovné stratégie a prístupy individuálnym potrebám rôznych špecifických skupín. Analýza môže tiež zahŕňať porovnanie rôznych intervenčných metód a ich účinnosť v rôznych kultúrnych kontextoch. Výsledky takejto analýzy môžu tak odhaliť účinnosť, resp. neúčinnosť intervenčných stratégií pre konkrétne kultúrne skupiny. Výsledkom by potom mohol byť priestor na vytváranie špecializovaných prístupov pre konkrétne komunity.

Príklad 30: Skúmanie komunikačných bariér medzi sociálnymi pracovníkmi a pracovníčkami vo vzťahu k prijímateľom a prijímateľkám služieb z rôznych kultúrnych prostredí

Takto orientovaný výskumný zámer by mal možnosť zamerať sa na komunikačné bariéry existujúce medzi sociálnymi pracovníkmi a pracovníčkami pri práci s rôznorodými skupinami prijímateľov a prijímateľiek služieb pochádzajúcimi z iných kultúrnych prostredí. Môže skúmať napr. jazykové bariéry, kultúrne rozdiely v komunikácii alebo konflikt v očakávaní poskytovaných služieb, ktoré môžu v konečnom dôsledku ovplyvniť profesionálne vzťahy a výsledky intervencií sociálnej práce. Výsledkom tak môže byť identifikácia konkrétnych bariér a návrh riešení na ich prekorenie (napr. školenia v oblasti kultúrnych kompetencií, využívanie tlmočníkov či vytvorenie kultúrne senzitívnych prístupov).

Tieto príklady výskumu v sociálnej práci poukazujú na dôležitosť pochopenia a rešpektovania kultúrnych rozdielov pri práci s prijímateľmi a prijímateľkami služieb, čo zvyšuje potenciál vytvárania účinnejších a inkluzívnych prístupov v praxi sociálnej práce.

5.2 Environmentálna spravodlivosť

Environmentálna spravodlivosť je v súčasnosti významným trendom vo výskume sociálnych vied, najmä v súvislosti s globálnymi environmentálnymi problémami – zmenami klímy, znečistením a stratou biodiverzity.

Koncept environmentálnej spravodlivosti upozorňuje, že environmentálne bremená, ale i výhody rozvoja by mali byť spravodlivo distribuované medzi rôznymi skupinami ľudí, bez ohľadu na etnickú príslušnosť, pohlavie, národnosť, vek alebo socioekonomický status.

Za jedného z prvých výskumníkov, ktorí sa zaoberali environmentálnou spravodlivosťou, je považovaný **Robert D. Bullard**. Bullardove práce na konci 20. storočia (napr. *Dumping in Dixie: Race, Class, and Environmental Quality*, 1990, in: Bullard, 2019) upozorňovali na nerovnomerné rozloženie environmentálnych bremien vo vzťahu k afroamerickej komunite v USA. Významnou osobnosťou v oblasti environmentálnej spravodlivosti je i **Dorceta E. Taylorová**, ktorá svojimi výskumami a analýzami (*Toxic Communities: Environmental Racism, Industrial Pollution, and Residential Mobility*, 2014; *The Rise of the American Conservation Movement: Power, Privilege, and Environmental Protection*, 2016) výraznou mierou prispela k rozvoju skúmania vplyvu rodových a etnických nerovností na environmentálne rozhodovanie a správanie.

Podobne sa environmentálnymi otázkami súvisiacimi s etnikami, triedami a rodovou nerovnosťou zaoberá **David N. Pellow**. Jeho práce (napr. *What is Critical Environmental Justice?*, 2018, in: Amiri, 2020) sa zameriavajú na siete environmentálnej spravodlivosti v súvislosti s environmentálnymi rizikami, ktorým čelia marginalizované skupiny.

Okrem spomenutých osobností zameriava svoju pozornosť na problémy spojené s environmentálnou spravodlivosťou ako konceptu skúmania v sociálnych vedách mnoho ďalších výskumníkov a výskumníčok (napr. Agyeman, 2005, Morelo-Frosch et al., 2011; Sandler, Pezzullo, 2007 a ďalší). Koncepcia environmentálnej spravodlivosti je rovnako v súčasnosti etablovaná i v sociálnej práci (napr. Nesmith, Smyth, 2015; Fogel, Barkdull, Weber, 2019; Bright, 2021; Levická, Vaceková, 2021).

Hlavné charakteristiky environmentálnej spravodlivosti vo výskume sociálnych vied

Jednotiacimi prvkami v rámci konceptu environmentálnej spravodlivosti vychádzajúc z vyššie spomenutých významných publikácií sú nasledujúce aspekty:

- **Nespravodlivé rozdelenie environmentálneho bremena** – bývanie marginalizovaných a znevýhodnených komunít býva často situované v oblastiach s vyšším stupňom znečistenia, napríklad v blízkosti priemyselných zariadení, skládok odpadu alebo diaľnic. Tieto komunity tak čelia väčšiemu zdravotnému riziku zo znečistenia.
- **Nerovný prístup k zdrojom** – prístup k environmentálnym zdrojom (čistá voda, zdravé potraviny a pod.) je často nerovnomerný a závisí na socioekonomickom postavení.
- **Participácia v rozhodovaní** – jedným z hlavných princípov environmentálnej spravodlivosti je zabezpečiť rovnaké možnosti rozhodovania všetkých komunít v environmentálne ohrozených oblastiach.
- **Klimatická spravodlivosť** – v súvislosti so zmenami klímy je myšlienka klimatickej spravodlivosti založená na odmietaní nespravodlivého podielu negatívnych klimatických dôsledkov. To znamená, že krajiny alebo komunity, ktoré prispeli k zmene klímy najmenej, nemajú znášať rovnaký podiel negatívnych dôsledkov ako tie, ktoré sa na zmene klímy podieľajú vo väčšej miere. Naopak, majú mať spravodlivý prístup k zdrojom a riešeniam klimatických problémov.
- **Globálna v. lokálna perspektíva** – výskum v oblasti environmentálnej spravodlivosti sa môže zaoberať lokálnymi, národnými aj globálnymi otázkami, pričom môže vynakladať snahu o identifikáciu nespravodlivosti a jej riešení na rôznych úrovniach.

Kritika konceptu environmentálnej spravodlivosti

Hoci koncept environmentálnej spravodlivosti získava uznanie v akademickom prostredí, je rovnako ako iné koncepcie podrobovaný kritickým argumentom. Tieto argumenty však často formulujú samotní autori presadzujúci prístup environmentálnej spravodlivosti (Agyeman, 2005; Pellow, 2018; Bullard, 2019). Kritika preto nevystupuje nevyhnutne proti samotnému základnému princípu

environmentálnej spravodlivosti, ale smeruje vo väčšine prípadov k jej aplikácii a metodologickým problémom skúmania, ktoré môžu často vychádzať z politického presvedčenia. Dôležité sú tiež ekonomické argumenty upozorňujúce na to, že opatrenia zamerané na zabezpečenie environmentálnej spravodlivosti môžu mať negatívne ekonomické dôsledky v podobe vysokých nákladov alebo potenciálnej straty pracovných miest. Podľa tohto názoru by sa mal uprednostňovať ekonomický rast a pracovné príležitosti pred environmentálnymi problémami.

Pomerne častým argumentom je tiež myšlienka individuálnej zodpovednosti. Kritika konceptu environmentálnej spravodlivosti je namierená v tomto zmysle na neprimerané zdôrazňovanie kolektívnej a štátnej zodpovednosti na úkor individuálnej. Z tohto hľadiska by tak mali jednotlivci prijímať väčší podiel zodpovednosti za svoje vlastné environmentálne rozhodnutia.

Príklady výskumu v sociálnej práci, v ktorom sa prejavuje koncept environmentálnej spravodlivosti

Príklad 31: Výskum vplyvu skládok odpadu na marginalizované komunity

Jedným zo základných princípov environmentálnej spravodlivosti je upriamovať pozornosť na problém vystavenia zraniteľných a ekonomicky znevýhodnených komunit nepriaznivým environmentálnym vplyvom. V sociálnej práci je preto možné navrhnúť výskumný zámer, ktorý sa orientuje na vplyv skládok odpadu alebo iných znečisťujúcich zariadení na vylúčené komunity žijúce v ich blízkosti. Takto nastavený výskum by mohol skúmať fyzické i psychické zdravie komunity, jej prístup k zdrojom alebo možnostiam zúčastňovať sa na rozhodovacích procesoch týkajúcich sa životného prostredia v danej lokalite.

Príklad 32: Výskum vplyvu environmentálnej záťaže na rómске komunity vo vylúčených lokalitách

Rómske komunity žijúce vo vylúčených lokalitách v niektorých európskych krajinách často trpia dvojitou diskrimináciou – ako etnická menšina sú často vylučované zo spoločnosti a súčasne sú vystavené nepriaznivým environmentálnym podmienkam v dôsledku ich geografického umiestnenia a nedostatku verejných služieb. Výskum orientovaný na túto skúmanú skupinu by mohol byť zameraný na mapovanie a analýzu environmentálnych problémov v oblastiach, kde žijú rómske komunity (napr. nelegálne skládky, znečistenie vody, vystavenie škodlivým látkam...). Výskum môže analyzovať vplyv týchto environmentálnych faktorov na zdravie, vzdelanie, ekonomické či sociálne príležitosti na život členov komunity. Výsledky tohto výskumu by mohli identifikovať primárne bariéry a možnosti na zlepšenie environmentálnych podmienok v týchto lokalitách vrátane účasti rómskej komunity v rozhodovacích procesoch.

Uvedené príklady demonštrujú možnosti využitia konceptu environmentálnej spravodlivosti a jeho uplatnenia vo výskume sociálnej práce. Príklady berú do úvahy kombináciu sociálnych a environmentálnych faktorov, ktoré ovplyvňujú zraniteľné skupiny.

5.3 Gender a queer štúdie

Významnou súčasťou sociálneho výskumu v súčasnosti je trend genderových a queer štúdií. Hoci ide pôvodne o dve odlišné oblasti skúmania, aktuálne teoretické východiská naznačujú prepojenie týchto dvoch oblastí do jedného spoločného modelu skúmania.

Tento výskumný trend sa rozvíja predovšetkým v priebehu posledných desaťročí. Takto orientované štúdie zameriavajú svoju pozornosť predovšetkým na otázky pohlavia, sexuálnej orientácie či sexuálnej a genderovej identity v spoločnosti. Genderové a queer štúdie však nie je možné označovať výhradne ako výskumný trend. Ide tiež o reakciu na aktuálne spoločenské zmeny a potreby

jednotlivcov či komunit. I z toho dôvodu je pre sociálnu prácu táto oblasť aktuálna.

Gender studies (štúdie rodu) sú dôležitým trendom vo výskume sociálnych vied dlhšie ako queer štúdie. Zameriavajú sa na skúmanie genderovej identity, genderových vzťahov a genderových nerovností v spoločnosti. Gender studies ako teória je úzko prepojená s feministickým myslením.

Americká filozofka a genderová teoretička **Judith Butlerová** ako významná súčasná predstaviteľka feminizmu a gender teórie vo svojej práci (*Gender Trouble: Feminism and the Subversion Identity*, 2015) argumentuje, že gender nie je niečo, čo je automaticky dané, ale niečo, čo si vytvárame. Táto práca mala v 90. rokoch výrazný vplyv na rozvoj genderových štúdií. Medzi kľúčové texty skúmania genderu a feministického myslenia patrí dielo francúzskej filozofky **Simone de Beauvoir** (*The Second Sex*, 2015), v ktorom skúma konštrukciu ženskej identity a spoločenskú nerovnosť medzi mužmi a ženami. Medzi významné predstaviteľky genderových štúdií je možné zaradiť tiež americkú sociologičku **Judith Lorberovú**. Lorberová vo svojich výskumoch kladie dôraz na skúmanie genderovej socializácie a konštrukcie genderovej identity (*Gender and the Social Construction of Illness*, 2002, in: Lorber, Moore, 2002; *Gender Bodies: Feminist Perspectives*, 2008, in: Yogan, 2008 a ďalšie). Jej práce sa zameriavajú na proces vytvárania spoločenských noriem spojených s rodovými rozdielmi. Zaujímavými prácami prispieva do diskusie v rámci genderových štúdií austrálska sociologička **Raewyn W. Connellová**. Connellová je autorkou konceptu tzv. „hegemonické maskulinity“ (*Masculinities*, 2005), v ktorom skúma vytváranie noriem spoločnosti pre mužov a vplyv týchto noriem na vzťah medzi mužmi a ženami. Trend gender studies výrazne ovplyvňuje spôsob, akým veda chápe a analyzuje gender vo vzťahu k iným sociálnym faktorom. I v sociálnej práci sa koncepty genderových štúdií v poslednom období čoraz častejšie využívajú ako výskumné východiska v rôznych oblastiach zameriavajúcich svoju pozornosť napríklad na rozbor rodovej nerovnosti v praxi sociálnej práce, jej vzdelávaní či rodovo podmieneného násillia (napr. Pease,

2011; Hicks, 2015; Gřundělová, 2015; 2019; Mallinger et al., 2016; Fleckinger, 2019).

Niektoré významné prvky gender štúdií vzhľadom na vyššie popísanú literatúru zahŕňajú:

- **Komplexnosť genderu** – gender studies sa snažia prekročiť tradičný binárny pohľad na gender (muži v. ženy) a rozširovať chápanie rodu ako spektra. Skúmajú rôzne aspekty genderovej identity vrátane genderovej expresie, genderovej performativity a spôsobov prepojenia genderu s ďalšími sociálnymi faktormi (napr. etnická príslušnosť, spoločenská trieda či sexuálna orientácia).
- **Analýza rodových nerovností** – výskum v rámci gender studies sa venuje tiež skúmaniu genderových nerovností, ktoré existujú v rôznych oblastiach spoločnosti (napr. pracovný trh, politika, rodinné vzťahy, vzdelávanie...). Tieto štúdie odhaľujú prejavy genderu v rôznych súvislostiach a jeho vplyv k prístupu k príležitostiam a spoločenským zdrojom.
- **Interdisciplinárny prístup** – gender studies často pracujú s interdisciplinárnym modelom skúmania a spájania poznatkov z rôznych oblastí (sociológia, psychológia, antropológia, história, politické vedy a ďalšie). Vyjadrujú tak snahu o komplexnejšie a holistické pochopenie genderových otázok.
- **Aktivizmus a transformácia spoločnosti** – tieto štúdie sú často prepojené s aktivizmom a snahou o sociálnu spravodlivosť. Gender studies pomáhajú identifikovať problémy spojené s genderom a navrhujú riešenia a zmeny v spoločnosti.
- **Kritický pohľad na tradície** – gender studies upriamujú kritický pohľad na tradičné genderové normy a predstavy. Tieto štúdie sa snažia odhaľovať a dekonštruovať genderové stereotypy a patriarchálne štruktúry, ktoré môžu viesť k nerovnostiam a diskriminácii.

Queer (LGBTIQ+) štúdie vo výskume sociálnych vied sú vo všeobecnosti zamerané na štúdium sexuálnej orientácie, ale i genderovej identity v súvislosti so sociálnymi faktormi života osôb patriacich do tejto populácie v rámci spoločnosti. Pojem „queer“ v súčasnosti predstavuje široký inkluzívny termín vyjadrujúci opis individuálnej sexuality či rodovej identity nezapadajúcej do štandardných binárnych definícií pohlavia alebo sexuality. Termín „queer“ tak môže obsahovať rôzne formy sexuálnej orientácie a rodovej identity, odlišujúce sa od ich tradičného chápania v spoločnosti (ILO, 2022). V akademickej diskusii sa tento pojem využíva v rámci queer teórie – interdisciplinárnej oblasti zaoberajúcej sa štúdiom sexuálnej orientácie, rodovej identity a spoločenskej konštrukcie sexuality a genderu.

Jednou z prvých odborníčok, ktoré skúmali koncept queer teórie bola americká odborníčka v oblasti genderových štúdií **Eve Kosofsky Sedgwicková**. Jej dielo *Epistemology of the Closet* (1990) je jednou zo základných prác v oblasti queer štúdií. Výrazný vplyv na teórie týkajúce sa sexuálnej orientácie a identity majú práce francúzskeho Filozofa **Michela Foucaulta**. Hoci diela Foucaulta neboli špecificky orientované na teóriu queer, jeho významné diela na tému moci a sexuality (*The History of Sexuality*, 1976, in: Foucault, 1999; *Discipline and Punish*, 1975, in: Foucault, 2004; *Society Must Be Defended*, 1976) majú zásadný vplyv na výskum v tejto oblasti. Významnou predstaviteľkou queer štúdií je americká pedagogička a teoretička **Bell Hooksová** (vlastným menom Gloria Jean Watkinsová), ktorej významné práce (*Outlaw Culture: Resisting Representations*, 1994; *Feminism is for Everybody: Passionate Politics*, 2000) sa zaoberajú intersekciónalným (pozri kap 5.1.3) prístupom k sexuálnej orientácii. Americký sociológ **Steve Epstein** sa svojím výskumom (*Impure Science: AIDS, Activism, and the politics of Knowledge*, 1996, in: Sandstrom, Cox, 1999; *Inclusion: The Politics of Difference in Medical Research*, 200, in: Nelson, 2009 a ďalšie) sústreďuje na sociálnu konštrukciu sexuálnej orientácie. Jeho práce sa zameriavajú predovšetkým na výskum a zdravotnú starostlivosť v kontexte sexuálnej orientácie a rodovej identity.

Oblasť queer štúdií sa vo výskumoch viacerých autoriek (napr. Hooks, 1994; 2000 či Butler, 2006, 2015) prepája predovšetkým s oblasťami feminizmu a gender studies. Hoci mnohé z prác týchto autoriek sa nezaobierajú výhradne queer témami, ich obsah a myšlienky prispievajú k diskusii o sexuálnej orientácii, genderovej identite a rovnosti v rámci širšieho feministického kontextu.

Queer štúdie však majú svoje miesto i v sociálnej práci, ktorá upriamuje svoju pozornosť na samotnú queer teóriu a vzdelávanie, skúmanie intersekcionality vo vzťahu k rôznym formám diskriminácie a vplyvu na prístup k sociálnym službám, ale i skúmanie psychosociálnych potrieb transrodových osôb pri tranzícii či diskriminácii queer komunit (napr. MacKinnon, 2011; Hašková, Pomklová, 2015; Hillock, Mulé, 2017; Argüello, 2019; Šimko, Šlosár, 2019; Mehrotra et al., 2023)

Najdôležitejšie charakteristiky súčasných queer štúdií vzhľadom na vyššie popísanú literatúru zahŕňajú:

- **Identita a identifikácia** – queer štúdie sa zaoberajú skúmaním identifikáciou vlastnej sexuálnej orientácie a rodovej identity jednotlivcov, ako i formovaním identity v čase a jej vplyvu na život jednotlivca i komunity.
- **Diskriminácia a nerovnosť** – takto orientované štúdie analyzujú rôzne formy diskriminácie a nerovnosti, ktorým sú osoby s queer identitou vystavené. Skúmajú právne, sociálne a kultúrne faktory prispievajúce k diskriminácii a snažia sa navrhovať opatrenia na zmiernenie týchto problémov.
- **Intersekcionalný prístup** – queer štúdie vychádzajú zväčša z intersekcionalného prístupu zohľadňujúceho vzájomné prepojenie sexuálnej orientácie a genderovej identity s ďalšími faktormi (napr. etnická príslušnosť, spoločenská vrstva či status, náboženstvo, fyzické zdravie a pod.). Presadzuje sa tu postoj, že skúmanie queer faktorov a skúseností jednotlivcov nie je izolované od iných aspektov ich života.

- **Rodinné a sociálne vzťahy** – queer štúdie skúmajú tiež rodinné a sociálne vzťahy vrátane manželstiev a partnerstiev, adopcií a rodičovstva osôb s queer identitou. Snažia sa tak prispievať k širšiemu verejnému diskurzu o rodinnej štruktúre a inkluzívnej politike.
- **Kultúrne aspekty** – tieto štúdie sa zaoberajú aj kultúrnymi aspektmi queer komunit (napr. umenie, literatúra, film a pop-kultúra). Analyzujú prejavy queer v rôznych kultúrach a spoločnostiach a ich vplyv na šírenie pozitívnych alebo negatívnych stereotypov.
- **Aktivizmus a zmena spoločnosti** – trend queer štúdií sa podobne ako gender studies často spája s aktivizmom a snahou o dosiahnutie rovnakých práv a uznania pre osoby s queer identitou. Výskum v tejto oblasti podporuje verejnú diskusiu a formovanie verejnej politiky.

Kritika gender a queer štúdií

Vzhľadom na aktuálnu a rozmanitú diskusiu v oblasti genderových a queer štúdií je možné identifikovať niekoľko zásadných argumentov kritiky týchto prístupov v sociálnom výskume formulovaných často i samotnými autormi a autorkami podporujúcimi tieto prístupy (Crenshaw, 1991; Halberstam, 1998; Rubin, 2006; Wilchins, 2004; Butler, 2015; Hooks, 2015), ktoré sú vzájomne prepojené a môžeme ich vnímať ako spoločné pre oba prístupy. Argumenty kritiky sú zhrnuté v nasledujúcom texte.

Kritika genderových štúdií i štúdií queer sa vo veľkej miere sústreďuje na ideologický charakter skúmania rodu a sexuálnej orientácie či identity. Často sa argumentuje vplyvom politickej korektnosti, ktorej dôsledkom môže byť bránenie voľnému skúmaniu a diskusii. Podobne je tu i argument zahŕňajúci názor, že tieto oblasti sa stali akousi formou akademického aktivizmu, v ktorom je dôležitejšia propagácia určitých politických názorov než objektívny vedecký výskum. Niektorí kritici a kritičky teda zastávajú názor, že gender a queer štúdie v skutočnosti neskúmajú reálne empirické

dôkazy, ale podporujú politickú agendu. Z toho pramení i ďalší argument vzťahujúci sa nedostatočnú vedeckú rigoróznosť týchto smerov skúmania. Kritika spočíva v tvrdení, že niektoré výskumy v rámci gender a queer štúdií nie sú dostatočne vedecké, prípadne, že nespĺňajú štandardné kritériá kladené na vedecký výskum. Poukazuje sa tiež na nedostatok diverzity vo výskume, čiže na nedostatočné zastúpenie rôznych perspektív a názorov, najmä tých, ktoré sú voči týmto prístupom skeptické.

Z hľadiska výskumu je tiež častým argumentom rozptýlenosť genderu ako výskumného problému, ktorý nemá jasne zadefinované štruktúry a hranice. Je preto pomerne ťažké určiť, ktoré konkrétne aspekty problému patria pod genderové štúdie a ktoré už nie.

Príklady výskumu v sociálnej práci, v ktorom sa prejavujú prvky gender a queer štúdií

Príklad 33: Domáce násilie a genderové nerovnosti

Výskum v oblasti domáceho násillia často zahŕňa analýzu genderových nerovností a ich vplyvu na vznik a dôsledky násillia v rodinách. Sociálni pracovníci a pracovníčky pracujúci s obeťami domáceho násillia môžu skúmať vplyv genderových stereotypov a patriarchálnej štruktúry na dynamiku násillia, ale napr. i spôsob interakcie obeť a páchatel'ov so sociálnym systémom a inštitúciami. Genderová štúdia v tomto kontexte pomáha lepšie pochopiť príčiny a formy domáceho násillia, či možnosti reakcie naň.

Príklad 34: Práca s queer komunitou

Sociálni pracovníci a pracovníčky pracujúci s queer osobami môžu čeliť špecifickým výzvam a potrebám týkajúcim sa genderovej identity a sexuálnej orientácie. Genderová štúdia sa v tejto oblasti zameriava na otázky metód práce s osobami disponujcimi rôznymi genderovými identitami, alebo spôsobov zabezpečenia inklúzie a dôstojnosti napr. v pracovnom prostredí, zdravotníckych zariadeniach či sociálnych službách. Súčasťou sa tak stáva

i štúdium diskriminácie, stigmatizácie a iných sociálnych problémov, ktorým sú vystavené osoby s queer identitou.

Uvedené príklady poukazujú na význam genderových a queer štúdií vo výskume v sociálnej práci. Analýzy využívajúce tieto prístupy upozorňujú na faktory a nerovnosti, ktoré majú významný vplyv na životy prijímateľov a prijímateľiek služieb i na prácu sociálnych pracovníkov a pracovníčok. Genderová a queer perspektíva pomáha zlepšiť porozumenie komplexných sociálnych problémov a prispieva k vyvázenejšiemu a spravodlivejšiemu prístupu k službám.

5.4 Technosociológia

Ďalším významným trendom vo výskume sociálnych vied súčasnosti je technosociológia ako multidisciplinárna oblasť skúmania, ktorá svoju pozornosť upriamuje na štúdium vzťahov medzi spoločnosťou a technológiami.

Zaoberá sa otázkami vplyvu technologických inovácií na spoločenské vzťahy, kultúru, politiku, ekonomiku a ďalšie aspekty ľudskej činnosti.

Rovnako sa zaoberá i samotným formovaním vývoja technológií na základe spoločenských potrieb, hodnôt a štruktúr.

Vznik technosociológie ako uceleného myslenia sa začal formovať v druhej polovici 20. storočia ako reakcia na silnejúcu úlohu technológií v spoločnosti so snahou pochopiť ich vplyv na jednotlivcov i spoločnosť ako celok. Najvýznamnejší vplyv na rozvoj technosociológie majú predovšetkým americkí autori a autorky.

Mediálny teoretik **Neil Postman** už v polovici 80. rokov 20. storočia študoval vplyv masmédií na spoločnosť. Jeho práca *Amusing Ourselves to death* (1985) je jedno zo základných textov na štúdium technosociologického myslenia. V tom istom období predstavil

svoju prácu i americký filozof **Langdon Winner** (*The Whale and the Reactor*, 1986). Winner vo svojej práci podrobuje analýze politickej a etickej otázky spojené s technológiami vrátane otázok moci a kontroly. Winnerova práca patrí rovnako medzi kľúčové diela v oblasti technosociológie. Americká biologička a historička **Donna Harawayová** sa podobne zaoberá vzťahom medzi technológiami a ľudskou spoločnosťou (*Cyborg Manifesto*, 1991, in: Haraway, 2016), dôraz však kladie na feministický pohľad. Psychologické a sociálne aspekty vo vzťahu medzi ľuďmi a technológiami vo svojich výskumoch študuje americká psychologička **Sherry Turkleová**. Turkleová vo svojej práci *Alone Together* (2011) skúma vplyv digitálnych technológií na ľudské vzťahy a komunikáciu. Vplyvom digitálnej komunikácie na spoločnosť v ekonomickej rovine sa venuje španielsky sociológ **Manuel Castells**. Jeho trilógia *The Information Age: Economy, Society and Culture* (1996, 1997, 1998, in: Castells, 2010), v ktorej popisuje vzájomný vzťah medzi sociálnymi, ekonomickými a politickými aspektami spoločnosti, sa stala základným dielom nevyhnutným na štúdium technosociológie.

Medzi zásadné oblasti výskumu charakterizujúce technosociologické východiská vzhľadom na vyššie uvedenú literatúru patria predovšetkým:

- **Vzťah medzi technológiou a spoločnosťou** – technosociológia študuje vplyv technologických inovácií na spôsob ľudskej komunikácie, práce, vzdelávania či zábavy. Ide o štúdium zmien spoločenských vzťahov a štruktúr prostredníctvom vplyvu technológií.
- **Digitálna revolúcia** – s nástupom digitálnej éry sa stala technológia dôležitým aspektom života spoločnosti. Technosociológia skúma tiež vplyv procesu digitálnej revolúcie na komunikáciu, prácu, politiku, kultúru a ďalšie aspekty spoločnosti.
- **Digitálna nerovnosť** – technosociológia skúma tiež rozdiely v prístupe k technológiám medzi rôznymi skupinami spoloč-

nosti (napr. vekové skupiny, pohlavie, spoločenské vrstvy či marginalizované skupiny). Zaoberá sa otázkou prístupu k digitálnym nástrojom a kompetenciám rôznych skupín a jednotlivcov v spoločnosti.

- **Virtuálna komunikácia** – technosociológia vyvíja snahu o analýzu vplyvu internetu a sociálnych médií na komunikáciu a sociálne interakcie. Skúma tiež zmeny vzťahov medzi jednotlivcami v online prostredí.
- **Etické a sociálne dôsledky** – technosociológia venuje pozornosť i etickým a sociálnym dôsledkom technologických inovácií (sú to napr. otázky súkromia, bezpečnosti, spravodlivosti a rovnosti, ktoré vznikajú v súvislosti s novými technológiami).
- **Kultúrne aspekty** – technosociológia sa orientuje tiež na vplyv technológie na kultúru a identitu. Skúma tak zmeny vzťahov medzi jednotlivcami a spoločnosťou, ku ktorým dochádza prostredníctvom digitálnych médií, sociálnych sietí a online komunikácie.
- **Ekonomické dôsledky** – technosociológia upriamuje svoju pozornosť na výskum vplyvu technológie na ekonomiku vrátane zamestnanosti, produktivity a hospodárskeho rozvoja.

Technológie a sociálna práca

Vzhľadom na to, že technológie zohrávajú dnes už nevyhnutnú úlohu vo všetkých dimenziách ľudskej činnosti, ich uplatnenie sa stáva prirodzené i v praxi sociálnej práce. Využitie technológií v sociálnej práci je témou vedeckých príspevkov v podstate od začiatku nového milénia a mimoriadne frekventovanou najmä v súčasnosti (Sapey, 1997; Parrott, Madoc-Jones, 2008; Brownlee et al., 2009; Parton, 2009; Goldkind, Wolf, 2015; López Peláez, Marcuello-Servós, 2018; De Mesa, 2021; Mydlíková et al., 2019; Mydlíková, Patyi, 2021; Møler Jørgensen et al., 2022; Markovič, 2022; Vaska, Vrťová, 2022; Afrouz, Lucas, 2023).

Na základe množstva vyššie uvedených rozmanitých prác je tak možné zhrnúť najvýznamnejšie aspekty sociálnej práce vo vzťahu s technológiami:

- **Digitálne nástroje na komunikáciu** – sociálni pracovníci a pracovníčky môžu využívať digitálne platformy a aplikácie na komunikáciu s prijímateľmi a prijímateľkami služieb, čo umožňuje flexibilnejšie a dostupnejšie poradenstvo a podporu.
- **Online poradenstvo** – on-line poradenstvo poskytuje dostupnú alternatívu v prípadoch, keď nie je možné využívať tradičné metódy.
- **Elektronické záznamy a správa dát** – digitálne systémy na správu prípadov a elektronické záznamy umožňujú sociálnym pracovníkom a pracovníčkam efektívne spracovávať a analyzovať údaje o prijímateľoch a prijímateľkách služieb. Tieto systémy zlepšujú koordináciu služieb, monitorovanie progresu a plánovanie intervencií.
- **E-learning a online supervízia** – technológie ponúkajú nové možnosti na vzdelávanie a odborný rast sociálnych pracovníkov a pracovníčok. On-line kurzy, webináre, virtuálne workshopy, ale i online supervízie umožňujú prístup k najnovším poznatkom a metodikám v oblasti sociálnej práce.
- **Digitálne nástroje na podporu rozhodovania** – algoritmy umelej inteligencie môžu pomáhať sociálnym pracovníkom a pracovníčkam pri hodnotení potrieb prijímateľov a prijímateľiek služieb a pri výbere najvhodnejších intervencií. Tieto technológie môžu zvyšovať efektivitu a objektivitu rozhodovacích procesov.
- **Sociálne siete a komunitné platformy** – technológie umožňujú vytvárať on-line komunity, kde môžu ľudia hľadať podporu, zdieľať skúsenosti a získavať informácie o dostupných službách.
- **Elektronické diagnostické nástroje** – odborníci a odborníčky v sociálnej práci môžu využívať informačné technológie na navrhovanie diagnostických nástrojov, ktoré zefektívňujú posudzovanie sociálnej situácie prijímateľov a prijímateľiek služieb.

Prejav technosociológie v sociálnej práci teda zahŕňa širokú škálu technologických nástrojov a prístupov, ktoré zlepšujú poskytovanie sociálnych služieb a podporujú väčšiu inkluzivitu a dostupnosť týchto služieb pre rôzne skupiny ľudí i samotných sociálnych pracovníkov a sociálne pracovníčky.

Kritika technosociológie

Špecifickým aspektom technosociológie, podobne ako pri väčšine súčasných teoretických smerov myslenia, je jej kritická reflexia. Vzhľadom na to, že táto disciplína nie je výrazne kontroverznou oblasťou ako iné smery poznávania sociálnych vied, argumenty, ktoré súvisia najmä so spôsobom skúmania vzťahov medzi technológiami a spoločnosťou, formulujú často samotní autori a autorky, ktorí ovplyvnili jej vznik (Postman, 1985; Winner, 1986; Turkle, 2011). Títo autori a autorky v rámci kritickej reflexie upriamujú pozornosť predovšetkým na dôležitosť kritického myslenia a etických úvah pri skúmaní vzťahov medzi technológiami a spoločnosťou. Kritika technosociológie zovšeobecnená v nasledujúcom texte sa tak opiera o niekoľko argumentov, ktoré formulujú jej samotní tvorcovia a tvorkyne a ktoré súvisia so spôsobmi a metódami skúmania vzťahu medzi technológiami a spoločnosťou.

Jedným z primárnych kritických argumentov je determinizmus technosociológie. Znamená to, že tento prístup vo výskume vyzdvihuje vplyv technológie na spoločnosť, avšak zväčša ignoruje spätnú väzbu a vplyv spoločnosti voči technológiám. Podpora deterministického prístupu môže tak viesť k nadmernej regulácii alebo odmietaniu nových technológií bez dostatočnej analýzy.

V kritických argumentoch tiež prevláda názor, že technosociológia môže niekedy zjednodušovať komplexný vzťah medzi technológiami a spoločnosťou, pretože sa zameriava len na špecifické aspekty technológií a zanedbáva tak kontext viacrozmerosti tohto vzťahu. V tejto súvislosti prevláda i argument o zanedbávaní kultúrnych a historických kontextov ovplyvňujúcich vnímanie a používanie technológií spoločnosťou, čím dochádza k strate zlo-

žitosti a rôznorodosti vzťahu medzi spoločnosťou a technológiami.

Nedostatočná pozornosť sa podľa kritiky prejavuje aj pri etických otázkach spojených s technológiami, keď technosociológia neposkytuje dostatočný priestor na diskusiu o otázkach súkromia, bezpečnosti a morálnej zodpovednosti.

Príklady výskumu v sociálnej práci, v ktorom sa prejavujú prvky technosociológie

Príklad 35: Výskum digitálnej nerovnosti

Technosociológia sa môže využívať na analýzu digitálnej nerovnosti, teda rozdielov v prístupe k technológii a digitálnym zdrojom medzi rôznymi skupinami obyvateľstva. Súčasťou výskumu môže byť napr. skúmanie prístupu k internetu, digitálnym zariadeniam, komunikačným technológiám a digitálnym informačným zdrojom medzi rôznymi socioekonomickými skupinami alebo komunitami. Technosociologický prístup tak môže pomôcť k identifikácii faktorov prispievajúcich k digitálnej nerovnosti a navrhovať spôsoby, ako ju znižovať.

Príklad 36: Online poradenstvo a jeho účinnosť

Technosociológia môže byť dôležitým východiskom výskumu týkajúceho sa online poradenstva. Výskumníci a výskumníčky môžu skúmať vplyv technológie na komunikáciu medzi sociálnymi pracovníkmi a pracovníčkami a prijímateľmi/prijímateľkami služieb, ako aj účinnosť tohto typu poradenstva v porovnaní s tradičnými formami osobnej interakcie. Súčasťou tohto výskumného zámeru môže byť analýza textových správ, elektronických konverzácií alebo videohovorov medzi sociálnymi pracovníkmi/pracovníčkami a prijímateľmi/prijímateľkami služieb.

5.5 Posthumanizmus

Posthumanizmus ako teoretický prístup v sociálnych vedách je jednou z najaktuálnejších perspektív vo výskume spoločnosti.

Ide o stanovisko, v ktorom dochádza k prehodnoteniu tradičného pohľadu na ľudskú identitu, telo a vzťah k technológiám v kontexte postindustriálnej a digitálnej doby.

Tento prístup reflektuje vplyv digitálnej revolúcie, rozvoja genetiky, umelej inteligencie a technických disciplín na spoločnosť.

Koncept posthumanizmu predstavuje pomerne široký a multidisciplinárny prístup prenikajúci do rôznych oblastí sociálnych vied, ktorý sa začal rozvíjať v druhej polovici 20. storočia. Podobne ako technosociológia začal tento prístup získavať na významnosti v 80. a 90. rokoch 20. storočia. Za najvýznamnejšieho predstaviteľa posthumanizmu je možné považovať francúzskeho filozofa **Michela Foucaulta**. Význam Foucaulta vo vývoji myslenia v sociálnych vedách je nepochybný pre mimoriadny presah jeho diela do rôznych oblastí a teoretických prístupov druhej polovice 20. storočia (Abrams, 2004; Diprose, 2009).

Posthumanistický prístup ovplyvnil i ďalší francúzsky filozof **Jacques Derrida** svojou „dekonštrukčnou filozofiou“. Derridova dekonštrukčná filozofia znamená kritický prístup k analýze textov, jazyka a myšlienok, s cieľom odhaliť skryté predsudky a zjednodušenia v nich. Derrida sa snaží rozložiť tradičné antagonizmy (prítomnosť – neprítomnosť, realita – predstava, centrum – periféria) s cieľom poukázať na komplexnosť a mnohoznačnosť jazyka (in: Rekret, 2019). Jeho dielo týmto kritickým prístupom položilo základy postmoderného a posthumanistického myslenia.

Dôležitou osobnosťou súčasného posthumanizmu je francúzsky sociológ a filozof **Bruno Latour**, ktorý svoju pozornosť zameriaval na výskum vzťahov medzi ľuďmi a „neživými entitami“ (*We Have Never Been Modern*, 1993). Latour tvrdí, že svet je v skutočnosti neoddeliteľnou zmesou ľudskej, ale i neľudskej činnosti,

teda spoločenského a prírodného pôsobenia. Ide o zásadnú prácu v rámci súčasného posthumanizmu. V tejto súvislosti sú dôležité tiež diela amerického filozofa **Dona Ihdeho** (*Bodies in Technology*, 2002, in: Clarke, 2004; *Postphenomenology, Embodiment and Technics*, 2010, in: De Preester, 2010 a ďalšie), ktorý sa zaoberá fenomenológiou technológií a vo svojich výskumoch sústreďuje pozornosť na spôsob, ktorým technológie menia ľudské vnímanie sveta. Ihdeho práce prispievajú k diskurzu o technológiách ako neoddeliteľnej súčasťi života jednotlivcov a ich vplyve na individuálne vnímanie človeka.

Otázkami vplyvu digitálnych technológií na vnímanie človeka sa zaoberá tiež americká literárna kritička **N. Katherine Haylesová** (*How We Became Posthuman: Virtual Bodies in Cybernetics, Literature, and Informatics*, 1999; *Unthought: The Power of the Cognitive Nonconscious*, 2017 a iné), ale tiež britský filozof **Andy Clark** (*Supersizing the Mind: Embodiment, Action, and Cognitive Extension*, 2008; *Surfinf Uncertainly: Prediction, Action, and the Embodied Mind*, 2015).

Posthumanistický prístup venuje pozornosť i etike v digitálnom veku. Etickými a ontologickými otázkami súvisiacimi s technológiami sa významne zaoberá taliansky filozof **Luciano Floridi**. Floridi vo svojich dielach (*The Ethics of Information*, 2013; *The logic of Information: A Theory of Philosophy as Conceptual Design*, 2019, in: Černý, 2020) skúma možnosti hodnotenia a regulácie toku informácií v digitálnom veku v súvislosti s koncipovaním návrhov na nové informačné systémy a technológie.

Posthumanistický prístup vo výskume sociálnych vied podnecuje úvahy o budúcnosti ľudskej identity, spoločnosti a kultúry v prostredí neustáleho technologického vývoja. Tento koncept otvára diskusiu o etike, morálke a smerovaní spoločnosti v kontexte rýchlych technologických zmien.

Prístupy autorov v rámci posthumanizmu je možné na základe vyššie spomenutých diel významných autorov zhrnúť v nasledujúcich základných charakteristikách tohto konceptu

- **Rekonštrukcia ľudskej identity** – posthumanizmus sa zaoberá sa otázkou – čo znamená byť „človekom“ v dobe, keď sa technológie môžu integrovať s ľudským telom (napr. cez implantáty, rozšírené reality alebo kybernetické implantáty). Tento prístup teda kladie otázku, či je ľudská identita neoddeliteľne spojená s biologickým telom.
- **Nadmerná závislosť od technológií** – posthumanizmus vyzdvihuje, že spoločnosť je stále viac závislá od technológií a umelo vytvorených (napr. virtuálnych) systémov. Tieto systémy môžu ovplyvňovať ľudské myslenie, komunikáciu a vzťahy. V dôsledku toho posthumanizmus rieši otázku miery autenticity človeka ako samostatného biologického subjektu, vzhľadom na vplyv technológií v každodennom živote.
- **Rozšírená inteligencia** – posthumanizmus skúma tiež otázky o vplyve technológií na možnosti rozšírenia mentálnych schopností človeka (napr. práca s umelou inteligenciou, kybernetickými implantátmi alebo umelou neurálnou sieťou). V tomto zmysle sa potom sa objavujú nové otázky o ľudskej kognitívnej kapacite a vedomí.
- **Zmena vzťahu k prírode** – posthumanizmus upozorňuje na zmenu vzťahu spoločnosti k prírode v dôsledku technologického pokroku. Niektoré varianty tohto prístupu sa zameriavajú na ekologické otázky a dôsledky pre prírodu a biodiverzitu v kontexte technologickej expanzie.
- **Nové formy vzťahov a komunikácie** – predmetom skúmania posthumanizmu sú i nové formy vzťahov a komunikácie vznikajúce v dôsledku prítomnosti digitálnych médií, sociálnych sietí a iných komunikačných technológií (napr. virtuálne vzťahy, on-line komunitné platformy, komunikácia medzi ľuďmi a umelou inteligenciou).

Kritika posthumanizmu

Kritika posthumanizmu, ktorú podobne ako v ostatných trendoch skúmania sociálnych vied formulujú predovšetkým autori a autorky, ktorí ju i definujú (napr. Latour, 1993; Hayles, 1999; Haraway, 2016), ponúka niekoľko relevantných argumentov, ktoré neustále prehodnocujú tento prístup a jeho aktualizáciu. Tieto argumenty vychádzajúce z vyššie spomenutých prác sú zhrnuté v nasledujúcom texte.

Významným argumentom voči posthumanizmu je vyzdvihovanie technologického vývoja a rozvoja umelej inteligencie na úkor postavenia ľudskej bytosti v spoločnosti. Tento argument vyjadruje obavu z bagatelizácie významu ľudskej identity a postavenia v rámci modernej spoločnosti a celého ekosystému sveta.

Kritika sa nevyhýba ani etickým otázkam týkajúcich sa hybridných entít, klonovania, umelej inteligencie a iných tzv. „postľudských“ existencií. Otázky súvisiace so zodpovednosťou, morálnymi hodnotami a právami môžu byť v životnom priestore založenom na spoločnej existencii ľudskej spoločnosti a technologických entít pomerne zložité a nejasné. Existuje tiež obava, že technologický rozvoj, tak ako ho obhajuje posthumanizmus, môže zvyšovať riziko zvyšovania sociálnej nerovnosti. Dôvodom je nerovný prístup k pokročilým technológiám spôsobujúci rozdiely v oblastiach ako zdravotná starostlivosť či prístup k informáciám.

Kritika tiež upozorňuje na dôsledky spojené so zvýšenou závislosťou človeka od technológií, ktorými môže byť napríklad strata určitých schopností alebo zručností jednotlivcov, vyplývajúca z čoraz vyššieho podielu automatizácie a delegovania úloh na technológiu. Niektorí kritici a kritičky argumentujú i problematickým vzťahom posthumanizmu s environmentálnou záťažou. Posthumanistický prístup podľa nich nevenuje dostatočnú pozornosť environmentálnym otázkam a otázkam udržateľnosti. Zdôrazňovanie technologického pokroku by z tohto hľadiska mohlo mať negatívny vplyv na globálne zhoršujúcu sa environmentálnu situáciu.

A nakoniec, posledným zásadným argumentom kritiky posthu-

manizmu sú bariéry k prístupu k informáciám. Posthumanizmus sa totiž často pohybuje v rovine filozofických a akademických diskusií, a preto môže byť dôsledkom nedostupnosť tejto diskusie pre širokú verejnosť, prípadne otázna aplikovateľnosť tohto prístupu v reálnom živote spoločnosti.

Príklady výskumu v sociálnej práci, v ktorých sa môže uplatniť posthumanistický prístup

Príklad 37: Vplyv asistencie umelej inteligencie na starostlivosť o seniorov a seniorky v domácej a inštitucionálnej starostlivosti

V tomto prípade by bol posthumanistický prístup legitímny pri skúmaní zmien v starostlivosti o seniorov vďaka technologickým inováciám. Výskumníci a výskumníčky by sa mohli zamerať na vnímanie vzájomnej interakcie seniorov a senioriek vo vzťahu s umelou inteligenciou a technológiami v ich domácom prostredí a v prostredí inštitucionálnej starostlivosti. Cieľom by tak bolo pochopiť vplyv týchto nových technológií na starostlivosť o seniorov a seniorky. Sústreďoval by sa napr. na skúmanie zmien vzťahov medzi nimi a ich rodinami či sociálnymi pracovníkmi a pracovníčkami, prípadne na etické a morálne otázky vyplývajúce z tohto nového vzťahu medzi ľuďmi a technológiami. Pri realizácii by bolo možné využiť kombináciu kvalitatívneho výskumu (napr. etnografické štúdie) na hlbšie porozumenie každodenného života seniorov a senioriek s technológiou a kvantitatívneho výskumu (ankety, dotazníky) na získanie širšieho prehľadu o preferenciách a postojoch seniorov a senioriek k technológiám. Takýto výskum by mohol poskytnúť dôležité informácie pre sociálnych pracovníkov a pracovníčky pracujúcich so seniormi a seniorkami, rovnako tak by mohol prispieť k širšiemu chápaniu zmien v spoločnosti v dôsledku technologických zmien.

Príklad 38: Digitálna závislosť a jej vplyv na rodinné vzťahy

Výskumníci a výskumníčky by v rámci tohto výskumu mohli skúmať vplyv technologických závislostí na jednotlivcov a ich rodiny. Analýza by

sa mohla zamerať konkrétne na vplyv digitálnych technológií na komunikáciu a interakcie medzi členmi rodiny. Štúdia by prebiehala v prostredí rodiny a zameriavala by sa na zmeny, ktoré moderné technológie prinášajú do rodinného života. Posthumanistický prístup by sa sústreďoval najmä na spôsob, akým rodiny vnímajú samy seba, svojich členov a svoje vzájomné vzťahy v procese technologických zmien.

Rozdiel medzi technosociológiou a posthumanizmom

Hoci sa posthumanistický prístup môže prekrývať s technosociológiou a na prvý pohľad môže ísť o dve podobné konštrukcie, zaoberajúce sa modernými technológiami a ich vplyvom na spoločnosť a jednotlivcov, existujú medzi nimi výrazné rozdiely, ktoré sú zovšeobecnené v nasledujúcej tabuľke 3:

Tab. 3: Rozdiely medzi technosociológiou a posthumanizmom

Technosociológia	Posthumanizmus
je teoretický prístup, ktorý sa zaoberá interakciou medzi technológiami a spoločnosťou.	je filozofický a teoretický prístup, ktorý prekračuje tradičné chápanie ľudskej identity a vzťahu k technológii.
skúma, ako technológie ovplyvňujú vzťahy, správanie, kultúru a sociálne štruktúry.	skúma, ako technologické inovácie a biologické zmeny ovplyvňujú naše chápanie bytia a subjektivity.
zameriava sa na analýzu spôsobov implementácie, používania a vplyvu technológií na každodenný život ľudí.	zameriava sa na prepojenie medzi ľuďmi, technológiami a prírodou, pričom sa zamýšľa nad tým, čo to znamená byť „ľudským“ v kontexte technologického pokroku.
skúma sociálne, kultúrne a politické dôsledky technologických zmien a inovácií.	kladie otázky o technológiách ako súčasť našej identity a existencii možnosti prekonávania biologických obmedzení.
často sa sústreďuje na konkrétne technologické trendy (napr. digitálne médiá, sociálne siete, umelá inteligencia a automatizácia).	často sa týka oblastí ako robotické technológie, biotechnológie, umelá inteligencia, ktoré presahujú tradičné chápanie ľudskej existencie.

Zdroj: vlastné spracovanie

Zhrnutie rozdielov:

Technosociologický prístup sa viac zaoberá praktickými dôsledkami technológií v spoločnosti a ich interakciou s ľuďmi, kým posthumanizmus je teoretický prístup, ktorý sa zameriava na širší filozofický rámec a otázky týkajúce sa ľudskej identity a budúcnosti v kontexte technologických zmien.

5.6 Well-being

Trend výskumu v sociálnych vedách orientovaný na well-being (celkový stav pohody, ktorý zahŕňa fyzické, psychické, sociálne a environmentálne aspekty života jednotlivca alebo komunity) znamená v súčasnosti rastúci význam.

Dôležitosť skúmania well-beingu vo vedeckom prostredí sa začal posilňovať v druhej polovici 20. storočia a jeho vývoj sa odohrával v prostredí rôznych spoločenskovedných disciplín. Začiatky výskumu well-beingu sa najčastejšie spájajú so psychológiou. V 20. storočí sa psychológovia čoraz viac zaujímali o pozitívne aspekty ľudského života. Snažili sa tak odvrátiť svoju pozornosť od výlučného zamerania na problémy ľudí a rôzne poruchy ako negatívne aspekty ich života. Počiatky súčasného skúmania well-beingu v psychológii tak siahajú predovšetkým do 50. a 60. rokov 20. storočia, spojených so vznikom humanistickej psychológie a jej dôrazom na pozitívne aspekty ľudskej existencie, ako sú seberealizácia či osobný rast (napr. Bradburn, 1969).

Štúdium well-beingu však v určitých kontextoch prebiehalo paralelne v rôznych spoločenských vedách. V roku 1974 americký ekonóm **Richard A. Easterlin** formuloval tzv. „Easterlinov paradox“ (*The Economics of Happiness*, 2004), ktorý upozorňuje na to, že pocit šťastia človeka v spoločnosti nie je ovplyvnený rastom HDP, čo je očakávanie štátu. Znamená to, že v priebehu času človek nie je šťastnejší ani napriek jeho stúpajúcemu príjmu. Jedným z vysvetlení je, že subjektívne šťastie je závislé od porovnania vlastného

príjmu jednotlivca s jeho vnímaním priemernej životnej úrovne. Ak sa teda zvyšuje príjem celej spoločnosti, jednotlivci si neuvedomujú zvýšenie životnej úrovne vo svojej individuálnej rovine. Obdobie 70. a 80. rokov bolo vo výskume well-beingu špecifické práve zameriavaním sa na ukazovatele merajúce kvalitu života a well-being na makroúrovni (Stoll, 2014; Oman, 2021).

V roku 1998 predstavil americký psychológ **Martin Seligman** koncept tzv. „pozitívnej psychológie“. Táto nová oblasť sa začala zaoberať štúdiom pozitívnych aspektov ľudského myslenia a správania zahŕňajúcim okrem iného i well-being. Jeho model PERMA, piatich psychologických oblastí prosperity a šťastia (***Positive emotions*** – prežívanie pozitívnych emócií, ***Engagement*** – zaujatie vykonávanou činnosťou, ***Relationships*** – skvalitňovanie a udržiavanie pozitívnych medziľudských vzťahov, ***Meaning*** – význam, zmysel v tom čo robíme, ***Achievement*** – ***Accomplishments*** – úspech, dosahovanie výkonov a cieľov) (Seligman, 2014) je dodnes rešpektovanou vedeckou teóriou.

Mimoriadne podnetným dielom je práca **Toma Ratha** a **Jima Hartera** *Wellbeing: The Five Essential Elements* (2010), ktorá poskytuje komplexný pohľad na možnosti zlepšovania well-beingu zo strany jednotlivcov a organizácií založený na globálnom výskume. Päť elementov well-beingu v tejto práci zahŕňa kariéru, sociálny, finančný, fyzický a spoločenský well-being (O'Reilly, 2012).

Výskumníci a výskumníčky v sociálnych vedách prispievajú tak v súčasnosti do štúdia well-beingu z rôznych perspektív, avšak zväčša ide o analýzu jeho psycho-sociálnych faktorov. Termín well-being je však multidimenzionálny a zahŕňa fyzické, psychické, sociálne, ale i emocionálne a environmentálne aspekty života jednotlivca alebo skupiny (Oman, 2021).

V súčasnosti sa tak trend výskumu well-beingu odohráva na rôznych úrovniach. Vychádzajúc z vyššie uvedených literárnych prameňov je možné tieto úrovne charakterizovať takto:

- **Fyzické zdravie** – fyzické zdravie je dôležitým prvkom well-be-

ingu. Výskum sa tak zameriava na faktory (napr. strava, pohybová aktivita, spánok a celková fyzická kondícia), ktoré ovplyvňujú fyzický stav jednotlivca.

- **Psychické zdravie** – psychický well-being sa zaoberá emocionálnym stavom, stavom mysle a psychickým zdravím. Výskumníci a výskumníčky skúmajú úroveň stresu, depresie, úzkosti a celkovej psychologickkej pohody jednotlivca.
- **Sociálna interakcia** – výskum well-beingu sa často zaoberá sociálnymi vzťahmi a interakciami. Silné sociálne interakcie a podpora môžu pozitívne ovplyvniť well-being jednotlivca.
- **Ekonomický status** – materiálny blahobyť, príjmová nerovnosť a ekonomická stabilita sú ďalšie faktory, ktoré ovplyvňujú well-being. Štúdium vzťahu medzi ekonomickým statusom a celkovou životnou spokojnosťou je dôležitým aspektom skúmania well-beingu.
- **Kvalita života** – zahŕňa celkovú subjektívnu hodnotu života jednotlivca v rozmanitých ukazovateľoch.
- **Environmentálny well-being** – kvalita životného prostredia môže ovplyvniť well-being jednotlivca výraznou mierou. Výskum v tomto smere sa zameriava na vzťah medzi prírodou a psychickým stavom jednotlivca.

Výskum zameraný na well-being je v súčasnosti dôležitý trend vo výskume sociálnych vied zaoberajúci sa kľúčovými aspektmi ľudského života, ktoré majú mimoriadny vplyv na spoločnosť ako celok. Tento trend zohľadňuje komplexnosť faktorov ovplyvňujúcich zdravie a kvalitu života a má potenciál zlepšiť životné podmienky jednotlivcov i sociálnych skupín.

Well-being v sociálnej práci

V sociálnej práci je skúmanie aspektov well-beingu mimoriadne aktuálnym trendom, avšak i tu treba hovoriť o ňom ako viac-rozmernom výskumnom probléme. Svedčí o tom i rozmanitá škála dostupných štúdií (Graham, Shier, 2010; Grant, Kinman, 2012;

Spatscheck, 2017; Baldschun, 2018; Navrátilová, 2018; Molnárová Letovancová et al., 2019; Ravalier et al., 2020; Lelkes et al., 2021; Ravalier et al., 2022; Chlebanová, Rusnáková, 2022).

Na základe množstva štúdií a prác v oblasti sociálnej práce zameraných na well-being možno vyabstrahovať charakteristické oblasti skúmania nasledujúco:

- **Duševné zdravie a emocionálna pohoda** – sociálna práca skúma faktory, ktoré prispievajú k duševnej pohode vrátane stratégií zvládania záťaže a prístupu k službám.
- **Sociálne vzťahy a komunitná podpora** – zameranie na význam sociálnych sietí, rodinných väzieb a komunitnej podpory na celkovú pohodu. Sociálna práca skúma možnosti posilňovania sociálnych vzťahov podporujúcich pozitívne výsledky v životoch jednotlivcov.
- **Ekonomická a materiálna pohoda** – zameriava sa na vplyv finančnej stability, prístupu k základným potrebám a zamestnanosti na well-being. Zahŕňa štúdie o chudobe, bezdomovstve a ekonomických stratégiách zameraných na zlepšenie materiálnej pohody.
- **Fyzické zdravie a prístup k zdravotnej starostlivosti** – skúma súvislosti medzi fyzickým zdravím a well-beingom. Výskum v tejto oblasti často zahŕňa analýzy zamerané na skúmanie prístupu k zdravotnej starostlivosti a sociálnym službám.
- **Vzdelanie a osobnostný rozvoj** – zameriava sa na význam vzdelania, odbornej prípravy a osobného rozvoja pre individuálnu a komunitnú pohodu. Sociálna práca skúma vplyv vzdelávania na ekonomickú mobilitu, sebarealizáciu a sociálnu inklúziu. Zároveň venuje veľkú pozornosť aspektom vzdelávania a osobnostného rozvoja samotných sociálnych pracovníkov a sociálnych pracovníčok.
- **Práca a zamestnanie** – sociálna práca sa zameriava tiež na význam stabilného zamestnania a pracovného prostredia pre well-

-being. Výskum v tejto oblasti môže zahŕňať štúdie o pracovnej spokojnosti, rovnováhe medzi pracovným a súkromným životom, či vplyve neistoty zamestnania na duševné zdravie.

- **Prístup k službám** – sociálna práca skúma vplyv prístupu k rôznym sociálnym, zdravotníckym a vzdelávacím službám na well-being. Zahŕňa analýzu bariér v prístupe k službám a vytváranie stratégií na ich odstránenie.
- **Ochrana práv a sociálna spravodlivosť** – výskum v sociálnej práci sa zameriava i na význam ochrany práv jednotlivcov a podpory sociálnej spravodlivosti pre celkovú pohodu. Skúma stratégie boja proti diskriminácii, podpory rovnosti a zabezpečenia práv pre marginalizované skupiny.
- **Well-being sociálnych pracovníkov a pracovníčok** – azda najvýznamnejším aspektom súčasného výskumu well-beingu v sociálnej práci je analýza pracovných podmienok a kultúry organizácie pri výkone profesie sociálneho pracovníka alebo sociálnej pracovníčky.

Kritika konceptu skúmania well-beingu

Zaujímavým aspektom výskumu well-beingu je, že vedecká kritika tohto konceptu je do značnej miery rozptýlená. Vo všeobecnosti však vo vedeckej diskusii možno definovať niekoľko zásadných problematických oblastí spojených s uplatňovaním konceptu well-beingu (napr. Sen, 2000; Ryff, Singer, 2008; Nussbaum, 2009 a ďalší), ktoré sú zhrnuté v nasledujúcom texte.

Prvým problémom sa javí predovšetkým subjektívny charakter well-beingu, a teda, že samotné jeho skúmanie v praxi môže byť ovplyvnené individuálnymi hodnotami, kultúrnymi rozdielmi, ale i momentálnou náladou skúmaného participanta, čo do značnej miery môže skresľovať výsledky meraní. Ďalším problémom sa javí komplexnosť konceptu a heterogénnosť definícií, ktoré v sebe zahŕňa.

Výskum well-beingu sa často sústreďuje na pozitívne aspekty života jednotlivca, čo môže v konečnom dôsledku odvracať pozor-

nosť od dôležitých negatívnych faktorov (napr. stres, bolesť, psychické poruchy a pod.). Dôležitý je tiež faktor sociálnej akceptácie. V niektorých kultúrach totiž môže existovať určitý tlak na konformitu a sociálnu akceptáciu, ktoré môžu v konečnom dôsledku ovplyvňovať subjektívne hodnotenie jednotlivca a jeho well-beingu. Subjektívne hodnotenie svojho celkového stavu pohody jednotlivca môže ovplyvňovať tiež jeho vlastné porovnávanie s inými ľuďmi, čo relativizuje toto hodnotenie.

Kritika well-beingu sa často vyskytuje i v samotných prácach autorov, ktorí jeho skúmanie realizujú. Snažia sa tak zachovať vedecký odstup a rigoróznosť svojich analýz. Zároveň tu ide o snahu vyvíjať presnejšie a kultúrne citlivejšie metódy merania a konceptualizácie well-beingu.

Príklady výskumu v sociálnej práci, ktorého predmetom môže byť skúmanie zdravia a well-beingu

Príklad 39: Výskum duševného zdravia mládeže v kontexte sociálneho prostredia

Tento projekt by mohol skúmať duševné zdravie a well-being mladých ľudí v určitom regióne alebo komunite. Mohol by sa zamerať na faktory ovplyvňujúce duševné zdravie mládeže (napr. tlak vyvíjaný v škole, vzťahy s rodičmi či sociálne médiá) a zhromažďovať dáta prostredníctvom dotazníkov, rozhovorov alebo pozorovaní. Cieľom by mohlo byť identifikovať rizikové faktory a zdroje podpory, ktoré by mohli pomôcť vylepšiť duševné zdravie mladých ľudí v danej komunite.

Príklad 40: Analýza well-beingu dospelých v náhradnej starostlivosti

Tento výskum by sa mohol zamerať na dospelých umiestnených v náhradnej starostlivosti. Cieľom by bolo porozumieť ich emocionálnemu a psychickému well-beingu v tomto prostredí, identifikovať príčiny stresu

či nepohodlia a navrhnuť intervencie na zlepšenie vlastného well-beingu a zlepšenie schopnosti prispôbiť sa novému prostrediu.

Príklad 41: Skúmanie well-beingu osôb so zdravotným znevýhodnením

Tento projekt by mohol skúmať well-being osôb so zdravotným znevýhodnením alebo zdravotnými obmedzeniami. Výskumníci a výskumníčky by sa mohli zamerať na vplyv týchto obmedzení na ich každodenný život, sociálne vzťahy a psychický stav. Výsledkom by tak mohlo byť poskytnutie konkrétnych odporúčaní na zlepšenie ich well-beingu.

Kontrolné otázky k 5. kapitole:

1. Charakterizujte hlavné faktory vyskytujúce sa v trendoch vo výskume spoločenských vied.
2. Popíšte úrovne, na ktorých sa odohráva súčasný výskum well-beingu.
3. Definujte termín „multikulturalizmus“.
4. Objasnite rozdiel medzi technosociológiou a posthumanizmom.
5. Uveďte príklad uplatnenia vybraného trendu výskumu v sociálnych vedách vo výskume sociálnej práce.

ZÁVER

Ak ste sa pri čítaní tejto učebnice dostali až sem, využili ste príležitosť spoznať širokú škálu prístupov, ktoré formovali a formujú súčasný výskum v sociálnych vedách. Obsah tejto publikácie ponúka komplexný prehľad teoretických základov nevyhnutných na ďalšie štúdium a akademickú prácu – od štrukturálnych, interakčných a interpretatívnych, kritických a radikálnych perspektív až po súčasné trendy a výzvy vo výskume sociálnych vied.. Každá kapitola bola navrhnutá tak, aby rozšírila schopnosť čitateľov a čitateľiek podrobovať základnej kritike rozličné sociálne fenomény z rôznych myšlienkových perspektív. Každá z týchto perspektív ponúka unikátny pohľad na pochopenie a riešenie sociálnych problémov. V poslednej časti publikácia poukazuje na univerzálnosť a adaptabilitu sociálnych vied vo vzťahu k rýchlym globálnym spoločenským zmenám.

Zvyšovanie úrovne poznania v oblasti teoretických koncepcií myslenia je jednou z najväčších výziev každého akademika a akademičky. Akademický a profesionálny rozvoj čitateľov a čitateľiek tejto učebnice v akejkoľvek oblasti spoločenských vied sa však po jej prečítaní len začína. Je preto namieste vyjadriť presvedčenie, že obsah tejto publikácie bol užitočný a naplnil cieľ poskytnúť pevné základy na budovanie odbornej a vedeckej integrity každého čitateľa a čitateľky.

POUŽITÁ LITERATÚRA A DOSTUPNÉ REFERENČNÉ ZDROJE ODPORÚČANÉ PRE ĎALŠIE ŠTÚDIUM

Sociálne teórie a ich miesto vo vedeckej metóde poznania

- ALEXANDER, J., C., JACOBS, R., SMITH, P. 2013. *The Oxford Handbook of Cultural Sociology*. Oxford: Oxford University Press. 840 s. ISBN 978-0199-3382-69.
- ALEXANDER, J., C., THOMPSON, K., DESFOR EDLES, L. 2017. *A Contemporary Introduction to Sociology: Culture and Society in Transition, 3rd Edition*. London: Routledge. 638 s. ISBN 978-1138-2820-49.
- BEDNÁRIKOVÁ, M. 2013. *Úvod do metodológie vied*. Trnava: Filozofická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave. 95 s. ISBN 978-80-8082-620-8.
- BRNULA, P., ČAVOJSKÁ, K., MÓZEŠOVÁ, K., MÓZEŠ, P., SMREK, M. 2015. *Úvod do teórií sociálnej práce*. Bratislava: IRIS. 214 s. ISBN 978-80-89726-36-3. Dostupné online: https://fsetest.ujep.cz/img/upload/files/katedry/KSP/Brnula/Uvod_do_teorii_socialnej_prace.pdf
- CALHOUN, C., GERTEIS, J., MOODY, J., PFAFF, S., VIRK, I. 2022. *Contemporary Sociological Theory*. New Jersey: Wiley – Blackwell. 576 s. ISBN 978-1119-52272-44.
- CALHOUN, C., GERTEIS, J., MOODY, J., PFAFF, S., VIRK, I. 2022. *Classical Sociological Theory*. New Jersey: Wiley – Blackwell. 576 s. ISBN 978-1119-52736-7.
- GIDDENS, A. 2013. *Sociologie*. Praha: Argo. 1052 s. ISBN 978-80-25708-07.
- HARRINGTON, A. 2006. *Moderní sociální teorie*. Prah: Portál. 496 s. ISBN 80-7367-093-3.
- ŠUBRT, J., BALON, J. 2010. *Soudobá sociologická teorie*. Praha: Grada Publishing. 232 s. ISBN 978-80-247-2457-7.
- LEVICKÁ, J., LEVICKÁ, K., BÁNOVČINOVÁ, A., UHNÁKOVÁ, D. 2016. *Teoretické východiská sociálnej práce*. Trnava: Fakulta zdravotníctva a sociálnej práce Trnavskej univerzity v Trnave. 88 s. ISBN 978-80-8082-962-9. Dostupné online: <https://fzsp.truni.sk/sites/default/files/dokumenty/e-kniznica/e-ucebnice/teoreticke-vychodiska-soc-prace.pdf>
- MÁTEL, A., SCHAVEL, M., GREY, E. 2015. *Teória a metódy sociálnej práce I*. Bratislava: Spoločnosť pre rozvoj sociálnej práce. 420 s. ISBN 978-80-971445-6-2.
- PAYNE, M. 2020. *Modern Social Work Theory, fifth edition*. London: Palgrave Macmillan. 568 s. ISBN 978-13-5201-108-1.
- ŠLOSÁR, D., LICHNER, V., HALACHOVÁ, M., ŽIAKOVÁ, T., ŠOLTÉSOVÁ, Z., ŠIMKO, J. 2017. *Teórie sociálnej práce a vybrané klientské skupiny*. Košice: Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach. 194 s. ISBN 978-80-8152-577-3. Dostupné online: <https://unibook.upjs.sk/img/cms/2017/ff/teorie-socialnej-prace-web.pdf>

Štruktúrálné koncepcie

- BARTHES, R. 1990. *The Fashion System*. London: University of California Press. 233 s. ISBN 0-520-07177-8.
- BARTHES, R. 2018. *Mytologie*. Praha: Dokořán. 172 s. ISBN 978-80-7363-888-7.
- BAŤOVÁ, K., MYDLÍKOVÁ, E. 2012. Systémový prístup v sanácii rodinného prostredia. In: TRUHLÁŘOVÁ, Z., LEVICKÁ, K. 2012. *Od teorie k praxi, od praxi k teorii. Sborník z konference VIII. Hradecké dny sociální práce Hradec Králové 7. až 8. října 2011*. Hradec Králové: Gaudeamus. S. 203-209. ISBN 978-80-7435-138-9. Dostupné online: https://www.prohuman.sk/files/2011_sbornik_Teorie_a_praxe.pdf
- BOURDIEU, P. 1980. *The Logic of Practice*. Stanford: Stanford University Press. 329 s. Dostupné online: <https://archive.org/details/BOURDIEUPierreTheLogicOfPractice/mode/2up>
- BOURDIEU, P. 1984. *Distinction. A Social Critique of the Judgement of Taste*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press. 613 s. ISBN 0-674-21277-0. Dostupné online: https://monoskop.org/images/e/e0/Pierre_Bourdieu_Distinction_A_Social_Critique_of_the_Judgement_of_Taste_1984.pdf
- CHRIS, J., J. 2022. *Jurgen Habermas and Theory of Communicative Action*. In: LENZ, K., HETTLAGE, R. (eds.) *Goffman-Handbuch*. J. B. Metzler, Stuttgart. DOI: https://doi.org/10.1007/978-3-476-05871-3_56
- DAVIS, K., MOORE, W., E. 1945. Some Principles of Stratification. In: *American Sociological Review*. Vol 10, No. 2, 1944 Annual Meeting Papers (Apr. 1945), pp. 242 – 249. DOI: <https://doi.org/10.2307/2085643>
- DAHRENDORF, R. 1959. *Class and Class Conflict in Industrial Society*. Stanford: Stanford University Press. 336 s. ISBN 8047-0561-5. Dostupné online: <https://ia804700.us.archive.org/28/items/classclassconfli00dahr/classclassconfli00dahr.pdf>
- GOULDNER, A., W. 1970. *The Coming Crisis of Western Sociology*. London – New Delhi: Heinemann. 524 s. ISBN 0-435-821. Dostupné online: <https://doi.org/10.3817/0970006338>
- FOUCAULT, M. 1999. *Dějiny sexuality I*. Přebyslav: Herrmann & synové. 192 s. ISBN 978-80-238-5090-3.
- FOUCAULT, M. 2004. *Dozerať a trestať. Zrod väzenia*. Bratislava: Kalligram. 312 s. ISBN 978-80-7149-663-4.
- FORDER, A. 1976. Social Work and System Theory. In: *The British Journal of Social Work*. Vol. 6, No. 1 (1976), pp. 23 – 42. Dostupné online: <https://www.jstor.org/stable/23693494>
- HARRINGTON, A. 2006. *Moderní sociální teorie*. Prah: Portál. 496 s. ISBN 80-7367-093-3.
- HOVANOVÁ, M., ŠLOSÁR, D. 2020. *Sanácia dysfunkčnej rodiny v pomáhajúcich profesiách*. Košice: UPJŠ v Košiciach, Filozofická fakulta. 178 s. ISBN 978-80-8152-858-3. Dostupné online: <https://unibook.upjs.sk/img/cms/2020/ff/sanacia-dysfunkcnej-rodiny-v-pomah-profesiach.pdf>
- JAKOBSON, R., HALLE, M. 2002. *Fundamentals of Language*. Berlin: De Gruyter. 96 s. ISBN 3-1101-7283-6. <https://doi.org/10.1515/9783110894264>
- LACLAU, E., MOUFFE, CH. 2001. *Hegemony and Socialist Strategy. Towards a Radical Democratic Politics. Second Edition*. London, New York: Verso. 198 s. ISBN

- 1-85984-621-1. Dostupné online: <https://files.libcom.org/files/ernesto-laclau-hegemony-and-socialist-strategy-towards-a-radical-democratic-politics.compressed.pdf>
- LÉVI-STRAUSS, C. 1969. *The Elementary Structures of Kinship*. 541 s. ISBN 978-080-7046-69-2.
- LÉVI-STRAUSS, C. 2000. *Štruktúrálna antropológia I, II.*. Bratislava: Kalligram. 809 s. ISBN 978-80-7149-370-9.
- SAUSSURE, F. 2008. *Kurs obecné lingvistiky*. Praha: Academia. 488 s. ISBN 80-20-01568-X.
- MARCUSE, H. 1964. *One-Dimensional Man. Studies in the ideology of advanced industrial society*. London and New York. 274 s. ISBN 978-0-415-28976-4. Dostupné online: https://archive.org/details/marcuse-herbert-one-dimensional-man-1964_202012/page/n3/mode/2up
- MÁTEL, A. HARDY, M., BACHYNCOVÁ GIERTLIOVÁ, D. 2015. *Teória a metódy sociálnej práce II*. Bratislava: Spoločnosť pre rozvoj sociálnej práce. 344 s. ISBN 978-80-971445-3-1. Dostupné online: <https://www.vssvalzbety.sk/userfiles/Pracoviska/Detasovane%20pracoviska/DP%20sv.%20Patra%20Pia%20Piestany/Te%C3%B3ria%20a%20met%C3%B3dy%20SP%20II.pdf>
- MÓZEŠOVÁ, K. 2015. Systémové a systemické teórie. In: BRNULA, P., ČAVOJSKÁ, K., MÓZEŠOVÁ, K., MÓZEŠ, P., SMREK, M. 2015. *Úvod do teórií sociálnej práce*. Bratislava: IRIS. 214 s. ISBN 978-80-89726-36-3. Dostupné online: https://fsetest.ujep.cz/img/upload/files/katedry/KSP/Brnula/Uvod_do_teorii_socialnej_prace.pdf
- NICOLUSSI, L. 2023. *Zanedbávané dieťa*. Trnava: TYPI Universitas Tyrnaviensis. 139 s. ISBN 978-80-568-0573-2.
- PEILLON, M. 1985. Anthony Giddens: The Constitution Of Society, outline of the theory of structuration. In: *European Sociological Review*. Volume 1, Issue 3, December 1985, pp. 261-263. DOI: <https://doi.org/10.1093/oxfordjournals.esr.a036398>
- PETRUŠEK, M. 2011. *Dějiny sociologie*. Praha: Grada. 236 s. ISBN 978-80-2473-234-3.
- SCHIRMER, W., MICHAILAKIS. 2019. *System Theory for Social Work and the Helping Professions*. New York: Routledge. 168 s. ISBN 978-0-3670-7690-0.
- ŠLOSÁR, D., LICHNER, V., HALACHOVÁ, M., ŽIAKOVÁ, T., ŠOLTÉSOVÁ, Z., ŠÍMKO, J. 2017. *Teórie sociálnej práce a vybrané klientske skupiny*. Košice: Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach. 194 s. ISBN 978-80-8152-577-3. Dostupné online: <https://unibook.upjs.sk/img/cms/2017/ff/teorie-socialnej-prace-web.pdf>
- VON BERTALANFFY, L. 1968. *General System Theory. Foundations, Development, Applications*. New York: George Braziller. 289 s.

Interakčné a interpretatívne koncepcie

- ARCHER, M., BHASKAR, R., COLLIER, A., LAWSON, T., NORRIE, A. 2013. *Critical Realism. Essential Readings*. London: Routledge. 784 s. ISBN 978-13-1500-859-2. DOI: <https://doi.org/10.4324/9781315008592>
- BARTOLI, A. 2019. Every picture tells a story: Combining interpretative phenomenological analysis with visual research. In: *Qualitative Social Work*. 19(5-6), pp. 1007 – 1021. DOI: <https://doi.org/10.1177/1473325019858664>

- BERGER, P., L., LUCKMANN, T. 1966. *The Social Construction of Reality: A Treatise in the Sociology of Knowledge*. London: Penguin Books. 249 s. Dostupné online: https://web.archive.org/web/20191009202613id_/http://perflensburg.se/Berger%20social-construction-of-reality.pdf
- BLUMER, H. 1969. *Symbolic Interactionism*. London: University of California Press. 208 s. ISBN 0-520-05676-0. Dostupné online: https://edisciplinas.usp.br/plugin-file.php/2747599/mod_folder/content/0/COMPLEMENTAR%20-%201969%20-%20Blumer%20-%20Symbolic%20Interactionism.pdf
- ČAVOJSKÁ, K. 2015. Vybrané sociologické teórie a ich presah do sociálnej práce. In: BRNULA, P., ČAVOJSKÁ, K., MÓZEŠOVÁ, K., MÓZEŠ, P., SMREK, M. 2015. *Úvod do teórií sociálnej práce*. Bratislava: IRIS. 214 s. ISBN 978-80-89726-36-3. Dostupné online: https://fsetest.ujep.cz/img/upload/files/katedry/KSP/Brnula/Úvod_do_teorii_socialnej_prace.pdf
- CARPENTER, D., E., BROWNLEE, K. 2017. Constructivism: A Conceptual Framework for Social Work Treatment. In: TURNER, F., J. 2017. *Social Work Treatment. Interlocking Theoretical Approaches*. Oxford: Oxford University Press. 632 s. ISBN 978-0-19023-960-0. Dostupné online: <http://ndl.ethernet.edu.et/bitstream/123456789/72045/1/17.pdf>
- COOLEY, Ch., H. 1902. *Human Nature and The Social Order*. New York: Charles Scribner's Sons. 413 s. Dostupné online: <https://ia802800.us.archive.org/24/items/cu31924032559316/cu31924032559316.pdf>
- COOLEY, Ch., H. 1929. *Social Organization. A Study of The Larger Mind*. New York: Charles Scribner's Sons. Dostupné online: <https://archive.org/details/socialorganizati00cooluoft/page/n7/mode/2up>
- COOPER, B. 2001. Constructivism in Social Work: Towards a Participative Practice Viability. In: *The British Journal of Social Work*. Vol. 31, No. 5 (October 2001), pp. 721 – 738. Dostupné online: <https://doi.org/10.1093/bjsw/31.5.721>
- FORTE, J., A. 2004. Symbolic Interactionism and Social Work: A Forgotten Legacy. Part 1. In: *Families in Society*. Volume 85. Issue 3. Jul. Sept. 2004, pp. 391 – 400. DOI: <https://doi.org/10.1177/104438940408500317>
- GOFFMAN, E. 1956. *The Presentation of Self in Every Life*. Edinburgh: University of Edinburgh. 162 s. Dostupné online: https://monoskop.org/images/1/19/Goffman_Erving_The_Presentation_of_Self_in_Everyday_Life.pdf
- GREENE, R., R., SALTMAN, J., E., COHEN, H., KROPF. 2009. *Symbolic Interactionism: Social Work Assessment, Language, and Meaning*. London: Routledge. 18 s. ISBN 978-0-2037-896-12.
- HACKING, I. 1999. *The Social Construction of What?* Cambridge, Massachusetts and London: Harvard University Press. 261 s. ISBN 0-674-81200-X. Dostupné online: <https://doi.org/10.2307/j.ctv1bzf1z>
- HARRINGTON, A. 2006. *Moderní sociální teorie*. Praha: Portál. 496 s. ISBN 80-7367-093-3.
- HEIDEGGER, M. 1962. *Being and Time*. Oxford: Blackwell Publishers. 587 s. ISBN 0-631-19770-2. Dostupné online: <https://archive.org/details/pdfy-6-meFnHxB-TabkLAv/page/n1/mode/2up>
- HUG, T., MITTERER, J., SCHORNER, M. 2019. *Radikaler Konstruktivismus. Vergan-*

- genheit, Gegenwart und Zukunft. Ernst von Glasersfeld (1917 – 2010). Innsbruck: Innsbruck University Press. 485 s. ISBN 978-3-903187-52-8.
- CHESTER, T., M. 1996. Book Review: Symbolic Interactionism and Cultural Studies: The politics of Interpretation. In: *Humanity & Society*. Volume 20, Issue 1. 1996. DOI: <https://doi.org/10.1177/016059769602000115>
- KNOTT, B., H. 1974. Social Work as Symbolic Interaction. In: *British Journal of Social Work*. Vol. 4, No. 1 (1974), pp. 5 – 12. DOI: <https://doi.org/10.5465/ambpp.1974.17528476>
- KNOTT, B., H. 2013. Symbolic Interaction and Social Work Education. In: *Journal of Education for Social Work*. Volume 9. Issue 3. 1973, pp. 24 – 30. DOI: <https://doi.org/10.1080/00220612.1973.10671962>
- KOHOUTEK, R. 1996. *Základy pedagogické psychologie*. Brno: Akademické nakladatelství CERM. 184 s. ISBN 978-80-8586-794-X.
- LEIGLAND, G. 1999. Pragmatism, Science, and Society: A Review of Richard Rorty's Objectivity, relativism, And Truth: Philosophical Papers, Volume 1. In: *Journal of the Experimental Analysis of Behavior*. 1999. 71(3), pp. 483 – 500. DOI: <https://doi.org/10.1901/jeab.1999.71-483>
- LEŠKO, V., JEŠIČ, M., THOLT, P. 2013. *Patočka, fenomenológia, dejiny filozofie*. Košice: Filozofická fakulta UPJŠ v Košiciach. 192 s. ISBN 978-80-8152-018-1.
- MARLEAU-PONTY, M. 2013. *Fenomenologie vnímání*. Praha: OIKOYMENH. 560 s. ISBN 978-80-7298-485-5.
- MEAD., G., H. 1934. *Mind, Self & Society. From the Standpoint of a Social Behaviorist. Edited and With an Introduction By Charles W. Morris*. Chicago and London: The University of Chicago Press. 401 s. ISBN 0-226-51667-9.
- MELTZER, B., PETRAS, J., REYNOLDS, L. 2020. *Symbolic Interactionism. Genesis, Varieties and Criticism*. London: Routledge. 154 s. ISBN 978-1-0030-743-11. DOI: <https://doi.org/10.4324/9781003074311>
- PASCAL, J. 2010. Phenomenology as a Research Method for Social Work Contexts: Understanding the Lived Experience of Cancer Survival. In: *Currents: New Scholarship In Human Services*. 2010. Dostupné online: <https://journalhosting.ucalgary.ca/index.php/currents/article/view/15905/12603>
- PARSONS, T. 1949. *The Structure of Social Action*. Illinois: The Free Press. 811 s. Dostupné online: <https://archive.org/details/dli.ernet.4397/mode/2up>
- PAYNE, M. 2020. *Modern Social Work Theory, fifth edition*. London: Palgrave Macmillan. 568 s. ISBN 978-13-5201-108-1.
- PIAGET, J. 1999. *Psychologie inteligence*. Praha: Portál. 166 s. ISBN 978-80-7178-309-1.
- PIAGET, J., INHELDER, B. 2014. *Psychologie dítěte*. Praha: Portál. 144 s. ISBN 978-80-2620-691-0.
- SAYER, A. 2000. *Realism And Social Science*. SAGE Publications. ISBN 978-14-4621-873-0. DOI: <https://doi.org/10.4135/9781446218730>
- SEARLE, J., R. 1995. *The Construction of Social Reality*. New York: The Free Press. 241 s. ISBN 978-0-02-928045-4. Dostupné online: [https://epistemh.pbworks.com/f/6.+The+Construction+of+Social+Reality+\(SCAN\).pdf](https://epistemh.pbworks.com/f/6.+The+Construction+of+Social+Reality+(SCAN).pdf)
- SPIELBERG, H. 1960. *The Phenomenological Movement. A Historical Introduction*. Springer-Science+Business Media. 389 s. ISBN 978-94-017-5920-5. Dostupné online:

- <https://doi.org/10.4135/9781446218730>
- STOLLER, S. 2009. *Phenomenology and the Poststructural Critique of Experience*. In: *International Journal of Philosophical Studies*. 17:5, pp. 707 – 737. DOI: <https://doi.org/10.1080/09672550903301762>
- STRONG, S., M. 1939. A Note on George H. Mead's The Philosophy of the Act. In: *American Journal of Sociology*. Vol. 45, No. 1 (jul., 1939), pp. 71 – 76. Dostupné online: <https://doi.org/10.1086/218210>
- ŠUBRT, J., BALON, J. 2010. *Soudobá sociologická teorie*. Praha: Grada Publishing. 232 s. ISBN 978-80-247-2457-7.
- TÓTHOVÁ, R. 2014. *Konstruktivistický prístup vo výučbe ako možnosť rozvoja myslenia žiakov*. Bratislava: Metodicko-pedagogické centrum. 90 s. ISBN 978-80-565-0004-0.
- UEDA, K. 2023. Examining of the Role of Phenomenology in Social Work Research: Investigating Issues Discussed in Previous Studies. In: *Japanese Journal of Social Welfare*. 2023. Volume 64. Issue 1, pp. 1 – 14. DOI: <https://doi.org/10.1017/S0040557423000108>
- VON FOERSTER, H. 2003. *Understanding Understanding: Essays on Cybernetics and Cognition*. New York: Springer. 362 s. ISBN 0-387-95392-2.
- VON FOERSTER, H., PÖRKSEN, B. 2015. *Pravda je vynález lhářů*. Praha: Pragma. 192 s. ISBN 978-80-7349-484-1.
- VYDROVÁ, J. 2010. *Cesty fenomenologie. Fenomenologická metoda u neskorého Husserla*. Pusté Útany: Schola Philosophica. Dostupné online: https://www.academia.edu/2285520/Cesty_fenomenologie._Fenomenologicka_metoda_u_neskoroho_Husserla
- VYDROVÁ, J. 2020. *Stručný úvod do fenomenologie o fenoméne*. Trnava: Filozofická fakulta TU v Trnave. 67 s. ISBN 978-80-568-0261-8.

Kritické a radikálne koncepcie

- ABELOVE, H. 1982. Review: The Poverty of Theory E. P. Thopson. In: *History and Theory*. Vol. 21. No. 1 (Feb., 1982), pp. 132 – 142. DOI: <https://doi.org/10.2307/2505154>
- ADORNO, T., W., HORKHEIMER, M. 2009. *Dialektika osvícenství*. Praha: Oikomenh. 247 s. ISBN 978-80-7298-267-7.
- BAUMANN, Z. 2002. *Tekutá modernita*. Praha: Mladá fronta. 344 s. ISBN 978-80-2040-966-1.
- BAUMANN, Z. 2004. *Individualizovaná společnost*. Praha: Mladá fronta. 296 s. ISBN 978-80-2041-195-X.
- BAUMANN, Z. 2006. *Úvahy o postmoderní době*. Praha: SLON. 166 s. ISBN 978-80-6429-11-3.
- BAUMANN, Z. 2008. *Tekuté časy – Život ve věku nejistoty*. Praha: Academia. 110 s. ISBN 978-80-2001-656-0.
- BEDNÁR, M. 2020. *Hodnota ľudského života v konotáciách postmodernity*. Košice: Vydavateľstvo ŠafárikPress. 237 s. ISBN 978-80-8152-867-5.
- BOSÁ, M. 2011. Miesto feminizmu v tradícii sociálnej práce. In: *Gender, Rovné príležitosti, výskum*. Ročník 12, Číslo 1/2011. Dostupné online: <https://www.genderonline.cz/pdfs/gav/2011/01/04.pdf>

- BOSÁ, M. 2014. *Feminizmy v sociálnej práci*. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity. 178 s. ISBN 978-80-555-0953-2.
- BUTLER, J. 2004. *Undoing Gender*. New York: Routledge. 273 s. ISBN 0-415-96922-0. Dostupné online: https://selforganizedseminar.files.wordpress.com/2011/07/butler-undoing_gender.pdf
- BUTLER, J. 2006. *Gender Trouble*. Taylor & Francis Books. 272 s. ISBN 978-0-4153-8955-6.
- BUTLER, J. 2015. *Trampoty s rodom*. Bratislava: Aspekt. 268 s. ISBN 978-80-8151-028-1.
- COLLINS, B., G. 1986. Defining Feminist Social Work. In: *Social Work*. Vol. 31. No. 3 (May-June 1986), pp. 214 – 219.
Dostupné online: <https://doi.org/10.1093/sw/31.3.214>
- DE BEAUVOIR, S. 1956. *The Second Sex*. London: Jonathan Cape. 702 s. Dostupné online: <https://newuniversityinexileconsortium.org/wp-content/uploads/2021/07/Simone-de-Beauvoir-The-Second-Sex-Jonathan-Cape-1956.pdf>
- DE BEAUVOIR, S. 2015. *The Second Sex*. Vintage Feminism. 144 s. ISBN 978-14-7352-191-9.
- DE CAUWER, S. 2018. *Critical Theory at a Crossroads. Conversations on Resistance in Times of Crisis*. New York: Columbia University Press. 256 s. ISBN 978-0-2315-468-36. <https://doi.org/10.7312/de-c18678>
- DOHERTY, J., GRAHAM, E., MALEK, M. 1992. *Postmodernism and the Social Sciences*. London: Palgrave Macmillan. 253 s. ISBN 978-1-349-22183-7. Dostupné online: <https://link.springer.com/book/10.1007/978-1-349-22183-7>
- DOMINELLI, L. 2002. *Feminist Social Work. Theory and Practice*. New York: Palgrave. 193 s. ISBN 0-333-77154-0.
Dostupné online: <https://doi.org/10.1007/978-0-230-62820-5>
- EAGLETON, T. 1996. *The Illusions of Postmodernism*. Oxford: Blackwell Publishers. 148 s. ISBN 0-631-20322-2. Dostupné online: <https://archive.org/details/terryeagletontheillusionsofpostmodernismzlib.org/page/n3/mode/2up>
- FALUDI, S. 2006. *Backlash: The Undeclared War Against American Women*. New York: Three Rivers Press. 575 s. ISBN 978-0-307-34542-4. Dostupné online: <https://seminariolecturasfeministas.files.wordpress.com/2012/01/faludi-susan-backlash-the-undeclared-war-against-american-women.pdf>
- FELSKI, R. 2015. *The Limits of Critique*. Chicago and London: The University of Chicago Press. 213 s. ISBN 978-0-226-29417-9.
Dostupné online: <https://doi.org/10.7208/chicago/9780226294179.001.0001>
- FOOK, J. 2003. Critical Social Work. In: *Qualitative Social Work*. Vol. 2(2), pp. 123-130.
Dostupné online: <https://doi.org/10.1177/1473325003002002001>
- FRASER, N., HONNETH, A. 2004. *Přerozdělování nebo uznání?* Praha: Filosofia. 338 s. ISBN 978-80-7007-200-8.
- FRASER, N. 2013. *Fortunes of Feminism: From State-Managed Capitalism to Neoliberal Crisis*. London & New York: Verso. 248 s. ISBN 978-1-84467-984-3. Dostupné online: https://edisciplinas.usp.br/pluginfile.php/4064118/mod_resource/content/0/Nancy%20Fraser%20Fortunes%20of%20Feminism%20From%20Women%20Liberation%20to%20Identity%20Politics%20to%20Anti-Capitalism.pdf

- GIDDENS, A. 2001. *Třetí cesta: Obnova sociální demokracie*. Praha: Mladá fronta. 150 s. ISBN 978-80-204-0906-8.
- GOSSE, V. 2005. *The Movements of the New Left, 1950 – 1975. A brief History with Documents*. New York: Palgrave Macmillan. 203 s.
DOI: <https://link.springer.com/book/10.1007/978-1-137-04781-6>
- HABERMAS, J. 2007. *Moral Consciousness and Communicative Action*. Cambridge: Polity Press. 242 s. ISBN 978-0-7456-0340-7.
- HABERMAS, J. 2011. *Teória jazyka a východiská sociálnych vied*. Bratislava: Kalligram. 672 s. ISBN 978-80-8101-403-1.
- HARRINGTON, A. 2006. *Moderní sociální teorie*. Prah: Portál. 496 s. ISBN 80-7367-093-3.
- HART, S. 2008. Jean Baudrillard and Jacques Derrida: At the limits of Thought. In: *International Journal of Baudrillard Studies*. Volume 5, Number 1 (January 2008). ISSN 1705-6411. Dostupné online: <https://baudrillardstudies.ubishops.ca/jean-baudrillard-and-jacques-derrida-at-the-limits-of-thought/>
- HICKS, S., R., C. 2004. *Explaining Postmodernism: Skepticism and Socialism from Rousseau to Foucault*. New Berlin/Milwaukee: Scholarly Publishing Tempe. 230 s. ISBN 1-59247-646-5. Dostupné online: <https://www.stephenhicks.org/wp-content/uploads/2017/10/Hicks-EP-Full.pdf>
- HORKHEIMER, M. 1936. *Studien über autorität und familie*. Paris: Dietrich zu Klampen Verlag. 947 s. Dostupné online: <https://archive.org/details/HorkheimerEtA-AutoritatUndFamilie/page/n1/mode/2up>
- HORKHEIMER, M. 1975. *Critical Theory, Selected Essays*. Translated by Matthew J. O'Connell and others. New York: Continuum. 243 s. Dostupné online: https://criticaltheoryworkshop.com/wp-content/uploads/2018/03/horkheimer_traditional-and-critical-theory.pdf
- HUNTER, J., D., AINLAY, S., C. 1986. *Making Sence of Modern Times. Peter L. Berger and the Vision of Interpretative Sociology*. London: Routledge. 272 s.
DOI: <https://doi.org/10.4324/9781032714646>
- CHINN, S., E. 2007. Undoing Gender Judith Butler. In: *Women's Studies Quarterly*. Vol. 35, No. ½, The Sexual Body (Spring-Summer, 2007), pp. 315 – 318. Dostupné online: <https://www.jstor.org/stable/27649679>
- CHRIS, J., J. 2022. Jürgen Habermas and Theory of Communicative Action. In: LENZ, K., HETTLAGE, R. (eds.). *Goffman-Handbuch*. J. B. Metzler, Stuttgart.
DOI: https://doi.org/10.1007/978-3-476-05871-3_56
- JANEBOVA, R. 2014. *Kritická sociální práce*. Hradec Králové: Gaudeamus. 108 s. ISBN 978-80-7435-413-7. Dostupné online: https://www.uhk.cz/file/edee/filozoficka-fakulta/studium/janebova_-_kriticka_socialni_prace.pdf
- KELLNER, D. 2001. *Towards a Critical Theory of Society: Herbert Marcuse. Collected papers of herbert Marcuse*. London and New York: Routledge. 242 s. ISBN 0-203-26676-5. Dostupné online: <https://doi.org/10.4135/9781446219751.n5>
- KIM, S., H. 2022. „Max Weber“, The Stanford Encyclopedia of Philosophy (Winter 2022 Edition). In: EDWARD N. ZALTA & URI NODELMAN (eds.). Dostupné online: <https://plato.stanford.edu/entries/weber/>

- LYOTARD, J., F. 1984. *The postmodern Condition: A Report on Knowledge*. Manchester: Manchester University Press. 110 s. ISBN 0-7190-1454-9.
- MALINOWSKA, A. 2020. Waves of Feminism. In: ROSS, K. 2020. *The International Encyclopedia of Gender, Media, and Communication*. John Wiley & Sons. DOI: <https://doi.org/10.1002/9781119429128.iegmc096>
- MARCUSE, H. 2007. *One-Dimensional Man: Studies in the Ideology of Advanced Industrial Society*. London and New York: Routledge. 275 s. ISBN 978-0-415-28976-4. Dostupné online: [https://files.libcom.org/files/Marcuse,%20H%20-%20One-Dimensional%20Man,%202nd%20edn.%20\(Routledge,%202002\).pdf](https://files.libcom.org/files/Marcuse,%20H%20-%20One-Dimensional%20Man,%202nd%20edn.%20(Routledge,%202002).pdf)
- MILLET, K. 2000. *Sexual Politics*. Urbana and Chicago: University of Illinois Press. 397 s. ISBN 978-0-252-06889-8. Dostupné online: https://monoskop.org/images/c/c2/Millett_Kate_Sexual_Politics_1970.pdf
- MOFFATT, K. 2019. *Postmodern Social Work: Reflective Practice and Education*. New York: Columbia University Press. 233 s. DOI: <https://doi.org/10.7312/moff12800>
- MOCH, M. 2009. A Critical Understanding of Social Work by Paolo Freire. In: *Journal of Progressive Human Services*. Volume 20. Issue 1. 2009. DOI: <https://doi.org/10.1080/10428230902878285>
- MOLYNEUX, M., DEY, A., GATTO, M., A, C., ROWDEN, H. 2021. *Discussion Paper: New Feminist Activism Waves and Generations*. New York: UN Women. 50 s. Dostupné online: <https://www.unwomen.org/sites/default/files/Headquarters/Attachments/Sections/Library/Publications/2021/Discussion-paper-New-feminist-activism-waves-and-generations-en.pdf>
- MÜHLPACHR, P. 2019. *Sociální propedeutika postmoderny*. Brno: MSD Brno. 160 s. ISBN 978-80-7392-327-3.
- PARDECK, J., T., MURPHY, J., W., CHOI, J., M. 1994. Some Implications of Postmodernism for Social Work Practice. In: *Social Work*. Vol. 39. No. 4 (July 1994), pp. 343 – 346. Dostupné online: <https://www.jstor.org/stable/23717043>
- PARSONS, T. 2005. *The Social System*. London: Routledge. 404 s. ISBN 0-203-99295-4. Dostupné online: <https://voidnetwork.gr/wp-content/uploads/2016/10/The-Social-System-by-Talcott-Parsons.pdf>
- PIKNA, J. 2018. Úvod do problematiky kritickej sociálnej práce. In: GAŽIKOVÁ, E., HORÁKOVÁ, M. 2018. *Labor Socialis. Sociálna práca – profesia s perspektívou, profesia s poslaním*. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre. s. 28 – 35. ISBN 978-80-558-1367-7. Dostupné online: https://sapn.info/wp-content/uploads/2019/01/Zborn%C3%ADK-LABOR-SOCIALIS_Soci%C3%A1lna-pr%C3%A1ca-profesia-s-perspekt%C3%ADvou-profesia-s-poslan%C3%ADm_2018.pdf
- POKORNÝ, V. 2014. *Postmoderní filozofie*. 172 s. Dostupné online: https://www.academia.edu/8649374/Postmodern%C3%AD_filozofie_skripta_pro_studuj%C3%ADc%C3%AD_na_FF_UJEP_%C3%9Ast%C3%AD_nad_Labem_vytvo%C5%99en%C3%A1_v_r%C3%A1mci_projektu_Corona_Culturae
- RAMPTON, M. 2015. *Four Waves of Feminism*. Pacific University of Oregon. Dostupné online: <https://philarchive.org/archive/LEECSA>
- REGER, J. 2007. Feminism, First, Second, and Third Waves. In: RITZER, G., RYAN, J., M., THORN, B. 2007. *The Blackwell Encyclopedia of Sociology*. DOI: <https://doi.org/10.1002/9781405165518.wbeosf036>

- SAULNIER, CH., F. 2000. Incorporating Feminist Theory into Social Work Practice: Group Work Examples. In: *Social Work With Groups*. Volume 23. Issue 1. 2000. DOI: https://doi.org/10.1300/J009v23n01_02
- SMREK, M. 2015. Kritické smery v sociálnej práci – od radikálnej po kritickú sociálnu prácu. In: BRNULA, P., ČAVOJSKÁ, K., MÓZEŠOVÁ, K., MÓZEŠ, P., SMREK, M. 2015. *Úvod do teórií sociálnej práce*. Bratislava: IRIS. 214 s. ISBN 978-80-89726-36-3. Dostupné online: https://fsetest.ujep.cz/img/upload/files/katedry/KSP/Brnula/Uvod_do_teorii_socialnej_prace.pdf
- STACHOŇ, M., VRŤOVÁ, J. 2021. *Sociálna kritika a sociálna práca*. Banská Bystrica: Belianum. Vydavateľstvo Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici. 143 s. ISBN 978-80-557-1929-0. DOI: <https://doi.org/10.24040/2021.9788055719290>
- SOKAL, A., BRICMONT, J. 2003. *Intellectual Impostures: Postmodern philosophers' abuse of science*. London: Profile Books. 275 s. ISBN 1-86197-631-3. Dostupné online: <https://archive.org/details/alan-sokal-jean-bricmont-intellectual-impostures-economist-books-profile-2011/page/n3/mode/2up>
- ŠUBRT, J. 2018. Georg Simmel a jeho príspevek k historickej sociológii (několik poznámek ke stému výročí úmrtí významného myslitele). In: *Historická sociologie*, Vol. 10, No. 2 (2018) 135 – 137. E-ISSN 2336-3525. Dostupné online: <https://doi.org/10.14712/23363525.2018.55>
- ŠUBRT, J., BALON, J. 2010. *Soudobá sociologická teorie*. Praha: Grada Publishing. 232 s. ISBN 978-80-247-2457-7.
- TITTENBRUN, J. 2013. Ralph Dahrendorf's Conflict Theory of Social Differentiation and Elite Theory. In: *Innovative Issues and Approaches in Social Sciences*. Vol. 6, No. 3. s. 117-203. ISSN 1855-0541. Dostupné online: <https://doi.org/10.12959/issn.1855-0541.IIASS-2013-no3-art07>
- TURNER, S., G., MASCHI, T., M. 2015. Feminist and Empowerment Theory and Social Work Practice. In: *Journal of Social Work Practice*. Vol 29. No. 2. 2015, pp. 151 – 162. DOI: <https://doi.org/10.1080/02650533.2014.941282>
- WAGNER, C. 1971. Review: Sexual Politics. In: *The Australian Quarterly*. Vol. 43, No. 4 (Dec. 1971), pp. 121 – 125. DOI: <https://doi.org/10.2307/20634474>
- WALBY, S. 2002. Feminism in a global era. In: *Economy and Society*. Volume 31, Number 4 (November 2002), pp. 533 – 557. ISSN 0308-5147. DOI: <https://doi.org/10.1080/0308514022000020670>
- WEICK, A., SALEEBEY, D. 2010. Postmodern Perspectives for Social Work. In: *Social Thought*. Volume 18. Issue 3. 1998. DOI: <https://doi.org/10.1080/15426432.1998.9960234>
- WOLF, J., LEOPOLD, D. 2020. „Karl Marx“, The Stanford Encyclopedia of Philosophy (Spring 2021 Edition). In: EDWARD N. ZALTA (ed.) Dostupné online: <https://plato.stanford.edu/entries/marx/>

Aktuálne trendy, výzvy a smery vo výskume sociálnych vied

- ABRAMS, J., J. 2004. Pragmatism, Artificial Intelligence, and Posthuman Bioethics: Shusterman, Rorty, Foucault. In: *Human Studies*. Vol. 27. No. 3 (2004), pp. 241 – 258. Dostupné online: <https://www.jstor.org/stable/20010374>

- AFROUZ, R., LUCAS, J. 2023. A systematic review of technology-mediated social work practice: Benefits, uncertainties, and future directions. In: *Journal of Social Work*. Volume 23. Issue 5. 2023, pp. 953 – 974.
DOI: <https://doi.org/10.1177/14680173231165926>
- AGYEMAN, J. 2005. *Sustainable Communities and the Challenge of Environmental Justice*. New York: New York University Press. 256 s. ISBN 978-08-1470-0774-6. Dostupné online: https://www.researchgate.net/publication/362102467_Sustainable_Communities_and_the_Challenge_of_Environmental_Justice
- AMIRI, M. 2020. David Pellow. What is Critical Environmental Justice? In: *Journal of Environmental Studies and Science*. (2020). 10:210, pp. 210 – 211.
DOI: <https://doi.org/10.1007/s13412-019-00575-8>
- ANG, I. 1991. *Desperately Seeking the Audience*. London: Routledge. 216 s. ISBN 978-80-20313-334-7. Dostupné online: <https://www.routledge.com/Desperately-Seeking-the-Audience/Ang/p/book/9780415052702>
- ANG, I. 1996. *Living Room Wars: Rethinking Media Audiences*. London: Routledge. 224 s. ISBN 978-80-20312-943-2. Dostupné online: <https://www.routledge.com/Living-Room-Wars-Rethinking-Media-Audiences/Ang/p/book/9780415128018>
- APPADURAI, A. (Eds). 2001. *Globalization (a Public Culture book)*. Durham: Duke University Press Books. 355 s. ISBN 978-0-822-3-32723-3.
- APPADURAI, A. 2005. *Modernity at Large. Cultural Dimensions of Globalization*. Minneapolis, London: University of Minnesota Press. 229 s. ISBN 0-8166-2792-4. Dostupné online: <https://doi.org/10.2307/j.ctv111jhnmm>
- ARGÜELLO, T. 2019. *Queer Social Work. Cases for LGBTQ+ Affirmative Practice*. New York: Columbia University Press. 240 s. ISBN 978-0-23155-060-4.
Dostupné online: <https://doi.org/10.7312/argu19400>
- BALDSCHUN, A. 2018. The Work-Related Well-Being of Social Workers in Relationship-Based Settings: A Literature-Based Exploration of the Importance of Impaired Work-Related Well-Being on Case Outcomes. In: *Sociální práce/Sociálna práca*. Č. 1/2018, s. 5 – 18. Dostupné online: <https://socialni prace.cz/article/the-work-related-well-being-of-social-workers-in-relationship-based-settings-a-literature-based-exploration-of-the-importance-of-impaired-work-related-well-being-on-case-outcomes/>
- BARTLEY, A., BEDDOE, L. 2018. *Transnational Social Work: opportunities and Challenges of a Global Profession*. Bristol: Bristol University Press. 288 s.
- BECK, U. 2011. *Riziková společnost. Na cestě k jiné moderně*. Praha: SLON. 431 s. ISBN 978-80-7419-047-6. Dostupné online: <https://www.knihovna.zcu.cz/rest/cmis/document/workspace/SpacesStore/97a5dec5-7fc7-4be4-8967-4951ac7b5851;1/0/content>
- BERGER, M., T., GUIDROZ, K. 2009. *The Intersectional Approach: Transforming the Academy through Race, Class, and Gender*. University of North Carolina Press. 352 s. ISBN 978-0-8078-9556-6. Dostupné online: <https://uncpress.org/book/9780807859810/the-intersectional-approach/>
- BRADBURN, N., M. 1969. *The Structure of Psychological Well-Being*. Chicago: Aldine

- Publishing Company. 318 s.
 Dostupné online: <https://doi.org/10.1037/t10756-000>
- BRIGHT, CH., L. 2021. Social Work and Environmental Justice. In: *Social Work Research*. Volume 45. Issue 4. December 2021, pp. 227 – 229.
 DOI: <https://doi.org/10.1093/swr/svab024>
- BROWNLIE, K., GRAHAM, J., R., DOUCETTE, E., HOTSON, N., HALVERSON, G. 2009. Have Communication Technologies Influenced Rural Social Work Practice? In: *The British Journal of Social Work*. Volume 40. Issue 2. March 2010, pp. 622 – 637. DOI: <https://doi.org/10.1093/bjsw/bcp010>
- BULLARD, R., D. 2019. *Dumping In Dixie: Race, Class, And Environmental Quality, Third Edition*. New York: Routledge. 260 s. ISBN 978-0-429-49527-4.
 DOI: <https://doi.org/10.4324/9780429495274>
- BUTLER, J. 2015. *Trampoty s rodom*. Bratislava: Aspekt. 268 s. ISBN 978-80-8151-028-1.
- CASTELLS, M. 2010. *The Information Age: Economy, Society, and Culture. Volume I. The Rise of the Network Society*. Wiley-Blackwell. 597 s. ISBN 978-1-4051-9686-4. Dostupné online: https://deterritorialinvestigations.files.wordpress.com/2015/03/manuel_castells_the_rise_of_the_network_societybookfi-org.pdf
- CASTELLS, M. 2010. *The Information Age: Economy, Society, and Culture. Volume II. The Power of Identity*. Wiley-Blackwell. 538 s. ISBN 978-1-4051-9687-1. Dostupné online: https://www.academia.edu/2215687/The_power_of_identity_The_information_age_Economy_society_and_culture
- CASTELLS, M. 2010. *The Information Age: Economy, Society, and Culture. Volume III. End of Millennium*. Wiley-Blackwell. 456 s. ISBN 978-1-4051-9688-8. Dostupné online: https://www.mediastudies.asia/wp-content/uploads/2016/09/Manuel_Castells_End_of_Millennium_The_Information_Age.pdf
- CASTELLS, M. 2010. *The Risk of The Network Society. Second Edition With a new preface*. West Sussex: Wiley-Blackwell. 597 s. ISBN 978-1-4051-9686-4. Dostupné online: https://deterritorialinvestigations.files.wordpress.com/2015/03/manuel_castells_the_rise_of_the_network_societybookfi-org.pdf
- CARR, M. 2010. Review: Reflections on the Revolution in Europe: immigration, Islam and the West By CHRISTOPHER CALDWELL. In: *Race & Class*. Volume 51. Issue 3. 2010, pp 81 – 87. DOI: <https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/0306396809354174>
- CLARK, M. 2004. Review of Bodies in Technology. In: *The Journal of Speculative Philosophy*. Vol. 18. no. 4. 2004, pp. 339 – 346.
 DOI: <https://doi.org/10.1111/j.1399-0012.2004.00233.x>
- CLARK, A. 2008. *Supersizing the Mind: Embodiment, Action, and Cognitive Extension*. New York: Oxford Academic.
 DOI: <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780195333213.001.0001>
- CLARK, A. 2015. *Surfing Uncertainty: Prediction, Action, and the Embodied Mind*. New York: Oxford Academic. DOI: <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780190217013.001.0001>
- CONNELL, R., W. 2005. *Masculinities*. Berkeley and Los Angeles: University of California Press. 324 s. Dostupné online: https://lulfi.lv/files/2020/Connell_Masculinities.pdf
- COULDRY, N. 2012. *Media, Society, World: Social Theory and Digital Media Practice*.

- Cambridge: Polity. 242 s. ISBN 978-80-74563-921-5. Dostupné online: https://www.researchgate.net/publication/281562480_Media_Society_World_Social_Theory_and_Digital_Media_Practice
- COULDRY, N., HEPP, A. 2017. *The Mediated Construction of Reality*. Cambridge: Polity. 278 s. ISBN 978-0-7456-8130-6. Dostupné online: <https://www.semanticscholar.org/paper/The-Mediated-Construction-of-Reality-Couldry-Hep-p/4470af2307e9e151d009a8970b15bd1705c9ad56>
- CRENSHAW, K. 1991. Mapping the Margins: Intersectionality, Identity Politics, and Violence against Women of Color. In: *Stanford Law Review*. Vol. 43. No. 6 (Jul., 1991), pp. 1241 – 1299.
Dostupné online: <https://doi.org/10.2307/1229039>
- ČERNÝ, M. 2020. LUCIANO FLORIDI: *The Logic of Information: A Theory of Philosophy as Conceptual Design*. Oxford: Oxford University Press 2019, 272 s. In: *Filozofia*, vol. 75. no. 3, pp. 256-260. 0046-385X.
DOI: <https://doi.org/10.31577/filozofia.2020.75.3.8>
- DE BEAUVOIR, S. 2015. *The Second Sex*. Vintage Feminism. 144 s. ISBN 978-14-7352-191-9.
- DE PREESTER, H. 2010. Review: Postphenomenology, Embodiment and Technics. In: *Human Studies*. Vol. 33. No. 2/3 (December 2010), pp. 339 – 345.
Dostupné online: <https://doi.org/10.1007/s10746-010-9144-y>
- DE MESA, J., C. 2021. Digital Social Work: Towards Digital Disruption in Social Work. In: *The Journal of Sociology & Social Work*. Vol. 48. Iss. 3 (2021). Article 8, pp. 117 – 133. DOI: <https://doi.org/10.4324/9781003312208-6>
- DIJCK, J. V. 2013. *The Culture of Connectivity: A Critical History of Social Media*. New York: Oxford University Press. 240 s. ISBN 978-0-19-997078-0. Dostupné online: <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199970773.001.0001>
- DIJCK, J. V., POET, T., DE WAAL, M. 2018. *The Platform Society*. New York: Oxford University Press. ISBN 978-80-19088-980-7. Dostupné online: <https://academic.oup.com/book/12378>
- DIPROSE, R. 2009. Toward an Ethico-Politics of The Posthuman: Foucault and Merleau-Ponty. In: *Parrhesia Journal*. No. 8. 2009, pp. 7 – 19. Dostupné online: https://parrhesiajournal.org/parrhesia08/parrhesia08_diprose.pdf
- DOMINELLI, L. 2010. Globalization, contemporary challenges and social work practice. In: *International Social Work*. Volume 53. Issue 5. 2010.
DOI: <https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/0020872810371201>
- EASTERLIN, R., A. 2004. The Economics of Happiness. In: *Daedalus*. Vol. 133. No. 2. On Happiness (Spring, 2004), pp 26 – 33.
Dostupné online: <https://doi.org/10.1162/001152604323049361>
- ERIKSON, E., H. 1950. *Childhood and Society*. New York: W. W. Norton & Company. 397 s. Dostupné online: <https://archive.org/details/dli.ernet.19961/page/n5/mode/2up>
- ERIKSON, E., H. 1968. *Identity: Youth and Crisis*. New York: W. W. Norton & Company. 336 s. ISBN 0-393-31144-9. Dostupné online: https://www.academia.edu/37327712/Erik_H_Erikson_Identity_Youth_and_Crisis_1_1968_W_W_Norton_and_Company_1_

- ERIKSON, E., H. 1994. *Identity: and the Life Cycle*. New York: W. W. Norton & Company. 192 s. ISBN 978-0-393-31132-7. Dostupné online: [https://archive.org/details-identitylifecycl00erik_0/page/n3/mode/2up](https://archive.org/details/identitylifecycl00erik_0/page/n3/mode/2up)
- FINDLAY, M. MCCORMACK, J. 2007. Globalization and Social Work Education and Practice: Exploring Australian Practitioners' Views. In: *The Journal of Sociology & Social Welfare*. Vol. 34. Iss. 2. Article 9 (2007). DOI: <https://doi.org/10.15453/0191-5096.3253>
- FLECKINGER, A. 2019. Child Protection and Gender-Based Violence: How to Prevent the Risk of Secondary Victimization. In: *Sociálná práca/Sociálna práca*. Issue 4/2019, pp. 4 – 18. Dostupné online: <https://socialniprace.cz/en/article/child-protection-and-gender-based-violence-how-to-prevent-the-risk-of-secondary-victimization-2/>
- FLORIDI, L. 2013. *The Ethics of Information*. Oxford: Oxford University Press. 357 s. ISBN 978-0-19-964132-1. Dostupné online: <https://www.docdroid.net/55Hm1Hz/luciano-floridi-the-ethics-of-information-oxford-university-press-2013-pdf>
- FOGEL, S., BARKDULL, C., WEBER, B. 2019. *Environmental Justice: An Issue for Social Work Education and Practice*. London: Routledge. 166 s. ISBN 978-1-3156-1800-5. Dostupné online: <https://doi.org/10.4324/9781315618005>
- FOUCAULT, M. 1976. *Society Must Be Defended*. New York: Picador. 310 s. ISBN 0-312-20318-7. Dostupné online: http://rebels-library.org/files/foucault_society_must_be_defended.pdf
- FOUCAULT, M. 1999. *Dějiny sexuality I*. Přebyslav: Herrmann & synové. 192 s. ISBN 978-80-238-5090-3.
- FOUCAULT, M. 2004. *Dozerať a trestať. Zrod väzenia*. Bratislava: Kalligram. 312 s. ISBN 978-80-7149-663-4.
- GIDDENS, A. 2000. *Runaway World: How Globalization is Reshaping Our Lives*. London: Routledge. 138 s. ISBN 978-80-4159-448-78. Dostupné online: <https://www.routledge.com/Runaway-World-How-Globalization-is-Reshaping-Our-Lives/Giddens/p/book/9780415944878>
- GOLDKING, L., WOLF, L. 2015. A Digital Environment Approach: Four Technologies That Will Disrupt Social Work Practice. In: *Social Work*. Volume 60. Issue 1. January 2015, pp. 85 – 87. DOI: <https://doi.org/10.1093/sw/swu045>
- GRAHAM, J., R., SHIER, M., L. 2010. The Social Work Profession and Subjective Well-Being: The Impact of a Profession on Overall Subjective Well-Being. In: *The British Journal of Social Work*. Vol. 40. No. 5 (July 2010), pp. 1553 – 1572. Dostupné online: <https://doi.org/10.1093/bjsw/bcp049>
- GRANT, L., KINMAN, G. 2012. Enhancing Wellbeing in Social Work Students: Building Resilience in the Next Generation. In: *Social Work Education*. Vol. 31. No. 5. August 2012, pp. 605 – 621. DOI: <https://doi.org/10.1080/02615479.2011.590931>
- GŘUNDĚLOVÁ, B. 2015. Sladování rodinného a pracovního života klientek a klientů sociální práce genderovou perspektivou sociálních pracovníků a pracovníků. In: *Sociálná práca/Sociálna práca*. Č. 5/2015, s. 106 – 120. Dostupné online: <https://socialniprace.cz/article/sladowani-rodinneho-a-pracovniho-zivota-klientek-a>

- klientu-socialni-prace-genderovou-perspektivou-socialnich-pracovnic-a-pracovniku/
 GŘUNDÉLOVÁ, B. 2019. Genderové aspekty v sociální práci s rodinou – implikace pro vzdělávání. In: *Sociální práce/Sociální práce*. Č. 2/2019, s. 53 – 67. Dostupné online: <https://socialniprace.cz/article/genderove-aspekty-v-socialni-praci-s-rodinou-implikace-pro-vzdelavani/>
- GUTMAN, A. 1994. *Multiculturalism*. New Jersey: Princeton University Press. 192 s. Dostupné online: https://www.amazon.com/Multiculturalism-Expanded-Paperback-University-Center-ebook/dp/B006QNPIYS#detailBullets_feature_div
- HALBERSTAM, J. 1998. *Female Masculinity*. Durham and London: Duke University Press. 329 s. ISBN 0-8223-2226-9. Dostupné online: https://transreads.org/wp-content/uploads/2019/06/2019-06-08_5cfba24a7c20f_judith-halberstam-female-masculinity-2.pdf
- HALL, S., WHANNEL, P. 2018. *The Popular Arts*. Durham and London: Duke University Press. 432s. ISBN -78-0-822-37468-8. DOI: <https://doi.org/10.1515/9780822374688>
- HANNERZ, U. 1996. *Transnational Connections: Culture, People, Places*. London: Routledge. 212 s. ISBN 978-0-4151-309-7. Dostupné online: <https://www.routledge.com/Transnational-Connections-Culture-People-Places/Hannerz/p/book/9780415143097>
- HARAWAY, D., J. 2016. *A Cyborg Manifesto. Science, Technology, And Socialist – Feminism in the Late Twentieth Century*, University of Minesota Press. 90 s. Dostupné online: <https://doi.org/10.5749/minnesota/9780816650477.003.0001>
- HARDING, R. 2002 Reviewed Works: Globalization: The Human Consequences
 Zygmunt Bauman. In Search of Politics. Zygmunt Bauman. Liquid Modernity. Zygmunt Bauman. In: *Administrative Theory & Praxis*. Vol. 24. No. 3 (Sep. 2002), pp. 613 – 626. Dostupné online: <https://www.jstor.org/stable/25611608>
- HARDING, R. 2006. Manuel Castell's Technocultural Epoch in „The Information Age“. In: *Science Fiction Studies*. Vol. 33. No. 1. Technoculture and Science Fiction (Mar., 2006), pp. 18 – 29. Dostupné online: <https://www.jstor.org/stable/4241406>
- HARVEY, D. 1992. *The Condition of Postmodernity*. Cambridge, Massachusetts: Blackwell Publishers. 378 s. ISBN 0-631-16292-5. Dostupné online: <https://files.libcom.org/files/David%20Harvey%20-%20The%20Condition%20of%20Postmodernity.pdf>
- HAŠKOVÁ, A., POMKLOVÁ, K. 2015. Sociální pracovníci a pracovnice na oddělení sociálně-právní ochrany dětí a lesbické biologické matky. In: *Sociální práce/Sociální práce*. Č. 5/2015, s. 64 – 78. Dostupné online: <https://socialniprace.cz/article/socialni-pracovnici-a-pracovnice-na-oddeleni-socialne-pravni-ochrany-deti-a-lesbicke-biologicke-matky/>
- HAYLES, N., K. 1999. *How Became Posthuman: Virtual Bodies in Cybernetics, Literature, and Informatics*. Chicago and London: The University of Chicago Press. 350 s. ISBN 0-22-32145-2. Dostupné online: <https://doi.org/10.7208/chicago/9780226321394.001.0001>

- HAYLES, N., K. 2017. *Unthought. The Power of the Cognitive Nonconscious*. Chicago and London: The University of Chicago Press. 250 s. ISBN 978-0-226-44774-2. Dostupné online: https://ageingcompanions.constantvzw.org/books/Unthought_t_N_Katherine_Hayles.pdf
- HICKS, S. 2015. Social work and gender: An argument for social account. In: *Qualitative Social Work*. Volume 4. Issue 4. 2014, pp. 471 – 487. DOI: <https://doi.org/10.1177/1473325014558665>
- HILGERS, M., MANGEZ, E. 2015. *Bourdieu's Theory of Social Fields: Concepts and Applications*. London: Routledge. 308 s. ISBN 978-13-1577249-3. Dostupné online: [https://www.researchgate.net/publication/266615289_Introduction_to_Pierre_Bourdieu's_social_fields](https://www.researchgate.net/publication/266615289_Introduction_to_Pierre_Bourdieu_s_social_fields) DOI: <https://doi.org/10.4324/9781315772493>
- HILLOCK, S., MULÉ, N., J. 2017. *Queering Social Work Education*. UBC Press. 274 s. ISBN 978-0-7748-3272-4. Dostupné online: <https://doi.org/10.59962/9780774832717>
- HOGGART, R. 1957. *The Uses of Literacy. Aspects of working-class life*. Victoria: Penguin Books. 384 s. Dostupné online: <https://archive.org/details/in.ernet.dli.2015.463228/page/n375/mode/2up>
- HOOKS, B. 1994. *Outlaw Culture: Resisting Representations*. New York: Routledge. 320 s. ISBN 978-0-42923-727-0. Dostupné online: <https://www.taylorfrancis.com/books/edit/10.4324/9780203822883/outlaw-culture-bell-hooks>
- HOOKS, B. 2000. *Feminism is for Everybody. Passionate Politic*. Cambridge: South End Press. 123 s. ISBN 0-89608-629-1. Dostupné online: <https://files.libcom.org/files/hooks%20-%20Feminism%20is%20for%20Everybody.pdf>
- HOOKS, B. 2015. *Ain't I a Woman: Black Women and Feminism*. New York: Routledge. 220 s. ISBN 978-8-13157-4326-4. Dostupné online: <https://www.routledge.com/Aint-I-a-Woman-Black-Women-and-Feminism/hooks/p/book/9781138821514>
- HUNTINGTON, S. 2001. *Střet civilizací*. Praha: Rybyka Publishers. 447 s. 978-80-8618-249-5. Dostupné online: <https://www.martinus.sk/45417-stret-civilizaci/kniha>
- CHLEBANOVÁ, L., RUSNÁKOVÁ, M. 2022. Podpora well-beingu sociálnych pracovníkov v zariadeniach sociálnych služieb a kultúra organizácie. In: *Sociální práce/Sociálna práca*. Č. 6/2022, s. 5 – 21. Dostupné online: <https://socialnprace.cz/article/podpora-well-beingu-socialnych-pracovnikov-v-zariadeniach-socialnych-sluzieb-a-kultura-organizacie-na-slovensku/>
- CHOMSKY, N. 2003. *Hegemony or Survival. America's Quest for Global Dominance*. New York: Metropolitan Books. 320 s. ISBN 0-8050-7400-7. Dostupné online: https://ia803409.us.archive.org/21/items/ManufacturingConsent_201408/Hegemony%20or%20Survival.pdf
- CHUA, A. 2004. *World on Fire: How Exporting Free Market Democracy Breeds Ethnic Hatred and Global Instability*. New York: Anchor Books. 368 s. ISBN 978-0-385-72186-8. Dostupné online: https://www.amazon.com/World-Fire-Exporting-Democracy-Instability-ebook/dp/B000FC0ZB2#detailBullets_feature_div
- INTERNATIONAL LABOUR ORGANIZATION. 2022. *Inclusion of lesbian, gay, bisexual, transgender, intersex and queer (LGBTIQ+) persons in the world of work*

- A learning guide*. Geneva: Gender, Equality, Diversity and Inclusion Branch Conditions of Work and Equality Department. 108 s. ISBN 978-92-2-036727-8. Dostupné online: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---gender/documents/publication/wcms_846108.pdf
- KLEIN, N. 2000. *No Logo*. New York: Picador. 541 s. Dostupné online: <https://d-pdf.com/book/5610/read>
- KYMLICKA, W. 1996. *Multicultural Citizenship: A Liberal Theory of Minority Rights*. Oxford University Press. 291 s. ISBN 978-0-191-5997-12. DOI: <https://doi.org/10.1093/0198290918.001.0001>
- LATOUR, B. 1993. *We Have Never Been Modern*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press. 157 s. ISBN 0-674-94838-6. Dostupné online: https://monoskop.org/images/e/e4/Latour_Bruno_We_Have_Never_Been_Modern.pdf
- LELKES, J., BOUCH, A., HOLMSTROM, C. 2021. Well-Being: From Concept to Practice? In: *Social Work in Action*. Volume 33. 2021. Issue 4, pp. 289 – 307. DOI: <https://doi.org/10.1080/09503153.2021.1898579>
- LEVICKÁ, J., VACEKOVÁ, M. 2022. Environmentálna sociálna práca – Výzva pre Slovenskú sociálnu prácu. In: *Revue sociálnych služieb*. Ročník 1. číslo 2. Dostupné online: https://www.researchgate.net/publication/360160210_ENVIRONMENTALNA_SOCIALNA_PRACA_-_VYZVA_PRE_SLOVENSKU_SOCIALNU_PRACU_ENVIRONMENTAL_SOCIAL_WORK_-_CHALLENGE_FOR_SLOVAK_SOCIAL_WORK
- LORBER, J., MOORE, L., J. 2002. *Gender and the Social Construction of Illness (Gender Lens)*. AltaMira Press. 208 s. ISBN 978-0-7591-0238-5. Dostupné online: https://www.amazon.com/Gender-Social-Construction-Illness-Lens-ebook/dp/B00C65N3D8/ref=tmm_kin_swatch_0?encoding=UTF8&qid=&sr=
- LÓPEZ PELÁEZ, A., MARCUELLO-SERVÓS, CH. 2018. e-Social work and digital society: re-conceptualizing approaches, practices and technologies. In: *European Journal of Social Work*. Volume 21. 2018. Issue 6: e-Social Work Challenges and Opportunities: Methodologies and Experiences from a Comparative Perspective, pp. 801 – 803. DOI: <https://doi.org/10.1080/13691457.2018.1520475>
- LYONS, K. 2006. Globalization and Social Work: International and Local Implications. In: *The British Journal of Social Work*. Vol. 36. No. 3 (2006), pp. 365 – 380. Dostupné online: <https://www.jstor.org/stable/23720931>
- LYONS, K. 2015. Migration and Social Work Transnationalism. In: *Transnational Social Review*. Volume 5. 2015. Issue 3. DOI: <https://doi.org/10.1080/21931674.2015.1094976>
- MACKINNON, K., V., R. 2011. Thinking About Queer Theory in Social Work Education: A pedagogical (in) Query. In: *Canadian Social Work Review*. Vol. 28. No. 1. Neoliberalism and Its Implications for Social Work (2011), pp. 139 – 144. Dostupné online: <https://www.jstor.org/stable/41658839>
- MACKENDRICK, K. 2010. Reviews: Religion and Society: Peggy Levitt, God Needs No Passport: Immigrants and the Changing American Religious Landscape. In: *International Sociology*. Volume 25. Issue 2. DOI: <https://doi.org/10.1177/02685809100250021403>
- MALLINGER, G., STARKS, S., TARTER, K. 2016. Women Social Workers: A Road

- Map to Gender Equity. In: *Feminist Inquiry in Social Work*. Volume 32. Issue 1. 2016, pp. 81 – 91. DOI: <https://doi.org/10.1177/0886109916647766>
- MARKOVIČ, D. 2022. Nástup digitálnych technológií do sociálnej práce. In: ŽIAKOVÁ, E., ŠEĎO, T. 2022. *Metanoia v teórii a praxi sociálnej práce*. 9. ročník Košických dní sociálnej práce. Košice: Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach, s. 29 – 34. ISBN 978-80-574-0103-2. DOI: <https://doi.org/10.33542/DSP2-0098-1-01>
- MCCALL, L. 2005. The Complexity of Intersectionality. In: *Signs*. Vol. 30. No. 3 (Spring 2005), pp. 1771 – 1800.
Dostupné online: <https://doi.org/10.1086/426800>
- MEHROTRA, G., R., HUDSON, K., D., HESS, E. 2023. Exploring the intersections of LGBTQ experience and social work education: a scoping review. In: *Social Work Education*. DOI: <https://doi.org/10.1080/02615479.2023.2239267>
- MOLNÁROVÁ LETOVANCOVÁ, K., SLANÁ, M., HRONKOVÁ, M. 2019. Emotional well-being and social support as important factors affecting the quality of life of parents of a child with cerebral palsy. In: *Serviço Social e Saúde*. Campinas. SP. v. 18. p. e019002, 2019. DOI: <https://doi.org/10.20396/sss.v18i0.8656805>
- MORELLO-FROSCHE, R., BROWN, P., GREEN, B., ALTMAN, R., G., RUDEL, R., A., ZOTA, A., PÉREZ, C. 2011. Experts, Ethics, and Environmental Justice: Communicating and Contesting Results from Personal Exposure Science. In: OTTINGER, G., COHEN, B., R. 2011. *Technoscience and Environmental Justice: Expert Cultures in a Grassroots Movement*. The MIT Press. 312 s. Dostupné online: https://www.researchgate.net/publication/291107369_Experts_ethics_and_environmental_justice_Communicating_and_contesting_results_from_personal_exposure_science
- MØLLER JØRGENSEN, A., APPEL NISSEN, M., DEVLIEGHÈRE, J., GILLINGHAM, P. 2022. Social Work Technologies. In: *Nordic Social Work Research*. Volume 12, 2022. Issue 3: Social Work Technologies: Explorations and Reflections on the Technological „nature“ of social work. Pp. 323 – 327.
DOI: <https://doi.org/10.1080/2156857X.2022.2076302>
- MYDLÍKOVÁ, E., PATYI, P., VARGOVÁ, D., NICOLUSSI, L., SLANÝ, J. 2019. Creating rapid test for timely CAN syndrome diagnosis. In: *Pensée Plurielle*. 2019/2 (n. 50), pp. 75 – 90. DOI: <https://doi.org/10.3917/pp.050.0075>
- MYDLÍKOVÁ, E., PATYI, P. 2021. Rapid test sociálnej rizikovosti rodiny. In: *Sociální práce/Sociálna práca*. Č. 3/2021, s. 5 – 20. Dostupné online: <https://socialniprace.cz/en/article/rapid-test-of-social-risk-of-the-family/>
- POSTMAN, N. 1985. *Amusing Ourselves to Death. Public Discourse in the Age of Show Business*. London: Penguin Books. 184 s. ISBN 0-14-30-3653-X. Dostupné online: <https://socialniprace.cz/en/article/rapid-test-of-social-risk-of-the-family/>
- NAVRÁTILOVÁ, J. 2018. Využití capability přístupu při posouzení dětského well-beingu. In: *Sociální práce/Sociálna práca*. Č. 6/2018, s. 65 – 77. Dostupné online: <https://socialniprace.cz/article/vyuziti-capability-pristupu-pri-posouzeni-det-skeho-well-beingu/>
- NEGI, N., J., FURMAN, R. 2010. *Transnational Social Work Practice*. Columbia University press. 256 s. ISBN 978-0-231-52631-9.
Dostupné online: <https://doi.org/10.1080/13504630903205373>
- NELSON, A. 2009. Inclusion: The Politics of Difference in Medical Research. Book

- review. In: *Journal for the Study of Race, Nation and Culture*. Volume 15. 2009. Issue 5. DOI: <https://doi.org/10.1080/13504630903205373>
- NESMITH, A., SMYTH, N. 2015. Environmental Justice and Social Work Education: Social Workers' Professional Perspectives. In: *Social Work Education*. Volume 34. 2015. Issue 5. Environmental Justice, Green Social Work or Eco Justice. Pp. 484 – 501. DOI: <https://doi.org/10.1080/02615479.2015.1063600>
- NUSSBAUM, M., C. 2009. Creating Capabilities: The Human Development Approach and Its Implementation. In: *Hypatia*. Vol. 24. No. 3. (Summer, 2009), pp. 211 – 215. Dostupné online: <https://doi.org/10.1111/j.1527-2001.2009.01053.x>
- OMAN, S. 2021. *Knowing Well-being: A History of Data*. In: *Understanding Well-being Data. New Directions in Cultural Policy Research*. Palgrave Macmillan. Pp. 35-66. DOI: <https://doi.org/10.1007/978-3-030-72937-0>
- O'REILLY, N. 2012. Wellbeing: The five essentials elements. In: *The Journal of Positive Psychology*. Volume 8. 2013. Issue 2, pp. 174 – 176. DOI: <https://doi.org/10.1080/17439760.2013.765502>
- PARTON, N. 2009. Challenges to practice and knowledge in child welfare social work: From the 'social' to the 'informational'? In: *Children and Youth Services Re-view*. Volume 31. Issue 7. July 2009, pp. 715 – 721. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.childyouth.2009.01.008>
- PARROTT, L., MADOC-JONES, I. 2008. Reclaiming Information and Communication Technologies for Empowering Social Work Practice. In: *Journal of Social Work*. Volume 8. Issue 2. 2008, pp. 187 – 197. DOI: <https://doi.org/10.1177/1468017307084739>
- PEASE, B. 2011. Men in Social Work: Challenging or reproducing an Unequal Gender Regime? In: *Feminist Inquiry in Social Work*. Volume 26. Issue 4. 2011, pp. 406 – 418. DOI: <https://doi.org/10.1177/0886109911428207>
- PUGH, R., GOULD, N. 2010. Globalization, social work, and social welfare. In: *European Journal of Social Work*. Volume 3. Issue 2. 2000. DOI: <https://doi.org/10.56687/9781847427908>
- RAVALIER, J., M., MCFADEN, P., BOICHAT, C., CLABBURN, O., MORIARTY, J. 2021. Social Worker Well-being: A Large Mixed-Methods Study. In: *The British Journal of Social Work*. Volume 51. Issue 1. January 2021, pp. 297 – 317. DOI: <https://doi.org/10.1093/bjsw/bcaa078>
- RAVALIER, J., JONES, D., MCFADDEN, P. 2022. Global social work working conditions and wellbeing. In: *International Social Work*. Volume 65. Issue 6. 2022, pp.1078 – 1094. DOI: <https://doi.org/10.1177/00208728221112731>
- REKRET, P. 2019. Jaques Derrida and Deconstruction. In: MORIARTY, M., JENNINGS, J. 2019. *The Cambridge History of French Thought*. Cambridge University Press. Pp. 467 – 476. DOI: <https://doi.org/10.1017/9781316681572.052>
- RHEINGOLD, H. 1994. *The Virtual Community: Finding Connection in a Computerized World*. London: Secker & Warburg. 344 s. ISBN 0-436-20208-5. Dostupné online: <https://www.dhi.ac.uk/san/waysofbeing/data/communities-murphy-turtle-1997c.pdf>
- RUBIN, G., S. 2006. *Thinking sex: Notes for a radical theory of the politics of sexuality*. New York: Routledge. 38 s. ISBN 978-0-2039-6610-5. Dostupné online: <https://>

- www.taylorfrancis.com/chapters/edit/10.4324/9780203966105-21/thinking-sex-notes-radical-theory-politics-sexuality-gayle-rubin
- RYFF, C., D., SINGER, B., H. 2008. Know Thyself and Become What You Are: A Eudaimonic Approach to Psychological Well-Being. In: *Journal of Happiness Studies*. No. 9. (2008), pp. 13 – 39.
Dostupné online: <https://doi.org/10.15448/1980-3729.2006.31.3391>
- SANDLER, R., PEZZULLO, P., C. 2007. *Environmental Justice and Environmentalism: the Social Justice Challenge to the Environmental Movement*. London: The MIT Press. ISBN 978-0-262-19552-2. 352 s.
Dostupné online: <https://doi.org/10.7551/mitpress/2781.001.0001>
- SANDSTROM, K., L., COX, G., R. 1999. Reviews & Resources: Impure Science: AIDS, Activism, and the Politics of Knowledge, What Am I Going to Do with Myself When I Die?, Winning Ways: The Funeral Profession's Guide to Human Relations. In: *Illness, Crisis & Loss*. Volume 7. Issue 4. 1999.
DOI: <https://doi.org/10.1177/105413739900700409>
- SAPEY, B. 1997. Social Work Tomorrow: Towards a Critical Understanding of Technology in Social Work. In: *The British Journal of Social Work*. Vol. 27. No. 6 (December 1997), pp. 803 – 814.
Dostupné online: <https://doi.org/10.1093/oxfordjournals.bjsw.a011280>
- SASSEN, S. 2003. Globalization or Denationalization? In: *Review of International Political Economy*. Vol. 10. No. 1 (Feb., 2003), pp. 1 – 22.
Dostupné online: <https://doi.org/10.1080/0969229032000048853>
- SCRUTON, R. 2014. *The West and the Rest: Globalization and the Terrorist Threat*. Intekollegiate Studies Institute. 200 s. ISBN 978-0-264-7030-0. Dostupné online: https://www.researchgate.net/publication/37716016_The_West_and_the_Rest_Globalization_and_the_Terrorist_Threat
- SEIDMAN, S., ALEXANDER, J., C. 2020. *The New Social Theory Reader*. London: Routledge. 464 s. DOI: <https://doi.org/10.4324/9781003060963>
- SELIGMAN, M. 2014. *Vzkvétání*. Brno: Jan Melvil Publishing. 408 s. Dostupné online: <https://www.martinus.sk/665099-vzkvetani/e-kniha>
- SEN, A. 2000. *Development as Freedom*. New York: Alfred A. Knopf. 366 s. Dostupné online: https://kuangaliablog.files.wordpress.com/2017/07/amartya_kumar_sen_development_as_freedombookfi.pdf
- SCHILLER, N., BASCH, L., BLANC, C., S. 1995. From Immigrant to Transmigrant: Theorizing Transnational Migration. In: *Anthropological Quarterly*. Vol. 68. No. 1 (jan., 1995), pp. 48 – 63. DOI: <https://doi.org/10.1063/1.2807882>
- SCHROOTEN, M. 2020. Transnational Social Work: Challenging and Crossing borders and Boundaries. In: *Journal of Social Work*. Volume 21. Issue 5. 2020.
DOI: <https://doi.org/10.1177/1468017320949389>
- SPATSHECK, CH. 2017. Quality of Life and Well-Being – Tasks for Social Work? In: *Sociální práce/Sociálna práca*. Č. 4/2017, s. 18 – 29. Dostupné online: <https://socialniprace.cz/article/quality-of-life-and-well-being-tasks->

- TUFEKCI, Z. BRASHEARS, M., E. 2014. Are we all equally at home socializing online? Cybersociality and evidence for an unequal distribution of disdain for digitally-mediated sociality. In: *Information, Communication & Society*. Volume 17. Issue 4. 2014: Communication and Information Technologies Section. DOI: <https://doi.org/10.1080/1369118X.2014.891634>
- STEGER, M. B. 2009. *Globalization: a very short instruction*. Oxford: Oxford University Press. 146 s. ISBN 978-01-9955226-9. Dostupné online: <https://dokumen.pub/globalization-a-very-short-introduction-9780198849452-0198849451.html>
- STIGLITZ, J. E. 2002. *Globalization and its Discontents*. New York: W. W. Norton & Company.. 304 s. ISBN 978-0-393-32439-6. Dostupné online: <http://digamo.free.fr/stig2002.pdf>
- STOLL, L. 2014. *A Short History of Wellbeing Research*. In: *Wellbeing: A Complete Reference Guide*. 2014. John Wiley & Sons.
DOI: <https://doi.org/10.1002/9781118539415.wbwell098>
- ŠIMKO, J., ŠLOSÁR, D. 2019. *Homosexualita a homofóbia v kontexte sociálne práce*. Košice: Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach. 99 s. ISBN 978-80-8152-764-7. Dostupné online: https://unibook.upjs.sk/img/cms/2019/FF/homosexualita_a_homofobia_v_kontexte_socialnej_prace_web.pdf
- TAYLOR, D., E. 2014. *Toxic Communities: Environmental Racism, Industrial Pollution, and Residential Mobility*. New York: New York University Press. 352 s. ISBN 978-1-479-86178-1. Dostupné online: https://www.researchgate.net/publication/361574987_Toxic_Communities_Environmental_Racism_Industrial_Pollution_and_Residential_Mobility
- TAYLOR, D., E. 2016. *The Rise of the American Conservation Movement: Power, Privilege, and Environmental Protection*. Duke University Press Books. 496 s. ISBN 978-0-8223-7397-5. Dostupné online: <https://doi.org/10.1515/9780822373971>
- TUFEKCI, Z. 2013. „Not This One: Social Movements, the Attention Economy, and Microcelebrity Networked Activism. In: *American Behavioral Scientist*. Volume 57. Issue 7. 2013. DOI: <https://doi.org/10.1177/0002764213479369>
- TUFEKCI, Z. 2014. Social Movements and Governments in the Digital Age: Evaluating a Complex Landscape. In: *Journal of International Affairs*. Fall/Winter 2014. Vol. 68. No. 1. Dostupné online: https://blogs.cuit.columbia.edu/jia/files/2014/12/xvii-18_Tufekci_Article.pdf
- TURKLE, S. 1997. Multiple Subjectivity and Virtual Community at the End of the Freudian Century. In: *Sociological Inquiry*. Vol. 67. No. 1. February 1997, pp. 72 – 84. Dostupné online: <https://doi.org/10.1111/j.1475-682X.1997.tb00430.x>
- TURKLE, S. 2011. *Alone Together. Why We Expect More from Technology and Less from Each Other*. New York: Basic Books. 349 s. ISBN 97865-02234-2. Dostupné online: https://www.academia.edu/3129910/Alone_together_Why_we_expect_more_from_technology_and_less_from_each_other
- VASKA, L., VRŤOVÁ, J. 2022. Metanoia v supervízii a on-line svet vo vzájomnej interakcii. In: ŽIAKOVÁ, E., ŠEĎO, T. 2022. *Metanoia v teórii a praxi sociálnej práce*. 9. ročník Košických dní sociálnej práce. Košice: Univerzita Pavla Jozefa Šafárika

- v Košiciach, s. 20 – 28. ISBN 978-80-574-0103-2. DOI: <https://doi.org/10.33542/DSP2-0098-1-01>
- WALLERSTEIN, I. 2000. Globalization or the Age of Transition?: A Longterm View of The Trajectory of the World-System. In: *Asian Perspective*. Vol. 24. No. 2 (2000), pp 5 – 26. Dostupné online: <https://doi.org/10.1353/apr.2000.0026>
- WILCHINS, R. 2004. *Queer Theory, Gender Theory. An Instant Primer*. Los Angeles: Alyson Books. 170 s. ISBN 1-55583-798-0. Dostupné online: https://transreads.org/wp-content/uploads/2019/03/2019-03-17_5c8d91691657f_riki-wilchins-queer-theory-gender-theory-an-instant-primer-1.pdf
- WILCHINS, R. 2019. *Gender Norms and Intersectionality: Connecting Race, Class and Gender*. Rowman & Littlefield. 226 s. ISBN 978-1-78661-085-0. Dostupné online: <https://rowman.com/ISBN/9781786610843/Gender-Norms-and-Intersectionality-Connecting-Race-Class-and-Gender>
- WILLIAMS, R. 1960. *Culture and Society 1780 – 1950*. New York: Anchor Books. 382 s. Dostupné online: <https://archive.org/details/culturesociety17001850mbp/page/n9/mode/2up>
- WILSON, H. 1998. Review: Transnational Connections, Culture, People, Places. In: *Media International Australia*. Volume 87. Issue 1. 1998. DOI: <https://doi.org/10.1177/1329878X9808700136>
- WINNER, L. 1986. *The Whale and the Reactor: A Search for Limits in an Age of High Technology*. Chicago and London: The university of Chicago Press. 200 s. ISBN 978-0-226-90211-1. Dostupné online: <https://www.ratical.org/ratville/AoS/WhaleAndReactor.pdf>
- WONG, A. 2020. *Disability Visibility: First-Person Stories from tge Twenty-First Century*. Vintage. 336 s. ISBN 978-19-8489-942-2. Dostupné online: https://www.amazon.com/Disability-Visibility-First-Person-Stories-Twenty-First/dp/1984899422#detailBullets_feature_div
- YOGAN, L. J. Book Review: Gender Bodies: Feminist Perspectives. In: *Teaching Sociology*. Volume 36. Issue 2, pp. 176 – 179. DOI: <https://doi.org/10.1177/0092055X0803600215>
- YOUNG, I. M. 2002. *Inclusion and Democracy*. Oxford University Press. 528 s. ISBN 978-0-19-829755-5. DOI: <https://doi.org/10.1093/0198297556.001.0001>
- YOUNG, I. M. 2011. *Justice and the Politics of Difference*. London: Routledge. Princeton University Press. 304 s. ISBN 978-1-4008-3990-2. Dostupné online: https://www.researchgate.net/publication/289108184_Justice_and_The_Politics_of_Difference
- ZUBOFF, S. 2019. *The Age of Surveillance Capitalism: The fight for a Human Future at the New Frontier of Power*. New York: Public Affairs. 717 s. ISBN 978-1-61039-570-0. Dostupné online: <https://archive.org/details/shoshanazubofftheageofsurveillancecapitalism/mode/2up>

ZOZNAM PRÍKLADOV

Príklady výskumu v sociálnej práci, v ktorom je uplatnený štrukturalistický prístup

Príklad 1: Analýza sociálnych nerovností v prístupe k zdravotnej starostlivosti

Príklad 2: Skúmanie sociálnych sietí a podpory pre osamelých seniorov a seniorky

Príklady výskumu v sociálnej práci, v ktorom je uplatnený funkcionalistický prístup

Príklad 3: Výskum rodinných štruktúr a ich vplyvu na spoločnosť

Príklad 4: Výskum organizácií a pracovných štruktúr

Príklady výskumu v sociálnej práci, v ktorom je uplatnená systémová teória

Príklad 5: Rodinná dynamika a interakcie

Príklad 6: Analýza procesov v organizácii

Príklady výskumu v sociálnej práci, v ktorom je uplatnený symbolický interakcionizmus

Príklad 7: Analýza sociálnych interakcií v online komunikácii

Príklad 8: Výskum stigmatizácie mentálneho znevýhodnenia

Príklady výskumu v sociálnej práci, v ktorom je uplatnený fenomenologický prístup

Príklad 9: Skúsenosti detí v detských domovoch

Príklad 10: Skúsenosti osôb so zdravotným znevýhodnením vo vzťahu k rodinnému životu

Príklady výskumu v sociálnej práci, v ktorom je uplatnený konštruktivistický prístup

Príklad 11: Kvalitatívna analýza rodinných vzťahov

Príklad 12: Konštrukcia rodinných rolí v súčasnej spoločnosti

Príklady výskumu v sociálnej práci, v ktorom je uplatnený feministický prístup

Príklad 13: Výskum o nerovnosti v platoch medzi pohlaviami

Príklad 14: Výskum partnerského násillia

Príklady výskumu v sociálnej práci, v ktorom je uplatnený kritický prístup

Príklad 15: Analýza nerovností v prístupe k sociálnym službám

Príklad 16: Kritická analýza inštitucionálnej diskriminácie

Príklad 17: Kritická analýza systému trestania a resocializácie

Príklady výskumu v sociálnej práci, v ktorom je uplatnený konfliktualistický prístup

Príklad 18: Výskum rodovo podmieneného násillia

Príklad 19: Výskum sociálnej stratifikácie v pracovnom prostredí

Príklady výskumu v sociálnej práci, v ktorom sa prejavuje postmodernizmus

Príklad 20: Rôzne pohľady na spoločenské problémy

Príklad 21: Kultúrne aspekty sociálnej starostlivosti

Príklady výskumu v sociálnej práci, v ktorom sa prejavuje transnacionalizmus

Príklad 22: Transnacionálne rodiny

Príklad 23: Migrácia a rodinné väzby

Príklad 24: Globalizácia a kultúrna identita

Príklady výskumu v sociálnej práci, v ktorom sa prejavuje digitálna a kultúrna komunikácia

Príklad 25: Využitie sociálnych médií v intervenciách pre mladistvých

Príklad 26: Kultúrne citlivé digitálne nástroje pre komunikáciu s migrantmi a utečencami

Príklady výskumu v sociálnej práci, v ktorom sa prejavuje koncept skúmania identity

Príklad 27: Identita osôb so zdravotným znevýhodnením

Príklad 28: Skúmanie identity Rómskej menšiny v Európe

Príklady výskumu v sociálnej práci, v ktorom sa prejavuje koncept multikulturalizmu

Príklad 29: Skúmanie metód a prístupov sociálnej práce pri práci s kultúrnymi skupinami

Príklad 30: Skúmanie komunikačných bariér medzi sociálnymi pracovníkmi a pracovníčkami vo vzťahu k prijímateľom a prijímateľkám služieb z rôznych kultúrnych prostredí

Príklady výskumu v sociálnej práci, v ktorom sa prejavuje koncept environmentálnej spravodlivosti

Príklad 31: Výskum vplyvu skládok odpadu na marginalizované komunity

Príklad 32: Výskum vplyvu environmentálnej záťaže na Rómske komunity vo vylúčených lokalitách

Príklady výskumu v sociálnej práci, v ktorom sa prejavujú prvky gender a queer štúdií

Príklad 33: Domáce násilie a genderové nerovnosti

Príklad 34: Práca s queer komunitou

Príklady výskumu v sociálnej práci, v ktorom sa prejavujú prvky technosociológie

Príklad 35: Výskum digitálnej nerovnosti

Príklad 36: Online poradenstvo a jeho účinnosť

Príklady výskumu v sociálnej práci, v ktorom sa môže uplatniť posthumanistický prístup

Príklad 37: Vplyv asistencie umelej inteligencie na starostlivosť o seniorov a seniorky v domácej a inštitucionálnej starostlivosti

Príklad 38: Digitálna závislosť a jej vplyv na rodinné vzťahy

Príklady výskumu v sociálnej práci, ktorého predmetom môže byť skúmanie zdravia a well-beingu

Príklad 39: Výskum duševného zdravia mládeže v kontexte sociálneho prostredia

Príklad 40: Analýza well-beingu dospelých v náhradnej starostlivosti

Príklad 41: Skúmanie well-beingu osôb so zdravotným znevýhodnením

Peter Patyi

**FUNDAMENTÁLNE
SMERY MYSLLENIA
VO VÝSKUME SOCIÁLNYCH VIED
A ICH UPLATNENIE
V SOCIÁLNEJ PRÁCI**

Zodpovedný redaktor: PhDr. Jozef Molitor
Grafická úprava a zalomenie: Jana Janíková
Obálka: Marek Petržalka

Pre Fakultu zdravotníctva a sociálnej práce Trnavskej univerzity
vydalo vydavateľstvo TYPUS UNIVERSITATIS TYRNAVENSIS,
spoločné pracovisko Trnavskej univerzity v Trnave
a VEDY, vydavateľstva Slovenskej akadémie vied, ako 412. publikáciu.

Vytlačila Veda, vydavateľstvo SAV.

ISBN print 978-80-568-0643-2
ISBN-online 978-80-568-0651-7
DOI: 10.31262/978-80-568-0651-7/2024

© Peter Patyi, 2024

ISBN print 978-80-568-0643-2

ISBN-online 978-80-568-0651-7

DOI: 10.31262/978-80-568-0651-7/2024